

S A D R Ź A J

Prijevod

SUVREMENO PORTUGALSKO PJESNIŠTVO (I.) (Odabrao i preveo N. Talan)

Uvodna bilješka	1
Labuđi pjev <i>Fernanda Pessoa</i> (ortonim)	3
Tri pjesnika portugalskog neorealizma: J. Namorado, M. Deonísio, F. Namora	10
Četiri portugalska neorealista: Carlos de Oliveira, Egito Gonçalves, Pedro da Silveira i Antonio Reis	33
Álvaro Feijó: neorealizam kao utopija	57
Četiri portugalska nadrealista: M. Cesariny de Vasconcelos, A. Aragão, F. Lemos i A. Maria Lisboa	74
Tri pjesnika portugalskog <i>Novog kanconijera</i> : J. J. Cochofel, R. de Carvalho, F. J. Tenreiro	98

Baština

DANIEL FARLATI	Hvarski biskupi (završetak) (preveo K. Lučin)	120
----------------	--	-----

Studije, eseji

JASNA ČAPO-ŽMEGAČ	Od euforije do zaborava	158
JOŠKO KOVAČIĆ	Nekoliko podataka o Hanibalu Lučiću	178

Kronika

IRIS SLADE	Splitska likovna kronika: srpanj-rujan 1999.	191
------------	--	-----

Prikazi, recenzije

IVO PETRINOVIĆ	Dušan Bilandžić: <i>Hrvatska moderna povijest</i>	196
IVO PETRINOVIĆ	Zdravko Tomac: <i>Zločin bez kazne</i>	199
JAKŠA FIAMENGO	Tin-Feltrinini tekstualni otoci	202
JAKŠA FIAMENGO	Književna baština hrvatske Boke kotorske	204
CVIJETA PAVLOVIĆ	Zrcalo prevoditeljsko	206

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, JURICA PAVIČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split —
Telefon: 361-081, 342-226, 346-801, 346-802, 360-102 — p. p. 567 — Odgovorni
urednik: Josip Belamarić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11
sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno
odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju
22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod ZAP u Splitu 34403-
678-12274 — Devizni račun kod Splitske banke d.d. Split 34403-620-21-25731-3155692
— Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić
(1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

SUVREMENO PORTUGALSKO PJESNIŠTVO

(I.)*

Odabrao, preveo, popratio predgovorima i bilješkama

Nikica Talan

UVODNA BILJEŠKA

Kao svojevrsna pjesnička »velesila« Portugal će stasati tek s takozvanim »Naraštajem 1870« što ga čini skupina mladih coimbrskih intelektualaca. Riječ je o skupini koja svoj obnoviteljski program nastoji nametnuti kroz časopis »As Farpas« (»Sulice«), odnosno kroz tzv. »lisabonske demokratske sastanke« (cenáculos) koji, međutim, zbog izrazito političke naravi, ubrzo bivaju zabranjeni dok se njihovi sudionici (A. de Quental, T. Braga, J. P. de Oliveria Martins, A. M. de Guerra Junqueiro, A. D. de Gomes Leal i drugi) malo-pomalo i sami razilaze ostavljajući za sobom značajan trag na književnom, ali i društveno-političkom području.

Na prijelazu stoljeća posebno su utjecajna dva pjesnička pravca: simbolizam (glavni predstavnici E. de Castro, C. Pessanha i A. Nobre) te saudosizam — svojevrsna inačica simbolizma primijenjenog na domaću pjesničku tradiciju (glavni predstavnik T. de Pascoaes).

Na spomenute se pjesničke pokrete izravno nadovezuje novi val mlade portugalske pjesničke avangarde koja se okuplja oko časopisa »Orpheu« (Orfej, 1915). Uz M. de Sá Carneira, J. de Almadu Negreirosa i Santa Ritu-Pintora, središnja je ličnost tog novog pokreta F. Pessoa — jedno od najvećih imena europskog i svjetskog pjesničkog modernizma, čiji heteronimi — A. Caeiro, R. Reis, Á. de Campos (kao i sam ortonim Pessoa), svaki na svoj način, izražavaju Pessoine raznolike estetičke stavove. Kult F. Pessoe počinje još za pjesnikova života, zahvaljujući prije svega časopisu »Presença« (»Nazočnost«, 1927.-1940.), odnosno pjesnicima koji se okupljaju oko tog časopisa (J. Régio, M. Torga, primjerice), reaktualizirajući modernitet i avangardu u luzitanskom pjesništvu i umjetnosti općenito.

* Drugi dio ovog izbora bit će objavljen u jednom od narednih brojeva *Mogućnosti*.

U modernom portugalskom pjesništvu istaknuto mjesto pripada i neorealističkom pokretu unutar kojega djeluje dvadesetak vrlo angažiranih pjesnika. Njihovi su stihovi angažirani stihovi koji žele ući među narod, a po nekim su crtama bliski i francuskoj šansoni.

Usporedo s neorealisticima stvara i naraštaj desetak godina mlađi, koji u prvi plan stupa za vrijeme Drugog svjetskog rata — nadrealisti. Za svoga preteču oni uzimlju Pessoa, pozivajući se na dio nadrealistički usmjerenog pjesništva Á. de Camosa. I u njih, kao i ranije u futurista, na osobit način dolazi do izražaja prožimanje književne i likovne umjetnosti.

U takozvanom razdoblju prijelaza od nadrealizma k »Naraštaju 1961« književni povjesničari obično izdvajaju nekoliko pjesnika koji se nisu čvrsto vezivali ni uz koji pjesnički pravac. To su: J. de Sena, S. de Melo Breyner Andresen, N. Correia i E. de Andrade.

Ranih pedesetih godina (točnije, između 1950. i 1954.) djeluje i tzv. »Távola Redonda« (»Okrugli stol«), najprije časopis, potom zbornik, a na kraju izdavačko poduzeće čiji su pristalice protivnici i neo-realizma i nad-realizma, pokušavajući obnoviti tradicionalnu luzitansku liriku.

Desetljeće poslije (1961.) pojavljuje se novi pjesnički pokret - »Poesia 1961«. Pripadnici tog pokreta uglavnom su lisabonski studenti koji svoje stihove opremaju mnogobrojnim pjesničkim manifestima, pokušavajući ostvariti svojevrstu sintezu ne samo portugalskih, nego i europskih pjesničkih manifestacija.

Istovremeno (tijekom 1961 i 1962.) u Coimbru izlazi časopis znakovito naslovljen »Poesia 1961«, ironično se odnoseći prema istoimenoj lisabonskoj pjesničkoj skupini. Coimbrski se pjesnici (kao i u Lisabonu, riječ je, dakako, ponajviše o studentima) zalažu za realizam, no pritom ni oni ne napuštaju eksperimentalnu orijentaciju.

Eksperimentalna orijentacija prisutna je i u kasnijem portugalskom pjesništvu osamdesetih te, napose, devedesetih godina, koegzistirajući sa stihovima okrenutim domaćoj luzitanskoj, odnosno iberskoj pjesničkoj tradiciji.

U takvom, eto, pjesničkom okružju stvaraju i pjesnici što ih predstavljamo u ovom i u nekom sljedećem broju časopisa *Mogućnosti*. Radi se o tridesetak pjesnika s ishodištem u prvaku moderne luzitanske poezije - Fernandu Pessoa. Svi su ti pjesnici (s izuzetkom Pessoe) ranije predstavljeni na trećem programu Hrvatskog radija, a u okviru emisije »Poezija naglas« (urednik Danijel Dragojević). Ovdje ih donosimo u cijelosti, s uvodnim tekstovima i ponešto nespretnim »ad hoc« naslovima koji su pošto-poto trebali odraziti sadržaj pojedine emisije. Naglašavamo da su tri mozambička pjesnika (Papiniano Carlos, Vítor Matos e Sá, Alberto de Lacerda) namjerno uključena u ovaj temat jer riječ je o autorima koji su ne samo objavljivali, nego i živjeli i stvarali u Portugalu, pa se, prema tome, opravdano smatraju i *portugalskim* pjesnicima. Na kraju napominjemo i to da ovaj »portugalski temat« ne valja promatrati izdvojeno, već u kontekstu dosad prevedenih luzitanskih pjesnika dvadesetog stoljeća čiji su tekstovi najprije interpretirani u emisiji »Poezija naglas« a potom objavljivani u pojedinim hrvatskim književnim časopisima. Tek tada ćemo, naime, dobiti jasniju predodžbu o suvremenom portugalskom pjesništvu kao o jednoj od zacijelo »najzanimljivijih pojava u današnjoj svjetskoj književnosti«.

LABUDI PJEV *FERNANDA PESSOE* (ORTONIM)

Fernando Pessoa (1888-1935), uz Luísa Vaza de Camõesa najveći pjesnik portugalskog jezičnog izraza, jedan je od onih ne osobito brojnih stvaralaca koji će u europskoj i svjetskoj književnoj povijesti ostati zapamćeni po krajnje raznorodnim poetičkim koncepcijama što su ih oblikovali i razvijali, pripisujući im zasebne autore s prepoznatljivim (bio)bibliografskim značajkama.

U slučaju Pessoe dosad je otkriveno na desetke takvih autora — heteronima u rasponu od izrazito avangardnih (kao što je, primjerice, Álvaro de Campos), do izrazito klasicističkih (kao što je, na primjer, Ricardo Reis). Zanimljivo je da pritom sam ortonim *Pessoa*, koji nas ovdje zanima, nije ni u čemu »povlašten« u odnosu na mnogobrojne »suparničke« mu heteronime, osim možda u činjenici da je, zahvaljujući upravo toj heteronimskoj raz-osobljenosti Pjesnika, snažnije došla do izražaja njegova »ortonimija«, koja se (sa sadržajnog gledišta) očituje kroz nekoliko karakteristično pessoinskih tema. Riječ je o temama kao što su egzistencijalna tjeskoba pjesničkog subjekta, postanak i opravdanost heteronimskog uobličavanja (pjesničke) zbilje, filozofijsko propitivanje Sudbine, odnos istine i laži itd.

Gotovo sve navedene teme prisutne su u Pessoe-ortonima još od samog početka njegovog pjesničkog stvaralaštva, no u prvi će plan izbiti tek potkraj Pjesnikovog života, točnije od 1930. godine. Posljednjih pet godina Pessoina života (1930-1935) njihova je, naime, učestalost tolika da se s pravom može govoriti o svojevrsnom Pessoinom pjesničkom dnevniku u stihu (za razliku od prozних dnevnčkih zapisa poznatih kao *Knjiga nemira — Livro do Desassossego* — heteronima Bernarda Soaresa). Štoviše, prema pjesniku i književnom teoretičaru Davidu Mourãou Ferreiri, pjesme ortonima *Pessoa* nastale u spomenutom razdoblju »nezaobilazan su izvor za besprijekornu egzegezu pjesništva Fernanda Pessoe« (v. »Diário Popular« od 18. srpnja 1956.), budući da je u njima sadržan ne samo veoma poticajan interpretativni ključ, nego i niz (auto)biografskih elemenata na temelju kojih se s prilično vjerodostojnosti može rekonstruirati geneza Pjesnikove heteronimije.

Napomenimo na kraju da je svih desetak pjesama što ih ovdje donosimo u hrvatskom prijevodu preuzeto iz knjige Fernando Pessoa: *Noventa Poemas Últimos /1930-1935/* (Devedeset posljednjih pjesama /1930-1935/), Hiperión, Madrid, 1993; koju je za tisak priredio jedan od najboljih poznavatelja Pessoe i ujedno njegov najpoznatiji prevoditelj na kastilijanski — pjesnik Ángel Crispo.

»KADA U SVEČANIM STANKAMA...«

Quando nas pausas solenes

Kada u svečanim stankama

Prirode

Pjevaju svečani pijevci.

(1930)

»NI BOG NIJE JEDINSTVEN...«

Deus não tem unidade

Ni Bog nije jedinstven,

Pa kako ću onda biti ja?

(24-8-1930)

»ZBILJSKO TI TIJELO ŠTO SNIVA...«

Teu corpo real que dorme

Zbiljsko ti tijelo što sniva

Studen u mojem je biću.

(1930)

»SUPRUGA MOJA, SAMOĆA...«

Minha mulher, a solidão

Supruga moja, samoća,

Od tuge me uspješno dvoji.

Ah, kakva je srcu dragoća

Uživati sreću što ne postoji.

Sabirem misli ne slušajuć nikog,

Ne podnosim nježnost da po meni gazi

I govorim glasno, bez igdje ikog:

Versi mi eno niču na stazi.

Ima li dobra od nebeske sile

Što robuje, Gospode, Usuda divu,

Tad podaj mi samost - ruho od svile -,

I govor jedincat - lepezu živu.

(28-8-1930)

»AK LAŽ JE POTKA SVEG BITKA...«

Se tudo o que há é mentira

Ak laž je potka sveg bitka,
Sav bitak u laži traje,
Ništavilo nema gubitka,
Ništavilu ništa se ne daje.

Ako je svejedno mnije
Li s vjerom jastvo mi stvar,
Ja mnijem je ak mi se smije,
Ili joj smijeha podarim dar.

Veliki jerbo dar je životu
Života svladavati čudi.
Nebrana ruža gubi ljepotu
Baš ko i ruža što resi grudi.

Još više vrijedi ponajveća cijena,
Ostalo jerbo koprive skrivaju
I dužnost tek je ispunjena
Kad riječi suviše bivaju.

(14-10-1930)

»DRVORED SILAN ŽUMOR POTRESA...«

Há um grande som no arvoredo

Drvored silan šumor potresa.
Kao da u njem se more koprca.
To vjetar strahom tjeskòbi tjelesa...
Ne znam da l' gospar sam ičijeg srca...

Samotno podno uzdanih zvijezda
Srce mi ne pušta uzde života...
O beskrajna, rastrta nebeska gnijezda,
Što duša mi onkraj je životnog plota?

(21-10-1930)

»NA OKRAJKU VJETRA SE NJIŠU...«

Na orla do vento movem

Na okrajku vjetra se njišu
Mrtva tjelesa lišća što gnjije.
Čas s drveća pljušte nalik na kišu,
Čas troma se više ne njišu,
Jesenja kiša ih mije.

U misli mojoj volja ne sprema
Nikakve nove primisli znak,
U misli mi ovčas ničega nema,
Misao novu ona ne sprema:
Ko lišće sam štono lebdi kroz zrak.

No listovi pritom ne ćute
Tu ranu mi duboku ljutu
Što ćutila moja je pute.
Oni su ništa i uopće ne ćute
Ranu mi moju preljutu.

(19-1-1931)

»OBLAKA TROMIH SAN NA ME KROČI...«

As lentas nuvens fazem sono

Oblaka tromih san na me kroči,
Plavetno nebo duboko uspavljuje.
Plutam u nekoj prisnoj samoći,
Na površju beščuvstva što me preplavljuje.

Ugodan biva, ko protočje vode,
Oćut da nisam povlaštena soja.
Duševne modrice meni ne gode.
Ono što nema duša je moja.

Slasti li slušat gdje potok vrvi
Znajuć da on je taj koji teče...
A ja tek u snu nastupam prvi,
A ja tek u snu dalje se krećem.

(25-12-1931)

»NE VIDEĆ SLUŠAM, MEĐ DRVEĆEM TAKO ME PRENE...«

Ouço sem ver, e assim, entre o arvoredo

Ne videć slušam, međ drvećem tako me prene
Pogled na nimfe i faune gdjeno vijore
Posred stabala što straše il sjene,
Na grane što, kada ih gledam, šumore.

No što se to zgodi? Ne zna se ništa.
Budim se, slušam gdje srce mi bije -
To srce u koje ne stane išta
Od onog što varka negdašnja krije.

Pa tko sam ja srce kad dio me nije?
(24-9-1932)

»AKO SE SLUČAJNO, SNOVIMA TJERAN...«

Se acaso, alheado até do que sonhei

Ako se slučajno, snovima tjeran,
Sam samcat na svijetu ovom zatečem,
I onom što prezreh odsada vjeran,
Istinskim lažnim se stopama krećem,

Ne búdi u meni, nasuprot nadi
U ovaj zaklon, svojevrzni bijeg,
Ono što s vanjskim me zakonom skladi,
Već ono što od njega čini mi teg.

Oslobođen tad ću pomoću nade
U svijet što obličja, mijene ga grade,
Kroz boli i vjeru dosegnuti čest

Drugoga svijeta gdje san je i žiće
U ništavnom ništa mračno tek biće,
A sunce tek odražaj onog što jest.
(28-9-1933)

»VIŠE SE NE PLAŠIM SMRTNE GORČINE...«

Já me não pesa tanto o vir da morte.

Više se ne plašim smrtne gorčine.
Ona je nešto što tlapim i snijem,
A ja pak u općem kotaču Sudbine
Nisam tek ono za što se mnijem.

Još svjetova ima uz ovaj naš mali
Gdje kao da smrt nam je životni pilot -
Zemlja ta opora što voda je zali
Iz beskrajnog mora zvanoga život.

Da smrt je sve-ništa, to znam otkàda,
Znam i to da duša cestom se kreće
Od smrti do smrti: u bezdan ne pada.
Na smrtnome času to Bog će da reče.
(6-7-1934)

»AK POSTOJI ZNANOST ŠTO SUDBINU ČITA...«

Se há arte ou ciência para ler a sina

Ak postoji znanost što sudbinu čita,
Ona što usud je u nama gruša,
Nek ne znam za nju, nek život mi skita
Maglovito, nejasno, samoću nek kuša.

Što želim od sutra čega još nemam?
Da danas budućnost me tišti, veseli?
Po sjećanju znam da na cilj se spremam,
No gdje li sam danas, znanje mi ne veli.

Sve drugo, što sutra mi nudi,
Ostavljam onom tko dobitnik će biti.
Sjena mi dostaje što drvo je budi
I oćut da žudnji presjekoh niti.
(39-1934)

»OTKAD IH IMA, ZA RUŽE NE MARIM...«

Não quero rosas, desde que haja rosas.

Otkad ih ima, za ruže ne marim.
Žudim ih samo kad mi ne mogu ih dati.
Pa što će mi onda sve one stvari
Što svaka ih ruka kadra je brati?

Ne želim noći osim kad zora je kuša
U zlato i plavet posvema sliti.
Ono što moja ne znade duša
U posjedu toga želim ja biti.

Zašto je tako?... Kad znao bih stihovlja skladna
Skladao ne bih da kažem znano mi nije.
Duša mi sva je bijedna i jadna...
Ah, gdje je milostinja što nju će da zgrije?...
(7-1-1935)

TRI PJESNIKA PORTUGALSKOG NEOREALIZMA: JOAQUIM NAMORADO, MÁRIO DIONÍSIO, FERNANDO NAMORA

Možda ni u jednoj europskoj književnosti dvadesetog stoljeća (izuzme li se, naravno, talijanska!) neorealizam nije uhvatio tako duboke korijene kao u portugalskoj. Poslije neposredno postpessoinskog presenčističkog književnog pokreta (nastalog na Pessoainoj književnoj, odnosno duhovnoj ostavštini) neorealizam je zasigurno najutjecajnija i najraširenija struja unutar luzitanske književnosti našeg stoljeća. Prvi javni istupi portugalskih neorealista uslijedit će već sredinom tridesetih godina. Tako rano javljanje neorealizma kao književne, ali, može se opravdano reći, i »svjetonazorske« orijentacije u kontekstu luzitanske literature u velikoj mjeri se duguje činjenici što je taj pjesnički, odnosno književni pravac u Portugalu imao nekoliko (u kasnijem značenju te riječi) *neorealistički* veoma angažiranih posrednih i neposrednih preteča. Prvi književni radovi neposrednih neorealističkih preteča uglavnom se, naime, javljaju istodobno s prvim radovima presenčističkog naraštaja. Takav je i slučaj s dva vjerojatno najpoznatija neposredno »pred-neorealistička« autora koji uvelike anticipiraju poetiku neorealizma. Riječ je o *Joséu Marii Ferreiri de Castru* (1898-1974), čiji su neorealistički usmjereni romani-prvijenci - *Emigranti (Iseljenici)*, 1928) i *Selva (Prašuma)*, 1930) - ubrzo prevedeni i na hrvatski,¹ i *Ireni Lisboa* (1892-1958), pjesnikinji »malih, svagdašnjih stvari«. Njihov utjecaj na neorealističku generaciju portugalskih pjesnika koja se postupno oblikuje u drugoj polovici tridesetih i prvoj polovici četrdesetih godina očit je, prije svega, na području pažljivog odabiranja tema i motiva pogodnih za neorealističku »obradu«. Uostalom, naglašena svijest o sve prije negoli »ružičastoj« stvarnosti (što je očigledno i iz samog imena pokreta!) nije tek odlika portugalskog neorealističkog pokreta, nego i svih drugih istovrsnih strujanja diljem različitih nacionalnih i kulturnih sredina. No, za razliku od drugih europskih neorealizama (uz izuzetak talijanskog), portugalski je neorealizam imao stanovitu povijesnu paradigmu u takozvanom *Naraštaju 1870*, premda je svojevrsno »neorealističko« usmjerenje tog Naraštaja bilo ograničeno činjenicom da se on ponajprije usredotočio na građanske slojeve društva, dok portugalski neorealisti ovog stoljeća pokušavaju prodrijeti u najšire društvene slojeve. Osim toga, devetnaestostoljetni neorealizam »Naraštaja 1870«, koji djeluje u potkrajstoljetnom dekadentnom ozračju, obilježava izraziti pesimizam uzrokovan nemogućnošću da se uvidi bilo kakvo rješenje za, kako se »coimbrskim pobunjenicima« činilo, bezizlaznu društvenu bijedu, dok je dvadesetostoljetni neorealistički pokret obilježen naivnim povjerenjem u »neminovni društveno-povijesni proces«. Pored nacionalnog obilježja proizašlog iz coimbrskog

neorealističkog »presedana«, za luzitanski neorealizam (koji inače u potpunosti uvažava sve opće, »internacionalne« odrednice tog pokreta - odrednice koje odražavaju onodobne društveno-povijesne i ideološke prilike) karakteristično je i veoma često i »nekontrolirano« priklanjanje regionalizmu, uz stalnu opasnost da se upadne u stanovit »čovjekoljubni sentimentalizam«, psihologizam ili čak formalizam s kritikom kojeg je ovaj pokret i započeo djelovati. Svoju punu zrelost luzitanski neorealizam postiže uoči Drugog svjetskog rata, da bi se deset godina poslije (oko 1950) časopisna polemika, poezija i, u nešto manjoj mjeri, novelistika koje karakteriziraju prvo neorealističko razdoblje, postupno počele povlačiti u drugi plan, ustupajući mjesto romanesknom žanru, estetičkim teorijama i (povijesnoj) esejistici. Svoje pjesničke radove portugalski neorealisti ponajviše objavljuju u glasovitom neorealističkom »glasilu«, odnosno zborniku, »Novo Cancioneiro« (»Novi kanconijer«), da bi se nekoliko godina poslije pojavila još dva čuvena neorealistička pjesnička zbornika. Prvi je od njih, pod naslovom »Galo« (»Pijevac«), pokrenut u Coimbri god. 1948, a drugi, pod naslovom »Cancioneiro Geral« (»Glavni kanconijer« - s očitom aluzijom na istoimenu pjesmaricu Garcie de Resendea objavlvenu daleke 1516. godine) u Lisabonu god. 1950. Neorealističko pjesništvo objavljiivano u spomenutim zbornicima, kao i u nekim drugim onovremenim časopisima, moralo je, međutim, sve više voditi računa i o novim »suparničkim« pjesničkim strujanjima. Neposredno pred Drugi svjetski rat glavni domaći »protivnici« neorealista nisu više »psihologistički« usmjereni pjesnici koji se okupljaju oko časopisa »Presença« (jer taj časopis prestaje izlaziti tijekom 1940), već sljedbenici novog *imažinističkog* pokreta što će poslije rata (1948), sa zakašnjenjem od dva desetljeća u odnosu na francuski »model«, prijeći u nadrealizam. Na prijelazu iz četrdesetih u pedesete godine u Portugalu sve više jačaju i egzistencijalistička strujanja, sa svojim karakterističnim temama mučnine i sumnje u sveopći Napredak. Sve to, naravno, u velikoj mjeri utječe na oblikovanje same neorealističke estetike. Zanimarimo li, međutim, sve navedene posebnosti, možemo reći da je portugalsko neorealističko pjesništvo (koje, u cjelini gledano, predstavlja najznačajniji dio cjelokupnog neorealističkog književnog stvaralaštva) u svojoj biti krajnje *angažirano*; i to ne samo socijalno, nego, velikim dijelom, i politički (čemu je, razumije se, uvelike pridonio i tada vladajući represivni salazaristički režim!). Uostalom, ono je uglavnom i nastalo kao svojevrсна oporba »elegantnoj« ljubavnoj poeziji. Štoviše, po nekim svojim elementima portugalska je neorealistička lirika prilično slična francuskoj šansoni, želeći, poput nje, prodrijeti među narod (iz čega će se u luzitanskoj poeziji, i književnosti uopće, razviti i poseban folkloristički pravac!). U takvom, dakle, čak i unutar samog neorealizma poetički »nehomogenom« kontekstu djeluju i trojica pjesnika koje ovdje prvi put predstavljamo hrvatskoj kulturnoj sredini: Joaquim Namorado, Mário Dionísio i Fernando Namora. Svima njima zajedničko je *neorealističko* polazište od kojeg su se, baš kao i njihovi »poetički istomišljenici«, u većoj ili manjoj mjeri, postupno ili naglo, udaljavali, već prema tome kako je ono uspijevalo zadovoljiti njihovu sklonost pjesničkom eksperimentu.

Joaquim Namorado se rodio 30. lipnja 1914. u portugalskom gradiću Alter do Chão. Studij matematičkih znanosti završio je na sveučilištu u Coimbri, u kojoj se poslije i

zaposlio radeći kao srednjoškolski nastavnik. Umro je god. 1986. Namorado je jedan od najistaknutijih predstavnika takozvane coimbrske neorealističke skupine. Surađivao je u mnogobrojnim portugalskim književnim časopisima, kao što su »Vértice« (»Sljeme«), »O Diabo« (»Đavao«), »Sol Nascente« (»Izlazeće sunce«) i »Seara Nova« (»Nova žetva«). Objavio je četiri pjesničke zbirke: *Aviso à Navegação* (*Upozorenje plovidbi*, 1941), *Incomodidade* (*Neudobnost*, 1945) - koja uključuje prethodnu zbirku kao i neke druge dotad neobjavljene pjesme, *A Poesia Necessária* (*Neophodno pjesništvo*, 1966) i *Zoo* (*Zoološki vrt*, s. a.); dok su mu tri knjige pjesama ostale u rukopisu: *Invenção do Poeta* (*Izum pjesnika*), *Viagem ao País dos Nefelibatas* (*Putovanje u zemlju sanjarâ*) i *Agora* (*Sada*).

Većina luzitanskih književnih kritičara jedinstvena je u tome da Namoradovo krajnje polemično, a znatnim dijelom i sarkastički orijentirano pjesništvo (koje, valja to posebno naglasiti, namjerno i »sračunato« zapostavlja »kult forme«) predstavlja jedan od najizvornijih i najizazovnijih opusa neorealističkog (ali i ne samo neorealističkog!) usmjerenja. Utjecaj Namoradovog stvaralaštva na mlađe pjesničke naraštaje doista je golem, premda se ne može uvijek svesti na neorealističko osvješćivanje do kojeg je Namoradu četrdesetih, a dijelom i pedesetih godina ovog stoljeća bilo naročito stalo. Možda i zato što ni njegovi stihovi (vjerojatno protiv volje samog autora!) nisu uvijek svodljivi na puki »ideološki ogoljeni« neorealizam. Naime, Namoradov izrazito »optimistički sarkazam«, prividna »surovost« pjesničkog izraza, odnosno hotimice »nepripitomljen« lirizam kojem neorealistički »svjetonazor« služi gotovo isključivo kao stilistička podloga za razvijanje osobnih »heretičkih promišljanja«, bili su dostatan razlog da tog pjesnika svrstaju u red onih predstavnika moderne portugalske poezije koji su svojom nesputanom stvaralačkom izvornošću uvelike nadišli relativno uske poetičke koordinate pokreta kojem su pripadali.

Drugi, možda najznačajniji predstavnik »zlatnog razdoblja« luzitanskog neorealističkog pokreta, **Mário Dionísio de Assis Monteiro**, rodio se 6. srpnja 1916. u Lisabonu, na čijem je sveučilištu diplomirao romansku filologiju. I on je, kao i Joaquim Namorado, najveći dio svog radnog vijeka proveo kao srednjoškolski nastavnik da bi poslije postao sveučilišni profesor na lisabonskom Filozofskom fakultetu. Osim pjesništvom i pripovjedalaštvom, Dionísio se, s podjednakim uspjehom, bavio i književnom kritikom (surađujući ponajviše u časopisima »O Diabo«, »Sol Nascente«, »Vértice« i »Ler«). Do danas je objavio osam pjesničkih zbirki: *Poemas* (*Pjesme*, 1941), *As Solicitações e Emboscadas* (*Moljakanja i zasade*, 1945), *O Riso Dissonante* (*Neskladan smijeh*, 1950), *Memória Dum Pintor Desconhecido* (*Sjećanje nepoznatog slikara*, 1965), *Poesia Incompleta /1936-1966/* (*Necjelovito pjesništvo /1936-1965/*), *Le Feu qui Dort* (*Oganj koji spava*, 1967) i *Terceira Idade* (*Treća dob*, 1982). Dionísia smatraju i jednim od najvećih portugalskih kritičara na području likovnih umjetnosti. Dosta je putovao svijetom stručno se usavršavajući, pri čemu je najsnažniji učinak na njegovu, prije svega, likovnu, ali i književnu (pjesničku i pripovjedalačku) djelatnost imao boravak u Parizu. Neorealizmu (ali i Dionísiju osobno) neskloni književni kritičari često su isticali, prema njihovom mišljenju, čak i odviše prepoznatljiv utjecaj francuskih učitelja na njegovo

pjesničko stvaralaštvo, zbog čega je taj pjesnik, prema njima, mnogo značajniji kao kritičar negoli kao izvorni književni stvaralac (pjesnik i pripovjedač). Ipak, nepristrani kritičari, odnosno književni povjesničari (poput, primjerice, Saraiva-Lopesa²) priznaju da je među lisabonskim neorealističkim pjesnicima koji su se okupljali oko zbornika »Novi kanconijer« upravo Mário Dionísio zauzimao jedno od najistaknutijih mjesta.

To svoje mjesto Dionísio će posebno »učvrstiti« zbirkom *Neskladan smijeh* (1950). Riječ je o zbirci u kojoj autor doseže »najbolje trenutke savezništva između lirskih i borbenih vibracija, između očaja i nade, osjećaja nepovratnosti i budućnosti čije stvaranje tek predstoji, prevladavajući shematizam, a potom i izvjesni formalizam prethodnih knjiga pjesama...«³ Ti »najbolji trenuci« Dionísiovog pjesničkog stvaralaštva, o kojemu u svojoj *Povijesti portugalske književnosti* govore A. Saraiva i Ó. Lopes, rezultat su, međutim, pjesnikove neprestane i krajnje iscrpljujuće borbe između vjernosti prilično radikalnim načelima luzitanske neorealističke poetike i snažne potrebe da se ta neorealistička načela podvrgnu strogoj nadrealističkoj »reviziji«. U stvari, moglo bi se reći da ponajbolji Dionísiovi stihovi proizlaze upravo iz spomenute borbe, iako se njezin ishod gotovo neizostavno može svesti na svojevrstu dramu uvijek izgubljene nade koja, usprkos tome (kako bi to rekao sam pjesnik) »izbija ispod ortočkog plašta stvari«.⁴

Treći predstavnik portugalskog neorealističkog pokreta - **Fernando Gonçalves Namora**, rođio se 15. travnja 1919. u mjestu Condeixa-a-Nova. Završivši studij medicine na sveučilištu u Combri, najprije radi kao provincijski liječnik u rodnome mjestu te u pokrajinama Beira Baixa i Alentejo, da bi potom prešao u Portugalski institut za onkologiju u Lisabonu. U tome je gradu, 31. siječnja 1989, i umro. Bio je dugogodišnji član Lisabonske akademije znanosti (Academia das Ciências de Lisboa). U književni život Portugala stupio je veoma rano, objavivši s još nenavršenih devetnaest godina (1938) prvu pjesničku zbirku pod naslovom *Relevos (Reljefi)*. Osim ove zbirke, objavio je još pet knjiga pjesama: *Mar de Sargaços (More haluga)*, 1940), *Terra (Zemlja)*, 1941), *As Frias Madrugadas (Studene zore)*, 1959), *Marketing* (1969) i *Nome para Uma Casa (Ime za jednu kuću)*, 1984). Zajedno s pjesnicima Joãoom Joséom Cochofelom i Coriolanom Ferreiirom dugo je vremena vodio poznatu portugalsku književnu reviju »Altitude« (»Visina«). Paralelno s književnošću Namora se bavio i slikarstvom (pri čemu je likovna kritika kao »antologijsku« zabilježila njegovu samostalnu izložbu što je 1944. godine održana u gradiću Castelu Brancu). Bio je jedan od prvaka neorealističkog pokreta u Portugalu, a njegova treća knjiga pjesama - *Zemlja* - imala je »povijesnu čast« da otvori seriju glasovitog, već spomenutog lisabonskog pjesničkog zbornika »Novi kanconijer«. Uz pjesme, Namora je pisao i književnu prozu. Štoviše, može se reći da je (ponajviše u inozemnim čitateljskim krugovima) poznatiji kao romanopisac negoli kao pjesnik. Tome su u velikoj mjeri pridonijele i mnogobrojne ekranizacije pojedinih njegovih romana. Uostalom, u prve redove luzitanskog neorealističkog pokreta Namora se uvrstio upravo na temelju svog pripovjedačkog opusa (romani i pripovijesti) koji će se tek poslije postupno odvajati od strogo formulirane poetike neorealizma (posebno se to odnosi na brojne Namorine esejističke radove).

Prema sudu jednog od najboljih poznavatelja Namorinog stvaralaštva, pokojnog pjesnika i književnog kritičara Jorgea de Sene,⁵ slava Namore kao romanopisca, odnosno pripovjedača, nepravedno je dovela do djelomičnog zapostavljanja njegovih stihova - stihova koji su na početku Drugog svjetskog rata (objavljivanjem zbirke *Zemlja*) svojim dotad gotovo sasvim nepoznatim pristupom društvenom fenomenu sela i seljaštva, kao neorealistički zanimljivih »kategorija«, uvelike pridonijeli snažnom zamahu neorealizma u onodobnom luzitanskom pjesništvu (i to usprkos činjenici što je znatan dio tih Namorinih stihova još uvijek pod prilično jakim utjecajem »melankolične i sanjarske« presencističke lirike). Proširenim i dopunjenim izdanjem Namorine poezije (u zbirci *Studene zore* god. 1959, odnosno 1962, 1969. i 1971) dojam o zapostavljenosti pjesničkog stvaralaštva ovog pjesnika u velikoj će mjeri iščeznuti. Tako će dvije nove Namorine zbirke - *Marketing* i *Ime za jednu kuću* - ponovno potaknuti zanimanje portugalskog, ali i inozemnog čitateljstva za pjesnički dio autorovog opusa - opusa koji u ovom zadnjem razdoblju karakteriziraju naglašena polemičnost i satiričnost eksperimentalne naravi, čime se Namora poprilično udaljio od nekadašnjih neorealističkih (prije svega ideološki obilježenih) »smjernica«. Nadrealizam je, naime, ipak učinio svoje, premda možda i protiv volje samog pjesnika. Uostalom, time je Namorino neorealizmom »patinirano« pjesništvo zadobilo novo, osuvremenjeno »postpessoinski prepoznatljivo ruho«!

BILJEŠKE

¹ Prvi de Castrov roman - *Iseljenici* - izašao je (u okviru niza »Svjetski pisci«) u Zagrebu (urednik i izdavač Ante Velzek) 1940. godine. Preveo ga je Ante Rojnić. Roman *A Selva* izdao je Nakladni zavod iz Zagreba, najvjerojatnije tijekom 1940. ili 1941, promijenivši mu naslov (zacijelo iz komercijalnih razloga) u *Kaučuk zeleni demon*.

² V. Saraiva, António José; Óscar, Lopes: *História da Literatura Portuguesa*, Porto Editora, Porto, 131985, str. 1089.

³ Isto, str. 1089.

⁴ V. Posljednju strofu pjesme »Uzdržljiva radost«.

⁵ V. Sena, Jorge de: *Líricas Portuguesas*, I vol., Edições 70, Lisboa, 1984, str.262.

Joaquim Namorado

NATPIS ZA ŽIVOT JEDNOGA LUTALICE

Nasci vagabundo em qualquer país

Rodih se lutalicom u nekoj zemlji,
granice moje granice su svijeta.
Ovaj mi usud prebiva u krvi:
ne biti sit! Pa tek što jednu usmrtime žudnju,
još deset ih čeka smaknuće.

Dugi je put!...

— No kada za nečim zbiljski se žudi,
ništa tad nije daleko ni daljnje...
I nikada umor nije tako velik
da čovjek ne bi mogao napraviti još jedan korak.
(Upozorenje plovidbi)

ALOTROPIJE

Meu ideal de Apolo

Moj uzor Apolon,
moje grbavo tijelo i neizlječivi sifilis.
Moje bezazleno lice
zločinačkih očiju;
široke i plemenite kretnje
mojih liscama vezanih ruku;
moja glad
i odvratnost nad mesom svakoga petka.

Moj kovčeg prepun funta
čiju tajnu zaboravih;
moja djevičanska krila,
moje erotske misli;
ulični policajci u krađi;
pobjednički marš na suncu
s glazbom, svijetlećim raketama i bakljama;
noćne kukuljice
za gašenje zvijezda...
Moja muza

opijena visećim *barom*,
 djevičanska bludnica s tri djeteta za uzdržavanje.
 (*Neudobnost*)

MANIJA VELIČINA

Pois bem, confesso

Priznajem, dakle:
 ja sam taj što je razorio Babilone
 i otkrio barut...
 Vjerujte dakle,
 zvijezdu Sirius, prvorazredne veličine,
 (jedinственu na tržištu)
 oporučno mi je ostavio brat mojega djeda.

U mojemu džepu krije se tajna
 alkemija
 i metafizika religija
 — a sve to posredstvom nadahnuća!

Što hoćete?
 Ja sam pjesnik
 i bolujem od manije veličina...

Možda još postanem i Predsjednik Republike...
 (*Neudobnost*)

BASNA

No tempo em que os animais falavam

U vrijeme kad su životinje govorile.
 Sloboda!
 Jednakost!
 Bratstvo!
 (*Neudobnost*)

MJESEČARSTVO

Tombam os dias inúteis

Prevrću se jalovi dani:
 jutro, pa večer, pa noć.
 No zar je nama uopće važno
 je li jutro, podne ili večer?!...
 Život teče mjesečarski
 — na ulicama, prerušen mir velikih groblja;
 u nama svatko od nas
 trune.
 Novine se pune uzbuđljivim naslovima
 — no sve je to tako daleko...
 Ljudi prolaze pored ljudi i ne poznaju se:
 Dobar dan! Dobro jutro!

Svatko zatvoren u svoje granice,
 isprazni potezi,
 besmislen život
 — mjesečarstvo samo.

Probudi se!
 Pa makar i samo zbog uzbune,
 neka se rasplinu tlapnje sna
 i neka sve nade pomru u ovaj čas!

Probudi se!
 Iako te plaši put što ga moraš prijeći
 i pritišće sjena gradnje što predstoji!

Iako buđenje znači
 postupnu, neprestanu i bolnu
 smrt.

(Neudobnost)

NATPIS

Façam ruínas

Razorite
 izjave što dajem ih o sebi,
 raspršite u vjetar pepeo
 mog bića:

na najdaljoj sada boravim česti svog negdašnjeg
žića.

(Neudobnost)

SLOBODA

Quem marca uma fronteira

Tko povlači granicu
onome oblaku
krilo ta njegova sjena
gdje boravi?

Riječi šute
pod brnjicama
no nitko ne ušutkuje
misao.

Tko to naređuje klici
da ne prokljia
njezinom plodu
da ne bude plod?

Bila se vežu
lisicama
no nitko ti ne veže
misao.

Tko to prisiljava dan
da se ne rodi
i sunce taj izvor dana
da nam ne sja?

Prozori se zatvaraju
pregradama
no nitko ti ne zasljepljuje
misao.

Tko to kaže ljubavi
kako je nemoguće
sjećanju
da ne bude njezina sveza?

Ljubavnici se rastaju
u daljini
no nitko ti neće ukrasti
moju misao.

(Neophodno pjesništvo)

POVRATAK

Em cada canto revejo a minha infância

Na svakome ćošku ponovo gledam svoje djetinjstvo...
od drugih ruža jednakih ovima,
nijedna nije mirisala sjećanjem
što ga posjeduju ove ruže,
ruže ubrane u dalekom vrtu
— koliko li sati
pokazuju zaustavljene kazaljke crkvenog tornja?
Je li vrijeme prohujalo
ili se promijenio iseljenik koji se vraća?
Sve mi se još čini po starom
ili pak želim da mi se čini jer poznajem
sjećanje na ono što je bilo?...

Na svakome ćošku susrećem sebe kakav sam bio
— jer takvog kakav sad jesam, stranac u vlastitoj kući,
ne zna me nitko, pa čak ni ja sam.

(Neophodno pjesništvo)

ARHEOLOŠKO OTKRIĆE

A única estrada para lá

Jedina cesta što onamo vodi
jest ona rimska...

Ondje žive ljudi
— ne znam govore li latinski
no vjerovati je da govore.

(Neophodno pjesništvo)

Mário Dionísio

NEPOZNATI PRIJATELJI

Quando ouvi onde ouvi este rosto...

Kada sam čuo gdje sam čuo to svagdašnje i umorno lice
te oči što sjaje u dubini
i tu samotnu i neskladnu pojavu
što zbližava?

Kada sam čuo taj glas
što se nečujno uzdiže do mojega uha, izušćujući
tako poznate izreke?

Kada sam osjetio
ta dva prijatelja na prstima
taj tako uzbuđljivo produljen
stisak ruke?

Nismo li mi dva čudaka što se ukrštavaju
s istom prošlošću
i istom nadnicom?

Dva stara prijatelja što se prvi put
susreću

(Moljakanja i zasjede)

»TIHIM GLASOM...«

em voz baixa cantemos

tihim glasom zapjevajmo
himan prividno mrtvih časova
o vjetre o listovi zeleni stoljetnih stabala moje zemlje
ja zastrijeh vjerni i oteščali glas njezinih vjernih sinova

o vjetre što si naduo jedra
prožimljuć crepove jutarnjom drhtavicom
sagradi stanište nepovredivo i visoko
tom šupljem pjevu što sagorijeva u polutama

po gorama i udolinama u gustoj sjeni borova
 putuje dječak praznih ruku i ognjena srca
 o mirisu bademâ i vinogradâ plutnjakâ što vonjaju morem
 odnesi zvuk svojih stopala raspršenoj braći

odnesi zvuk svojih stopala među masline
 među naranče i dimnjake i rijeke
 gdje među vrijesom slatko pjevuši vrijeme mira
 s očima na pučini prolazeći oblacima
 i potplatima utisnutim u priproste grude zemlje
 potiho pjevajmo
 potiho pjevajmo slavu
 domovine što živi

(Neskladan smijeh)

»GOTOVO MLADA ŽENA...«
uma mulher quase nova

gotovo mlada žena
 u gotovo bijeloj haljini
 za gotovo vedre večeri
 s gotovo suhim očima

pristiže gotovo pružajući prste
 gotovo mogućem snu
 i gotovo svježa izmiče
 gotovo mrtvome očaju

gotovo skladna utrka
 ispunja gotovo veseo prostor
 gotovo razmršenih kosa
 prozirna gotovo raskuštrana

gotovo dostatan smijeh
 gotovo mišić procvjetao
 iz ovog gotovo mladog trenutka
 gotovo živog gotovo sada

(Neskladan smijeh)

»UZDRŽLJIVA RADOST...«
discreta a alegria do mundo

uzdržljiva radost svijšta
 prilazi mi iz zakutka
 s tobožnjim imenom

tek jedan dodir jedan pogled
 jedna odsanjana riječ što otvara vrata
 i sve se zauvijek mijenja

eto izlučene i obuhvatne riječi
 eto nadolazećeg drhtaja
 što se približava poput prve ljubavi

u vlastitom glasu zauvijek neki drugi glas
 u vlastitim rukama zauvijek neke druge ruke
 rađa se lišće bez drveta pogleda

uokrug gledam tjeskobno gledam
 ovu nečujnu promjenu
 bez barjaka i krikova

druge ulice i kuće drugi osjećaji
 izbijaju ispod ortačkog plašta stvari
 u radosti svijeta oprezno uzdržljivoj
(Neskladan smijeh)

»TISUĆU GODINA ŽIVA NE TRNE...«
mil anos que viva não se apaga

Tisuću godina živa ne trne
 sjenovita i kolebljiva slika
 nepoznatog čovjeka na nekome čošku
 s maramicom u ruci umrljanom krvlju

sjenovita i kolebljiva slika
 posrćući na nestalnom povratku
 zagasitih predjela gdje vrijeme zastaje
 s maramicom u ruci umrljanom krvlju

posrćući na nestalnom povratku
ne sjećajući se ulice u kojoj je stanovao

tek s tanahnom sjenom prošlosti
na maramici koju je držao u krvlju umrljanoj ruci

nitko nije znao njegovu povijest
nitko nije čuo njegov glas
a od svoga je imao tek potežu
maramicu u ruci umrljanoj krvlju

nije imao glasa nije imao ime
nije imao roditelje nije imao prijatelje
nije imao dom imao je tek maramicu
u ruci umrljanoj krvlju

(Neskladan smijeh)

»UPRAVO SAM POLEGAO...«

Deitei agora mesmo...

Upravo sam plegao šećer u pepeljaru
Pepeo mi se strovalio u kavu
Tamo gdje sam mislio da je plavo vidim crveno
A crta se poput rastresene i osorne glupače odvaja
i izmiče namjeri ruke što je povlači

To što sam cijeli dan crtao
sâm gledam preneražen i preneražen doista
ne znam što je
Strogi analitičar koji kod drugih razumije sve
što se događa?

(Sjećanje nepoznatog slikara)

»NE POŽELI STAVITI OBLAK...«

Não queiras pôr a nuvem...

Ne poželi staviti oblak u prozirnu kutiju
niti ga poučiti svakodnevnim zakonima
s koliko ga ljubavi pripitomiti

On ne govori
 taj jezik
 Nema zakona ni boravišta
 Njega stalno doživlje neki tajni glas

Voljeti njega znači čuvati ga na toj postaji
 nepostojane sigurnosti I ako ga želiš sačuvati
 u slatkom svagdašnjem miru tako različitom
 od nespokojnog i vječito drugog mira u kojem svjetluca
 to više nije oblak što ga voliš
 koji se neuspješno potčinjen čudnoj klimi što ga osakaćuje
 rastvara u vodi nestajuć u zemlji preobraženoj
 u blato

(Sjećanje nepoznatog slikara)

KAO ŠTO JE I PRIRODNO

Vão longe os anos de intermezzo

Prolaze godine *intermezza*
 kad nehajan vjetrić bi šetao
 preslatku nadu na površju nijemih usana

Pa ako bi otpao koji list ako bi mekani
 žubor probudio tek nanovo sputanu tišinu
 kolike li uzbune u natkritom cvjetnom zraku

Prolaze vremena zanosa
 od jedne do druge zamišljene granice
 rijetka sada bezlična pustolovina
 čudnovata radost što danas ogorčuje

Navijam ovaj stari zidni sat
 Tišti me ruka koju podižem
 iz otežalosti drugih vremena što ih budim

I neka mi se sablast tugaljivo smiješi
 s dna brojčanika govoreć mi Kasno je
 možda je već jako kasno

(Necjelovito pjesništvo)

»KAKO JE LIJEPA BILA BARKA...«

Como era belo o barco

Kako je lijepa bila barka
i tajnovita laguna
sa suhim lišćem i glibovima
i žitkim vodenim riječima

Nije još bilo kontinenata ni oceana
Tek žuborne riječi i nestvaran
luk nadutog jedra

Bila je tek svježina iz koje smo se zaputili
mitska svjetiljka skrivenih tajni

i nemoć da se zamisli kako će jednoga dana
već sam spomen na to prouzročiti
bol

(Treća dob)

Fernando Namora

HODOČAŠĆE

Há festa! há festa!

Proštenje je! Proštenje!
Posvud se vide proštenjarske rakete,
stranci i domaći svijet.

Tko li to stiže, pružene mi ruke,
da iznađe moj smiješak
i zastre trosku što me prlja?
I tko li si ti što mi za snježnih noći
zagrijavaš postelju?

O pođi sa mnom, očiju probuđenih,
— slijepih,
purpurnih ili sivih.
O pođi sa mnom, naga ili mahnita,
sa spolovилоm i ustima
— pođi na proštenje!

(Reljefi)

IZ ZEMLJE

4

A mãe esperou a tarde...

Majka je pričekala večer odvevši potom Antónia za ruku
s onu stranu mlina, s onu stranu svojih očiju,
s onu stranu svega što se pričinjalo dobrim.
Nosila je torbu od prnjaka i obećanje
o kupnji posve novih čizama.
António je bio dječak, njegov je dom bio ubog,
pošao je opsluživati gospodu.
António je imao sestricu ovcu,
i jaganjčića sina; obitelj mu bijaše stado!
Rastao je među tuđim i pretuđim pogledima i poljima...
Brljavče! Brbljavče! — ne to nije mojega zvonca glas.
Povazan je, međutim, pjevušio planinom.

Jednog je dana izgubio sestricu ovcu, izgubljena ovca blejala je čitavu noć
i nije se više vratila.
Nije se vratila i António je platio visoku otkupninu.
Rastao je uz gorki kruh, bez ljubavi,
s onu stranu mlina i svega
što se pričinjalo dobrim.
Kada se vratio bio je muškarac
I napamet je naučio život.

6

Donde vieste, rapariga morena e triste

Odakle si došla, djevojko tamnoputa i tužna,
s mračnom maramom na bezbojnim kosama,
s usnama purpurnim od mraza i studeni?
U gori zviždi vjetar, pometen...
Zrno po zrno, nakrivljen zreloj maslini,
mlaćen čovjekom i obezglavljen zimom,
— dažd korača rovovima, čupajući stijenje, zrnje i
sve što mu se ispriječi na putu...
o djevojko iz daljine,
koga ćeš to prizvati u bolećivim popijevkama
koje ti, reci mi kamo, odnosi vjetar?
(Poslije žetve nitko više neće znati za te, bit ćeš
uporabljena i zaboravljena stvar.)
No ništa zato: ja ću te gledati u polju, u riži i studeni malarija,
u plijevljenju, u berbama, u žetvama, u paklu tvornica.
Gledat ću te u bezbojnim kosama, tamnoputu i tužnu,
u čežnjama za morem ili planinom,
rođenim u zjenama tvojih očiju, tim oazama
isluženog tijela.
Sada je zima i maslina žaluje u košarama.
Stenjući i hiteći, poput zlatnog vrela, odsučâ i znojeva,
prema moru mutnom od tvog pogleda
šibanog granama i vjetrovima...

21

Foi hoje um domingo bonito, Cassilda

Danas smo imali lijepu nedjelju, Cassildo!
Vijela je oprččala mjesto uzduž i poprijeko.
— Tko je obratio pažnju na staračke priče?

Nitko.

Tko je osluhnuo glad stoke, zatvorene u oboru?

Nitko.

Tko je otjerao kokoši što su kljuckale grozdove?

Nitko.

U krčmi je bilo tučnjave, rasječenih glava.

I zavežljaja u pustari i plesa

u palači tvoje bake.

Brazilac je donio onu kutiju što sadrži tamošnju
glazbu i modu.

Sve je bilo lijepo, Cassildo!

Dođi i okupaj se u radosti

zaspalih muka.

Ostavi sutra na miru.

SVAGDAŠNJA ISKAZNICA

Um dente nada é no teu corpo laborioso

Jedan zub nije ništa na tvojemu radinom tijelu
no onoga tjedna kada budeš išao zubaru zaboravit ćeš stvaranje svijeta
Marxa Aristotela i Von Brauna.

Potres u Lisabonu može biti karijes

a uspon na Everest

uganuto stopalo.

Nadmašujemo se izrekama idejama izumima

sustavima jednadžbama galaksijama

no od velikih stvari od blješavila mitova

na kraju dana ostaju papiri zamotuljaka

i električna na pospanim ulicama.

Promislivši doista objektivno sa šivaćim jaketom

među ispikanim prstima

poznate su ti svjetlosne godine što nas odvajaju od andromede

pa poslije dvadeset stoljeća otkrivaš

da je Krist možda kozmičan ili tek slamnata zipka

no nepromjenljivo ponovno počinješ svoj dan u osam

sa zijevanjem neznanog uznika

i jedeš prženice predviđajući da će ti pošto otkuca podne

dati mrvice korijandara.

Tvoje lunarno dužnosničko računanje

ima za cilj kupaonicu

u kojoj pušiš nedopuštene cigarete

pa čak i da Frank Borman stigne na Mjesec
 a tvoja vrsta za milijardu godina nestane
 nećeš prestati slijediti desnicu usprkos tvrdoglavosti Englezâ
 niti zakopčati ogrtač misleći na azijsku gripu.
 Imaš savršen nos i zato si posvojio modne časopise
 tvoja je darovitost pretalila zemlju i stvorila alegorije
 u koje si uključio Svibanjsku revoluciju i marke automobila
 proizvodiš lakove za kosu posute metafizikom
 no dovoljan je jedan zub da te izobličí
 i nestaje sve teorije.

Lijep si jer lijepim si se poželio
 lijep veličanstven čaroban
 svijet izašao je iz tvojih ruku poput ispravljene orbite
 no ako zub nije na svome mjestu
 nitko ti neće vidjeti plavu floru očiju
 ili ples pokreta što se proteže
 nad planinama kojima vladaš.

Kasiopeja je daleko kada te svrdla zubarska bušilica
 biti pospan istina je poput gladi pa rječnik
 i vizioni nastavljaju opravdavati preljube.
 U ovoj svagdašnjici od osam do jedanaest
 možeš imati sve ili tek jedan zub
 što te poružnjuje.

(Marketing)

EROZIJA

As terras envelhecem como as pessoas

I zemlje stare poput ljudi.
 Najprije su djeca
 pa odrasle osobe
 i napokon starci.
 Boli gledati smrt
 čak i ako su kuće kamenovi.
 Boli kada tišina
 ulazi u ušne školjke
 gdje je mahovina
 opljačkan mir.
 Toliko toga boli:
 čak i western
 u sablasnom gradu.

Boli sve što prestaje
i prestajući nas ubija.

I zemlje stare poput ljudi.
Danas su
sutra
jučer.
Budućnost su
koprive
grizodušje.
Žudnja su sama
za prestankom.

(Marketing)

SKROVITOST

Secreto me acho

Skrovitim se činim
i skrovitim me ćutiš
kada
me sudiš skrovitim.
Nečistim se priznam
kad
šutnju nam tvore
smućeni glasovi.
Dvojbena je žudnja
kada
nije prozirna
voda u koju se oprezno
liježe.
Potajni smo
kada
nam bivstvo
dršće pred licem što istražuje.
Oči su jasne
kada
je površina zrcala
glatka.

(Marketing)

OTOK

Sonha-se uma ilha

Sanja se otok.

Visoka stijena nadvečerja
okrajak ocrtan
slatkim suzama
srce u ognju obzora
nutarnji gaj što plašljiv
napreduje prema moru
bezimena glasovi
što pršte iz lišća ili usisanog pijeska
vrijeme bez vremena
iznemogla ruka uokrug
svekolike plaže
plodovi prepoznatljivi
po mirisu
spokoj otvorenih očiju
jer san je dovršan
odsutnost bez oblika
uslijed razdijeljenosti na svekolike stvari
tijelo
doziv
žudnja
stanje zasićeno i izgladnjelo.

Sanja se otok
otok je sanjan.

(Ime za jednu kuću)

PRIJE NEGO

Antes que o dia finde

Prije nego izmakne dan
triput ću se iznova roditi
iz crvenih ostruga
obojenih sutonom
triput ću se iznova roditi
u razvodnjennoj kukuti
od nijemog čempresa

u starome sutonu
triput mrtav
triput živ
u zakasnjelom bijesu
gorućeg bodeža
triput rumen
triput crn
triput uznosit
u prelijevanju sjena
od nakostriješenog groblja
do ispražnjene golgote

(Ime za jednu kuću)

ČETIRI PORTUGALSKA NEOREALISTA: CARLOS DE OLIVEIRA, EGITO GONÇALVES, PEDRO DA SILVEIRA I ANTÓNIO REIS

U povijesti portugalske književnosti dvadesetog stoljeća jedno od najistaknutijih mjesta zauzima neorealistički pokret. Unutar tog pokreta bilo je autora koji su se tijekom svog cjelokupnog stvaralačkog razdoblja strogo držali neorealističkih poetičkih načela, ali i onih koji su se tek deklarativno priklanjali neorealizmu (kako bi sebi na taj način osigurali pristup u mnogobrojna neorealistička pjesnička glasila), dok su u stvarnosti bili mnogo bliži suparničkom nadrealizmu ili nekim drugim nacionalno obilježenim književnim strujama. Bilo je, isto tako, autora koji nikada nisu formalno pripadali neorealističkoj skupini, premda bi se, na temelju svog stvaralaštva (u kojem su se obilato koristili neorealističkim temama i motivima), a ponekad i na temelju osobnog uvjerenja, bez ikakve dvojbe mogli proglasiti neorealista. Bilo je, na kraju, i takvih autora (naročito među pjesnicima) koji su, kroz kraće ili duže razdoblje, stvarali pod utjecajem neorealističke škole a da toga uopće nisu bili svjesni. Njih je, kao »neorealiste«, otkrila tek književna kritika. Pjesnici koje ovdje predstavljamo — Carlos de Oliveira, Egito Gonçalves, Pedro da Silveira i António Reis — pripadali su različitim neorealističkim podskupinama (različitim ponajviše s obzirom na stupanj »neorealističke motivacije«), no svima je njima zajedničko to da su u većoj ili manjoj mjeri uspjeli nadići »žablju perspektivu« takozvanog ortodoksnog neorealizma, izgrađivši se u snažne pjesničke individualnosti.

Carlos Alberto Serra de Oliveira rodio se u brazilskom gradu Belém do Pará 10. kolovoza 1921, a umro u Lisabonu 1. srpnja 1981. Još kao dijete preselio se u domovinu svojih roditelja Portugal, gdje 1947. (Na Sveučilištu u Coimabri) završava studij povijesno-filozofijskih znanosti. Već u studentskim danima Oliveira se istakao kao osnivač i jedan od najvažnijih predstavnika coimbrske neorealističke skupine, surađujući u časopisima »Altura« (»Visina«), »Seara Nova« (»Nova žetva«), »Vértice« (»Sljeme«), kao i u glasovitom neorealističkom zborniku »Novo Cancioneiro« (»Novi kanconijer«, 1942). Pisao je pjesme i romane, a pročio se i po tome što je, zajedno s pjesnikom Joséom Gomesom Ferreiirom, sabrao i uredio zbirku starodrevnih portugalskih pripovijesti. Znakovito je da se Oliveira u književni život Coimbre uključio upravo preko pokreta koji je imao za cilj prevrednovanje i »rehabilitaciju« tzv. pučkih elemenata u luzitanskoj književnosti, ugledajući se pritom u književnike Joaquimia Afonsa Fernandesa Duartea (1884-1958) i Miguela Torgu (1907-1995). Cjelokupno Oliveirino stvaralaštvo, kako pjesničko, tako i prozno, odlikuje snažna autorova vezanost uz zavičaj u kojem je proveo

najveći dio djetinjstva i rane mladosti. Riječ je o siromašnoj pokrajini Gândari, gdje mu je otac djelovao kao liječnik i gdje će se upoznati s takvom društvenom bijedom koja će na njemu ostaviti doživotni trag. Ta će činjenica uvjetovati i njegovo kasnije prijanjanje uz neorealistički književni pravac kojem ostaje vjeran sve do smrti, ostavivši za sobom deset pjesničkih zbirki: *Turismo* (*Turizam*, Coimbra, 1942), *Mãe Pobre* (*Siromašna majka*, 1945), *Descida aos Infernos* (*Silazak nad pakao*, 1949), *Terra de Harmonia* (*Zemlja sloge*, 1950), *Cantata* (*Kantata*, 1960), *Sobre o Lado Esquerdo* (*Na lijevoj strani*, 1968), *Micropaisagem* (*Mikrokrajolik*, 1969), *Entre Duas Memórias* (*Između dva sjećanja*, 1971), *Trabalho Poético* (*Pjesnički rad*, 1977) i *Pastoral* (*Pastirsko pismo*, 1977); te pet romana: *Casa na Duna* (*Kuća na pješčanom nanosu*, 1943), *Alcateia* (*Vučji čopor*, 1944), *Pequenos Burgueses* (*Malograđani*, 1948), *Uma Abelha na Chuva* (*Pčela na kiši*, 1953) i *Finisterra* (1978).

U pjesništvu Carlosa de Oliveire književna kritika zapaža »vrlo plodan odnos autora« spram *povijesnog* i *estetičkog* vremena u kojemu je ovaj djelovao. Tako se zapravo može govoriti o neprestano vođenom dijalogu između pjesnika i vremena — dijalogu koji će kulminirati u možda najzrelijoj Oliveirinoj zbirci pjesama — *Pjesnički rad*. Zbirka je to u kojoj je ovaj prvak luzitanskog neorealizma dosegnuo vrhunac svog pjesničkog razvoja, stvorivši osobit, u njega krajnje neuobičajen odnos spram kategorija prostora i vremena, kao i spram dotad modernizmom nadiđenog konvencionalnog pjesničkog sentimentalizma. Govoreći o tom odnosu valja napomenuti da on, pomalo paradoksalno, u Oliveire nikad nije bio tipično (ili možda, točnije, radikalno) *neorealistički*, budući da su, primjerice, još u njegovoj trećoj zbirci — *Silazak nad pakao* (a dijelom je to karakteristično i za druge autorove zbirke) prisutni elementi nadrealističke tehnike automatskog pisanja. Štoviše, Oliveira je u mnogim svojim pjesničkim tekstovima anticipirao portugalski nadrealizam tako da ga se nipošto ne može optužiti za »poetičku uskogrudnost«. Uostalom, baš zbog toga je i osigurao trajno mjesto u povijesti portugalskog pjesništva dvadesetog stoljeća.

Za razliku od Carlosa de Oliveire koji je do kraja života ostao vjeran neorealističkim poetičkim načelima, pjesnik i književni prevoditelj **José Egito de Oliveira Gonçalves** samo se jednim dijelom svog stvaralaštva uklapa u poetiku neorealizma. Gonçalves se rodio 2. travnja 1922. u Matosinhosu. U obližnjem Portu, gdje i danas živi, završio je tehničke studije, no (slično svom nešto starijem kolegi Jorgeu de Seni) ni on nije ostao raditi u tehničkoj struci, posvetivši se izdavačkoj djelatnosti i obnašajući različite dužnosti u raznim kulturnim udruženjima i institucijama, kao što su, primjerice, Portugalsko udruženje pisaca (Associação Portuguesa de Escritores), Udruženje novinara i književnika Porta (Associação de Jornalistas e Homens de Letras do Porto), Eksperimentalno kazalište Porta (Teatro Experimental do Porto) itd. Osnivač je ili urednik nekoliko uglednih književnih časopisa: »A Serpente« (»Zmija«, 1951), »Árvore« (»Stablo«, 1952), »Notícias de Bloqueio« (»Vijesti o opsadi«, 1957). Objavljivao je i u glasovitom pjesničkom zborniku »Távola Redonda« (»Okrugli stol«, 1950-1954), a od 1992. redovni je suradnik časopisa »Limiar« (»Prag«). Dosad je izdao sljedeće zbirke pjesama: *Poema para os Companheiros da Ilha* (*Pjesma za suputnike s otoka*, 1950), *Um Homem na Neblina* (*Čovjek u magli*, 1950), *A Evasão Possível* (*Mogući bijeg*, 1952), *O Vagabundo Decegado*

(*Osakaćni skitnica*, 1957), *A Viagem com o Teu Rosto* (*Putovanje s tvojim licem*, 1958), *Memória de Setembro* (*Rujansko sjećanje*, 1960), *Diário Obsessivo* (*Opsesivni dnevnik*, 1962), *Os Arquivos do Silêncio* (*Pismohrane tišine*, 1963), *O Fósforo na Palha* (*Šibica u slami*, 1970), *O Amor Desagua em Delta* (*Ljubav se slijeva u ušće*, 1972), *Luz Vegetal* (*Biljna svjetlost*, 1975), *Os Pássaros Mudam no Outono* (*Ptice se sele u jesen*, 1981), *Falo da Vertigem* (*Govorim o vrtočlavi*, 1983), *Dedicatória* (*Posveta*, 1989) i *E no entanto Move-se* (*A ipak se kreće*, 1995).

Prve pjesničke zbirke E. Gonçalvesa, objavljene pedesetih godina, pod snažnim su utjecajem neorealizma i (u znatno manjoj mjeri) nadrealizma koji se u Portugalu javlja krajem četrdesetih. S tematskog stanovišta, ne samo u tim, nego i u kasnijim Gonçalvesovim zbirkama (objavljenim u doba salazarizma) zapaža se prevladavanje političkih tema i motiva, uz nastojanje da pjesništvo postane sredstvo konkretne političke, pa i ideološke borbe njegovog autora. Zanimljivo je, međutim, da se takva »ideologizacija« pjesništva provodi kroz naglašen lirski kontekst, putem ljubavnih motiva koji povijesno prepoznatljivu zbilju (najčešće je riječ o salazarističkom razdoblju portugalske povijesti) prikazuju kroz sasvim neočekivanu prizmu, što kod čitatelja izaziva »učinak začudnosti«. Tako, primjerice, *ljuba*«, *žudnja*«, *eros* nerijetko preuzimaju ulogu posrednika između jezika i »sadržaja« pojedine pjesme (posebno se to odnosi na zbirke *Putovanje s tvojim licem* i *Pismohrane tišine*, gdje su političke teme i motivi u prvom planu). Pritom se ne smije zaboraviti ni Gonçalvesa izrazito sugestivna i sustavna uporaba pjesničkih slika (napose metafora i asocijacija) nadrealističke provenijencije, kao i (izuzmemo li razmjerno ograničen broj pjesama, kao što su npr. one sabrane u knjizi *Šibica u slami*) snažan retorički i gotovo propovjednički opor ton što stvaralaštvu ovog neobičnog »antijunakaa revolucije« kakav je bio Gonçalves, daje prepoznatljiv pečat unutar poslijeratnog portugalskog pjesništva. Toj prepoznatljivosti u velikoj je mjeri pridonijelo i autorovo osobno kritičko distanciranje od vlastitog (politički orijentiranog) pjesništva putem ponekad jedva zamjetljive ironije. U posljednjim Gonçalvesovim zbirkama, poglavito u zbirci *Ipak se kreće*, zamjetna je i stanovita dnevnička tematika, odnosno težnja da se pjesnički uobičajeni pjesnikovi doživljaji vezani uz mjesta i znamenitosti koje je posjetio ili pak uz slučajne događaje kojima je bio svjedok, pri čemu je očita dominacija »agresivno-ljubavnih« tema i motiva. Valja naglasiti da su mu upravo te teme i motivi pomogli da izbjegne ideološki kompromitiranu etiketu takozvanog »revolucionarnog pjesnika«, pribavivši mu osobitu naklonost domaćeg i inozemnog čitateljstva.¹

Treći pjesnik što ga ovdje predstavljamo, **Pedro Laureano de Mendonça da Silveira**, rođen je 5. rujna 1922. u najzapadnijem naselju europskog kontinenta — Fajã Grande, na Azorskom otočju. Nakon što je završio srednju školu koju je pohađao na Azorima (Angra do Heroísmo i Ponta Delgada), odlazi u Lisabon, gdje počinje raditi kao novinar, prevoditelj i savjetnik za književnost pri raznim izdavačkim kućama. Od 1981. do umirovljenja bio je ravnatelj Službe za istraživanje i kulturne djelatnosti Nacionalne knjižnice u Lisabonu (Serviços de Investigação e de Actividades Culturais da Biblioteca Nacional). Jedan je od najboljih poznavatelja azorske povijesti, književnosti i kulture uopće, što će se u velikoj mjeri odraziti u njegovom cjelokupnom stvaralaštvu, uključujući

i ono pjesničko. Kao pjesnik surađivao je u mnogim časopisima što su izlazili na Azorima, u Lisabonu, Coimabri i Portu, kao što su, primjerice, »Mundo Literário« (»Književni svijet«), »Seara Nova«, »Vértice«, »O Primeiro de Janeiro« (»Prvi siječanj«), »O Comércio do Porto« (»Trgovište Porta«) itd. Objavio je niz književnokritičkih radova, etnografskih zapisa (naročito s azorskog područja), knjigu književnih prepjeva pod naslovom *Mesa de Amigos (Priateljski stol, 1986)* te tri zbirke poezije: *A Ilha e o Mundo (Otok i svijet, 1953)*, *Sinais de Oeste (Znaci zapada, 1962)* i *Corografias (Horografije, 1985)*.

Prva da Silveirina knjiga pjesama — *Otok i svijet* — još je uvijek oslonjena o neorealistički pjesnički kanon koji je pjesnika prilično sputavao, no već u drugoj zbirci — *Znaci zapada* — on uspijeva »pronaći samoga sebe« ostajući i dalje vjeran svojim azorskim korijenima. Dapače, njegova opsjednutost Azorima, zavičajnim »Otokom cvijeća« (Ilha das Flores) i, napose, rodnim gradićem (koji je, kako sam vrlo često ističe, bio jedna od najznačajnijih europskih luka u doba jedrenjaka) doći će najviše do izražaja upravo u toj zbirci čiji naslov (kao, uostalom, i naslov prethodne mu zbirke) nije nimalo slučajan. On, naime, nedvojbeno asocira na autorov u pravom smislu riječi pjesnički zavičaj. Naglašen smisao za realistički detalj, sa stilskeg stanovišta, i motiv dobrovoljnog ili prisilnog emigranta, na tematskom planu, može se zapaziti i u da Silveirinoj trećoj knjizi pjesama — *Horografije* — u kojoj se pjesnik osjeća već toliko zrelim da može nastupiti u ulozi svojevrsnog »pjesničkog pedagoga« (kao npr. u pjesmi »Pjesnicima«), dijeleći savjete mlađim naraštajima portugalskih pjesnika. Zanimljivo je da ti savjeti neće proći nezapaženo, što dokazuje i monumentalna antologija *Poetas Escolhem Poetas (Pjesnici biraju pjesnike, Porto, 1992)*, u kojoj će se (uz pjesmu »U Macau, tragajući za Camilom Pessanhom«, posvećenu tom velikom portugalskom pjesniku-emigrantu) naći i spomenuta pjesma »Pjesnicima« izabrana od samih pjesnika. Premda opsegom neveliko, pjesničko stvaralaštvo Pedra da Silveire nije, dakle, ostalo bez odjeka u posljedjessoinoskom razdoblju portugalske poezije.

Četvrti predstavnik ove neorealističke skupine, **António Ferreira Gonçalves dos Reis**, rodio se 1925. u Valadaresu (Vila Nova de Gaia), a umro je 10. rujna 1991. u Lisabonu. Poslije završene srednje škole u Portu zaposlio se kao kancelarijski službenik. Poslije se preselio u Lisabon, posvetivši se filmskoj djelatnosti. Bio je asistent redatelja Manoela de Oliveire, a snimio je i nekoliko vrlo zapaženih vlastitih filmova: »Jaime« (1972), »Trás-os-Montes« (1976), »Ana« (1982) i »Rosa de Areia« (»Pješčana ruža«, 1989). Suradivao je u više (književnih) novina i časopisa: »O Comércio do Porto«, »Jornal de Notícias« (»Vjesnik«), »Notícias do Bloqueio«, »Vértice« itd. U pjesnički život Portugala uključit će se zbirkom *Poemas Quotidianos (Svagdašnje pjesme)*, objavljenom 1957. u Portu. Tri godine poslije (1960) izdao je zbirku *Novos Poemas Quotidianos (Nove svagdašnje pjesme)*, a 1967. i treću knjigu pjesama. Toj je zbirci dao ime svoje prve pjesničke zbirke, uključivši u nju pjesme iz prvih dviju zbirki, kao i ostale dotad neobjavljene stihove.

Kao pjesnik, António Reis pripada drugom naraštaju portugalskih neorealista. Kao i u slučaju Pedra da Silveire, i njegov je pjesnički opus razmjerno malen, ali je, unatoč tome,

naišao na velik odjek kako u književnih kritičara, tako i u običnih čitatelja. Jedan od glavnih razloga za to, prema sudu Álvára Manuela Machada, leži u izuzetnoj originalnosti tog pjesnika — originalnosti koja se očituje u metaforičkim konstrukcijama što otkrivaju »sitnu intimnu pojedinost koja se, poput epifanije, iznenadno očituje, nabijena tajnovitošću, usred najocrtanijeg svagdašnjeg događanja, nasamo ili udvoje«. ² Osim toga, u Portugalu je takozvano pjesništvo »malih svagdašnjih stvari« vrlo popularno još od ranih tridesetih, pa je i to znatno utjecalo na veoma povoljnu recepciju Reisovih stihova, čemu je, naravno, pripomogla i izvjesna »sentimentalna melankolija« ³ koja se izvrsno uklopila u tipično luzitansku »filozofiju saudosizma«. Stoga nimalo ne čudi što António Reis, ne samo kao filmski redatelj, nego i kao *pjesnik*, ne prestaje pobuđivati pažnju portugalske publike.

BILJEŠKE

¹ Prevođen je i objavljivan u Francuskoj, Španjolskoj, Bugarskoj, Poljskoj i Turskoj.

² V. *Dicionário de Literatura Portuguesa* (organização e direção de Álvaro Manuel Machado), Editorial Presença, Lisboa, 1996, str. 407.

³ Sintagma pjesnika i književnog kritičara Jorgea de Sene.

Carlos de Oliveira

MAGLA

A morte

Smrt
u cvijetu
seljakâ
tako privrženih zemlji
da nalik su lišću
i ništavnim travama
prolazi vjetrom
a meni se čini kao da slušam
daleko,
u zakucima magle,
životinje ranjene
Početkom

(Kantata)

DJETINJSTVO

Sonhos

Snovi
golemi poput cedrova
što ih valja
na ramenima
nositi izdaleka
kako bi se
u zimi sjećanja
iznašao ovaj žubor
svjetlosti:
tvoj miris
drvo
melankolije.

(Kantata)

TRENUTAK

Esta coluna

Ovaj stup
od najtvrdih slogova,
ovaj plam

na sljemenu pješćanih nanosa
 što bliješti
 tek trenutak,
 ovo ravnovjesje
 tako blisko ljepoti,
 ova pjesma
 što prethodi
 vjetru.

(Na lijevoj strani)

PAPIR

Pego na folha de papel...

Uzimam list papira u koji se uvukla plijesan pjesme, podižem ga prema svjetlosti, razabirem vodeni žig (to krhko slikovito obličje) i puštam ga da padne. Gotovo netežinski udara o zid, oklijeva, lebdi poput drvetnog lišća u jesen (isti mrtvi, raslinjski let) i odsjeda na stolu kao tromo gnojivo druge pjesme.

(Kantata)

PLOD

Por um desvio semântico...

Usljed tko zna kakve značenjske zaobilaznice što je jezikoslovci još uvijek nisu proučili, prozvasmo jutro djetinjstvom ptica. One, naime, stare s povečerjem i upravo zato nam se svečeri drveće pričinja obremenjeno vremenom.

(Kantata)

NAPITAK

/.../ e as

I
 /.../ a
 njezine šarenice,
 ta čista
 vodena dubina,
 prokapljivahu
 tromo
 plamenom
 ognjišta
 preobražavajući ih
 u gotovo
 stablastu

pohranu
bljeska
i polusjene.

II
Pjesmotvor
cijedi
baš svaku
daljinom već procijeđenu
sliku,
pročišćujući je
premda neprimjerenu
stvarima
što ih pokušava uhvatiti
u ravnodušnoj
prošlosti.

III
To gore
po stvari.

Ovaj
procijeđen alkohol
pije se
kap po kap
opijajući nas
pomalo
no
s druge pak strane
on čisti
i oštri
bistrinu
teksta,

IV
vraćajući
snažnije
u prvotno stanje
ne
plamene
već
bivstvo
gotovo staklasto

od polutame
i blještavilo
što ga ostaviše
u očima.

To bolje
po stvari.

(Mikrokrajolik)

ZUBI

Os dentes...

Zubi, jerbo su prvotni,
zubi. U pjesmi,
jer ovo jedva zagrižljivo
valovlje
nije slina; ova
sol što se gotovo slatkasta
uspinje; odakle?

U nekoj vrsti
ognja: ljubav je oganj
što nevidljiv gori;
jer ova goruća studen
i nije oganj;
od sline do lave
prolazi kroz pjenu.

Tek zubi,
Tvrđi i kiseli, usredotočuju se
dotičući kožu,
tetovirajući vječito pokretne znakove
bijesa. Ugrizena
koža titra; ogledalo

zubi, njihove proždrljive cakline;
nježno.

(Pjesnički rad)

Egito Gonçalves

LISTOPAD

Os mortos esperam...

Mrtvaci iščekuju novembarsku studen
 dok ovom sredinom nasljedno polumrtvog listopada
 latice krizantema postupno ocrtavaju svoja obličja.
 Čekaju mrtvaci! Srčani bolesnici, strijeljana čeljad,
 drznici, tuberkuloznici, samoubojice
 iščekuju svoje cvijeće, svoju izliku
 kako bi se nametnuli srcu onih što postoje
 i kako bi poput biča upravljali čežnjom,
 trgajući meso s koljena što su ih ljubili.
 Vrijeme je da nam kazuju u pero razmatranje malih stvari:
 pohranjenih na dnu neudobnih ladica...
 Vrijeme je da se preobrazu u strijele
 i da nam predstave najvjernije portrete
 kako bi bili zaslanjeni žestokim suzama.
 Smiješno je ponuditi im šetnju uz rijeku,
 zvijezde u pokretu, predavanja o seksu,
 ilustrirane časopise, svijetleće rakete...
 bitan je plač; studeni nije zaboravan,
 ojačava svoje stupovlje i nimalo ne kasni.
 Opskrbljeni satovima razbijenim o vrijeme
 čekaju mrtvaci, umotani u sate što ih nemaju,
 dok latice se krizantema sada već nezgrapno izvijaju,
 poput boli što ćemo je odložiti na grobove.

(»Árvore«, br. 1, 1951)

»SVE JE U REDU, LJUBAVI...«

Tudo vai bem, amor...

Sve je u redu, ljubavi. Ovdje smo daleko.
 Ovdje se jalovi iskrcaj užasâ,
 nitko ne ogoljuje san ili nadu,
 nema sablasti s puškom na ramenu,
 nitko ne tjera u smrt bičevanog sjenama...
 Ovdje nema silnika niti itko giljotinira proročišta,
 ovdje nitko zvijezde ne pokriva pijeskom,
 niti noževima sijeku grudi žena,

ne spaljuju se geta s tijelima djece:
 sve je tako korisno i jednostavno, poput žitnoga polja
 — Sfinga je životinja sazdana od vrlo istrošenog kamena.
 Pjesnici mogu šetati ulicama; mir
 nije pauk na suhoj zemlji.
 San ne nastanjuje prijeteće statue,
 ljubav se ne vodi smežuranog srca:
 ljubavna postelja naga je i priprosta zemlja.
 (*Osakaćeni skitnica*)

NADGROBNICA ZA VUKODLAKE

Sob estas pedras ...

Podno ovih kamenova vukodlaci leže!

Život im je vjekovima bio rastrošan;
 uvijek su gazili travu; no sada se
 napokon, prognani, u tišini,
 uronjeni među crve i prašine,
 preobražavaju u crnicu kojoj još nisu pripadali.

Muškarci su nevoljko voljeli;
 Žene su s grizodušjem rađale djecu.

Podno ovih kamenova leže. S krvlju
 ispijenom onima što su tragali za zvijezdama,
 izmislili su neke zaštitničke bogove,
 napravili su ogrtače protiv mržnje,
 a staze začinili nasiljem.

Život bijaše nekoliko ptica, katkad
 umah proždrijetih košmarom.

Pojavila se smrt, naprasna, izvjesna,
 s neumoljivim očima gladujućih.
 Silovita, poput Boginje Osvete,
 u zraku je otrprve ugušila
 krik grabljivice svojih letova.

Sladak je sat
 čije kazaljke ne žanju više snove.
 (*Putovanje s tvojim licem*)

UTOPLJENIK U RIJECI LEÇA

Vogavas entre duas águas...

Svinuta tijela plutao si između dviju voda
 a struja te lagano tjerala u ušće.
 Još ti je udaralo srce no više nisi disao;
 smrt se nastanila u tvojemu mrtvome tijelu.

Sporo se uspinjala naprava snova...
 sporo je naoružavala tvoja buduća krila.

U moru se utapalo zvukovlje večeri;
 dok si se sklupčan, nepjesnički gušio,
 spuštajući se rijekom u pravcu noći,
 spuštajući se rijekom u pravcu slobode.
 Ljubičasti nokti, plutajuće kose,
 zgrušana krv, rastaljena glad...

A onda te netko, poput dječaka, dovuče na travnatu obalu.
 Smrt sjede kako bi promatrala umjetno disanje,
 a potom ti reče »Zbogom«, pozdravivši te zatim s »Doviđenja«
 i iskoristivši kola hitne pomoći što su te vozila u bolnicu
 kako bi što prije krenula u život.

(Putovanje s tvojim licem)

PREDAMERIKA

Anos longos aqui...

Dugih već godina odavde s morskih žala
 motrimo obzorje onostran valovlja.
 Ruka nam zakriva oči. Bdijemo budni.

Razapinjemo šatore iščekujući
 pustolovno jedro otkrića:
 darovi su već nanizani i čekaju uručenje.

Adamastor nam priječi vode.
 Sol je izgrizla niti koje bi mogle
 priopćiti neophodne smjerove plovidbe.

Lomačama opožarujemo noć;
siječemo drva kako bismo doveli Kolumba:
ništa je izjutra pomelo žale.

Iz stijena se rađa beskrajan štropot
što jalovi nam pokušavane krikove.
Na naš kontinent prodire magla.

Nikakav novi miris ne nosi nam vjetar.
Mrijemo polako u ovoj praznini
što nam je samoća nudi za postelju.
(Pismohrane tišine)

»VJERUJEM DA SMO STVORENI...«
Creio termos sido feitos...

Vjerujem da smo stvoreni za spokojnu
ljubav. Vjerujem da smo stari
i da smo već dovoljno prepatili
kako bismo mogli blagovati u miru, gledajući kako sunce
svako jutro podiže novi dan
bez strepnje utaborene na vrelu.
Vjerujem da smo već dovoljno vikali
kroz sva ova stoljeća — kroz ove tvrde
godine što su prošle — Plovili smo
u krugu, umirali, ponovno se rađali...
Bjegunjave dirnice što smo ih iscrtkali
izjaloviše radost. Toliko već vremena
nova smrt vreba. Uobičajena
ruka pritišće nam žile kucavice.
Uvijek nam izmiču dugotrajni cjelovi.
Zar nisu namijenjeni nama? Zar još nije
vrijeme za smiješak?
(Pismohrane tišine)

HORS-TEXTE

Estou encerrado no círculo maligno

Zatočen sam u zloćudnom krugu;
znakovi što ih hvatam negativne

su naravi: zagađenost,
sastav olovnih ispušaka u krvavoj rijeci,
smrt riba
u kanalima, prazni zidovi
kojima klize oči što su izgubile...
Sve što se razara i što me razara
nalazi se u zemlji,
sporo ucjepljivanje bolesti, virus
što napreduje u vremenskom razmaku koji bi trebao biti
— i bio je — slobodan i bezbrižan.

Ispitujem tako izložen kostur,
topografiju što otkriva bombardiranu zbilju
dok, u daljini,
šum mora i žalopoj magle
tvore krik sjene i kovrčaj
kiše.
Nema ničega čega bi se mogli latiti. Rame je na putu.
(Biljna svjetlost)

Pedro da Silveira

»TOJ ZEMLJI...«

A essa terra...

Toj zemlji što ne bijaše tvoja
dao si snagu svojih ruku,
dao si svoj znoj
i svoju vještinu.

Za tu zemlju što ne bijaše tvoja
velikodušno si dao svoju krv.
I djecu si joj svoju dao,
obitavatelju svjetova.

Sada pak, pošto su ti zatvorene luke,
more već nije otvoren put izbjeglica,
more već nije slobodna cesta barki potajnih useljenika...

More je danas...
(ti si to rekao, Jorge Barbosa)
naš zatvor bez rešetaka.

No ništa zato, brate...
Na našim ćemo otocima podići san što ti ga uskraćuju.
Svijet naš.

(Otok i svijet)

AZORSKA OBAMRLOST

Subo à coroa do monte...

Uspinjem se na vrh brda, sjedam na najviši kamen,
oslanjam lice o dlanove ruku
i puštam vrijeme da teče među prstima sati,
kao što dolje, lijeno,
među krovovima kuća, protječe dim.

Trom, poput spokoja mjesta na kojem se nalazim, polako
šećem oči uokrug
i daljinom, po zastalom moru.

Čak ni parobrod što prolazi pučinom, spremajuć se da
presiječe nejasnu crtu
vode i nebo obzorja...
čak ni ovo domahivanje drugih,
baš ništa u meni ne budi pospanost
što mi silazi s očiju u bezvoljno tijelo.

Sve počinje i svršava upravo ovdje,
u drijemežu poslijepodneva lišenog sjećanja.
(*Znaci zapada*)

MEMENTO

Nunca me deixe...

Nek nikad mi sliku svoju ne ostavlja!
Stijenu i zelen čistu, oblake
i krila na vjetru.

Nek mi je nikad ne ostavlja! Onakvu
kakvom je prošli put vidjeh...

(Zakutak plaže, pristan
i kuće, čeljad što ostaje
ili se oprašta
- rasplinite u sutonu dana.

Tamo dolje bijaše obruč, stakleno zvono
pograničnog neba i mora:
u pozadini otok, poput kamena obrasla mahovinom
namijenjena ribama zarobljenim u akvariju.)

Nek nikad mi sliku svoju ne ostavlja!
Nek vječno me progoni i uzbuđuje!

(Ko spomen na nju sa sobom nosim šačicu zemlje
i inih uspomena: beskorisnih stvarčica,
siromaških suvenira, možda i smiješnih,
što zlatom se zlate u mojemu srcu.
Znaci su njezini poput
uvojaka mrtve zaručnice.)

— Lagano sjeckajuć more, nosi me parobrod;
 čini se da nevoljko odmiče od obale.
 Stigavši na ušće rijeke, zasadi me ondje.
 No čudim se zemlji: jerbo je suha;
 ne zalijeva sočnošću ove moje (tuđinske!) korijene.
 (*Otok i svijet*)

U MACAU, TRAGAJUĆI ZA CAMILOM PESSANHOM
Onde foi a casa do poeta

Ondje gdje bijaše kuća pjesnika
 sada je dvorište škole po kojemu se igraju djeca
 s ljuljačkom sprijeda
 i s dva stabla odostraga.

Na ćošku ulice što nosi njegovo ime
 neki prosjak pili po gitari,
 širi se plačljivi zvuk
 i plače gubeći se tromo
 drugim ulicama što vode
 do prečaca s Pagodom,
 do vrata trgovine gdje ga još uvijek čeka
 staretinar prijatelj Ah-Men.

Već nitko ne zna za sudbinu
 lule kojom je smišljao
 rajeve i kraljevne
 ili sirene, s njihovim pjesmama,
 s glazbama i poljima perunika,
 s bojama tisuću čudesa
 namijenjenim svijetu za koji je znao
 da više pripada onome prosjaku
 s ćoška što gleda na Sam Má-lô
 i njegovoj gitari što plače
 za novčićem od pola patake
 koju sam i ja zaboravio položiti
 u zdjelicu što je stajala pored njega.

(*Horografije*)

PJESNICIMA

Constrói a tua casa...

Sagradi si kuću, ali od kamena
i s temeljima koji sadrže
kamen temeljac što si ga našao u sebi.
Drvo nek bude od onog najtvrdjeg
i suho poput drva za građu
za koje su još stari znali da se suši.
Ne ostavljaj ništa nebrizi
onih što u njoj neće obitavati,
ne ostavljaj ništa žurbi onih
što grade bez ljubavi.
Svakom prozoru, svakim vratima,
svakoj sobi i svakom hodniku
neka se dodijeli točno predviđen prostor: sve
tako pouzdano i svojstveno kako se kasnije
nikada ne bi osjećao strancem
u kući što si je sebi sagradio:
I nije neophodno da kuća
bude golema. Nek
samo bude tvoja, odmjerena
tako da je možeš nastanjivati
kao što nastanjuješ tvoje tijelo:
neka to bude kuća što diše,
što se raduje ili žalosti
kao što dišeš, kao
što se smiješ, ili kao što
žaluješ ti. Kuća

koja će uistinu biti tvoja,
koju si sagradio i koja treba nadživjeti
sve tvoje smrti.

(Horografije)

António Reis

»BJEŽIM OD SJEĆANJA...«

Fujo da memória

Bježim od sjećanja

Slušam tvoje savjete
gazim li bosonog zemlju
(tad bijaše mladica)

Slušam kako voda prosjači
sitniš

Iznova me ježi
tvoj uglračan
trbuh
(*Svagdašnje pjesme*)

»NE VOLIM GRAD...«

Não amo a cidade

Ne volim grad
jerbo je golem

Volim ga
jerbo je rođen bez tajne
odgojivši
svoju vlastitu narav

premda i oči i srce
svakodnevno pate
uslijed nesavršenosti i tjeskoba
(*Svagdašnje pjesme*)

»U TJESKOBİ DANÂ...«

Na mágoa dos dias

U tjeskobi danâ
o ljubavi

čak i od radosti

tebi se rađa bora
(*Svagdašnje pjesme*)

»NE ZABORAVLJAM MRTVE...«
Não esqueço os mortos

Ne zaboravljam mrtve

Ne zaboravljam junake

Ne zaboravljam
korotu
obitelji

kada svi šute

Razotkrit ću
javno
naš kukavičluk

i lašca
(*Svagdašnje pjesme*)

»IZ SAMILOSTI KAŽU...«
É na piedade

Iz samilosti
kažu
baš sve se rađa

ja više volim
ljubav

tamo gdje ona stane

i umre
(*Svagdašnje pjesme*)

DOK UČIM...«

Enquanto estudo

Dok učim
gledam te u kuhinji

znam što radiš
što misliš
i čutiš

Vidiš cvijet
u jajetu iz tave

daruješ život
ribi
moru

no izdaje te
okus

i jabuka
(*Svagdašnje pjesme*)

»NAJLONSKA TKANINA...«

Teia de nylon

Razderana
najlonska tkanina

neki bijeli udarac
očica
ispala iz tvojih čarapa

nit
koju nisi slijedila
prstima

poput kapi
kiše
koja se slila niz staklo

do tvojih očiju

do pete

i koju ti je na ulicama
oteo hod
danas

sutra

(Svagdašnje pjesme)

»KOLIKE LI LAĐE...«

Quantos navios

Kolike li lađe
gledam gdje prolaze
prostrijet na klupama vrtova

Blagdan je

Djeca se igraju trčeci
za
sjenama
ptica

O vodu
o lišće
o moje
zavedene oči
udara sunce.

I ja se prepuštam snu
dopuštajući
da nada mnom
prolaze
trome

lađe

(Svagdašnje pjesme)

»SELIMO SE NOĆAS...«

Mudamos esta noite

Selimo se noćas

Baš kao i ti
mislim na peć na drvo
i na madrac

kamo odnijeti biljke

i kako prurušiti stari namještaj

Selimo se noćas
a nismo znali da ovdje
još uvijek su živjeli mrtvaci

i da djeca uvijek spavaju
u sobama u kojima se rađaju

Silazi polako

Ja samo želim čuti svoje korake
u praznim odajama
(*Svagdašnje pjesme*)

»JESEN...«

O outono

Jesen
još uvijek ima boju pijeska
a svjetlost već prolazi
lišćem na tvome licu

Haljinom slijediš
vrtove cvijeća
naravne su o ljubavi
nespokojne sjene
(*Svagdašnje pjesme*)

»UDARA SRCE...«

Bate coração

Udara srce
u grudima što te čuvaju

viseća svjetiljka

skladna voćka

zvijezda
što se krovovima vrti

Udara srce
sve dok se sjene ne izduže
rukama

(Svagdašnje pjesme)

ÁLVARO FEIJÓ: NEOREALIZAM KAO UTOPIJA

U portugalskom pjesništvu dvadesetog stoljeća jedno od vodećih mjesta pripada upravo neorealističkom pokretu. Tome je zasigurno u velikoj mjeri pridonijela i činjenica da je takozvana »Generacija 1870«, s kojom otpočinje razdoblje modernog portugalskog pjesništva i književnosti uopće, bila u stanovitom smislu »neorealistički« usmjerena. Osnovna razlika ovog devetnaestostoljetnog »neorealizma« i njegove ovostoljetne inačice sastoji se u tome što su se pripadnici »Generacije 1870« svojim manifestima ograničili gotovo isključivo na građanske slojeve onodobnog portugalskog društva, dok su njihovi dvadesetostoljetni nasljednici svojim pjesništvom nastojali prodrijeti u najšire društvene slojeve. Osim toga, »pobunjenici iz Coimbre«, u čijem se književnom stvaralaštvu mogu nazrijeti stanovite naznake neorealističke poetike, djeluju u izrazito pesimističkom dekadentnom potkrajstoljetnom ambijentu, pesimizam kojeg se ogleda i u njihovoj posvemašnjoj nevjeri u mogućnost izlaska iz, kako im se činilo, krajnje beznadne društvene bijede. Nasuprot njima, najveći dio pripadnika ovostoljetnog neorealističkog pokreta odlikuje gotovo neupitno povjerenje u (komunističkim rječnikom rečeno) »neminovni povijesni proces« koji će napokon u potpunosti dokončati postojeću društvenu bijedu. No, premda u znatno manjem broju, među portugalskim neorealisticima našeg stoljeća bilo je i onih koji nisu dijelili uvjerenje prevladavajuće »ortodoksne« neorealističke struje, doživljavajući i sam neorealizam kao svojevrsnu »utopiju«. Jedan od njih je i *Álvaro Feijó*, čije se pjesništvo može promatrati i kao neka vrsta »mosta« između coimbrske »Generacije 1870«, odnosno potkrajstoljetnih pjesničkih strujanja s jedne i postpessoinske »presençističke generacije« s druge strane.

Álvaro de Castro e Sousa Correia Feijó rodio se u Viani de Castelo (na krajnjem sjeverozapadu Portugala) 5. lipnja 1916, a preminuo je u Lisabonu 9. ožujka 1941, ne navršivši ni punih 25 godina života. Srednju je školu (iskusovački kolegij) pohađao u mjestu La Guardia, a potom i u portugalskoj »sveučilišnoj prijestolnici« Coimbri. Po završetku srednjeg školovanja u ovom je gradu upisao i Pravni fakultet koji je, međutim, bio prisiljen napustiti zbog iznenadne teške bolesti, preselivši se, radi liječenja, u Lisabon. Godine 1940. izašla mu je za života jedina objavljena zbirka pjesama — *Corsário* (Gusar). Posmrtno mu (tijekom iste 1940. godine), u okviru coimbrskog pjesničkog zbornika »Novo Cancioneiro« (Novi kanconijer), izlazi još jedna knjiga sabranih stihova, pod naslovom *Os Poemas de Álvaro Feijó* (Pjesme Álvara Feijóa), koja će u poslijeratnom razdoblju doživjeti nekoliko izdanja. Riječ je o knjizi u koju je, uz pretisak zbirke *Corsário*, uvrštena i Feijóova nedovršena knjiga pjesama *Diário de Bordo* (Brodski dnevnik), kao i izbor iz pjesnikovog najranijeg mladenačkog opusa.

Podrijetlom iz stare sjevernjačke aristokratske obitelji, tradicionalnih usmjerenja, Álvaro Feijó će, čini se, relativno kasno stupiti u doticaj sa suvremenim pjesništvom. Listajući njegove rane pjesničke zabilješke, nije teško uočiti snažan utjecaj potkrajstoljetnih portugalskih pjesnika: pjesnikovog strica i jednog od najpoznatijih pjesnika luzitanskog *fin-de-siècle*-a Antónia Feijóa, »pjesnika-ukletnika« Abília Manuela de Guerre Junqueira, začetnika takozvanog saudosističkog pokreta Antónia Nobrea, kao i njegovog nasljednika, »poganskog kršćanina« Teixeira de Pascoesa. Od pripadnika ovostoljetne modernističke struje u Portugalu, na Feijóa je nedvojbeno najjači utjecaj imao njezin prvak Fernando Pessoa sa svojom heteronimskom pjesničkom koncepcijom, a jedan od uzora bio mu je i tada vrlo popularni pjesnik Afonso Duarte. Zanimljivo je da se u cjelokupnom pjesničkom stvaralaštvu Ávara Feijóa ne može pronaći utjecaj gotovo nijednog stranog autora, pa čak ni samog F. G. Lorke kojeg su u to doba neskriveno oponašali skoro svi portugalski pjesnici mlađih naraštaja, što su se, potaknuti tzv. Španjolskom Republikom, okrenuli »polemičkom«, odnosno »angažiranom« pjesništvu. Od izvanjskih, povijesnih događaja što su obilježili pjesničko stvaralaštvo Feijóa, uz građanski rat u susjednoj Španjolskoj, svakako valja spomenuti i pojavu fašizma s njegovim katastrofalnim svjetskim posljedicama u koje se još za vrijeme svog kratkog života uspio uvjeriti i sam pjesnik.

Ono po čemu je Álvaro Feijó jedinstveni pjesnik u kontekstu portugalskog pjesničkog modernizma jest činjenica da je on jedini među svojim vršnjacima ostao potpuno »imun« ne samo na sve strane modernističke utjecaje, nego i na ropsko oponašanje Pessoinog kruga, koji je bio mjerilo onodobne avangardnosti. Feijó je, kako ističe pjesnik i književni kritičar João José Cochofel, »moderni pjesnik starog ishodišta, prepoznatljiv po misaonoj sklonosti i izvjesnoj uskličnoj emfazi«. ¹ Dok su ostali pripadnici portugalskog (postpessoinoskog) pjesničkog modernizma svoju poetiku gradili gotovo isključivo ugledanjem na strane autore, Álvaro Feijó se nije odmicao od svojih potkrajstoljetnih luzitanskih uzora. To, dakako, ne znači da se i u njegovoj poetici ne zapažaju stanovite promjene, napose na području versifikacije (sporadično uvođenje slobodnog stiha, primjerice), no sve te promjene događaju se ne mimo »potkrajstoljetnog poetičkog obrasca«, već u skladu s njime.

Što se tiče tematskog aspekta Feijóovog pjesničkog djela, portugalski književni povjesničari obično izdvajaju nekoliko središnjih tema, odnosno motiva koji se učestalo javljaju u nevelikom opusu tog najvećeg osamljenika luzitanskog neorealizma. Na prvom mjestu svakako valja spomenuti takozvane »religiozne« motive, kojima se Feijó izravno naslanja na bogatu tradiciju potkrajstoljetnog portugalskog religiozno-metafizičkog pjesništva. U tom su smislu možda najilustrativnije dvije njegove pjesme — »Gospa od Zdravlja« i »Božić« — koje donosimo u ovom prvom hrvatskom prijevodu Feijóove lirike. Riječ je o pjesmama koje su, kao uostalom i sve ostale Feijóove pjesme religiozne tematike, gotovo u cijelosti »ispražnjene« od svog izvornog religioznog sadržaja. Motiv transcendencije koji se u tim pjesmama obrađuje samo je »izlika« za krajnje neorealističku obradu zbilje što na taj način dobiva sasvim novu dimenziju — dimenziju »začudnosti«. Uz religiozne, u Feijóovom pjesništvu veoma su česti i socijalni motivi. Štoviše, moglo

bi se reći da su religiozni motivi u Feijóa redovito »u službi« socijalnih motiva, što je, imajući u vidu pjesnikov neorealistički »svjetonazor« i posve razumljivo. Taj »svjetonazor« može se izravno iščitati i iz nekih Feijóovih novinskih tekstova. Primjera radi, navest ćemo samo jedan kratak citat iz novina »A Mocidade« (»Mladost«) od 19. ožujka 1940. »Bez namjere da iznesem neko objektivno stanovište, mislim da se pjesništvo javlja uvijek kada se pjeva o nečem ljudskom, uvijek kada se umije osjetiti ono što se odvija u mnoštvu ili pak u nama samima.«² Da, međutim, Álvaro Feijó nije bio nikakav »ortodoksn« neorealist, već da je neorealizam prije shvaćao kao svojevrsnu »utopiju«, odnosno »utopijsku terapiju« za izlječenje bolesne društvene stvarnosti, dokazuju i njegovi više nego pomirljivi stavovi prema neorealističkoj »ideologiji« sučeljenom larpurlartizmu. Feijó je, naime, smatrao da se s jedne strane »umjetnost radi umjetnosti« i s druge strane »socijalna umjetnost« moraju nadopunjavati i prožimati, a ne suprotstavljati.³ »Socijalni nauk« neorealizma nije spriječio Feijóa da velik dio svog pjesničkog stvaralaštva posveti temama i motivima što baš nisu bili osobito »podatni« za neorealističko oblikovanje, kao što su primjerice motivi mladenačkog erotizma ili pak pejzažistički motivi, među kojima se ljepotom i »opsesivnošću« upravo nametljivo izdvaja motiv mora, napose u njegovoj (pseudo)mitskoj dimenziji Velikih Otkrića — mora koje je »apsolutno, pisano velikim početnim slovom, naslijeđeno od simbolizma i saudosizma, mora kao vrela nadahnuća ili kao metaforičke aluzije kakva je tada bila u modi, ali napose mora koje dotad jedva da je i bilo uočeno od naših pjesnika: mora kao tjelesne, tvarne zbilje, kao brodske užadi, kao života i okružja koje je stvarno, sirovo, neopterećeno lažnim herojskim ili krajoličkim sjajem ili pak ljudima što žive na njegov račun.«⁴ Upravo takvo more susrest ćemo i u najpoznatijoj Feijóovoj pjesmi — »Gospa od Zdravlja«, pjesmi koja u sebi upravo kongenijalno sjedinjuje vizualni i »magični« realizam — ta dva karakteristična pola »feijóovskog neorealizma« što svojom protuslovnošću još i danas privlači pažnju čitateljstva.

BILJEŠKE

¹ V. Knjigu *Os Poemas de Álvaro Feijó*, Brasília Editora, Porto, 31978, str. XII.

² Isto, str. XXVII.

³ Isto, str. XXVII.

Álvaro Feijó

BIJEG
(ciklus pjesama)

BIJEG

Na estrada junto ao Mar

Na cesti uz more,
stado istrapljene čeljadi.

Žamor mnoštva u bijegu
nije ništa manji od huke mora
što udara o stijenje.
Povrh glava čovječjeg stada
lebdi pozlaćena prašnjava aureola.
Po obroncima majke pružaju
isušene grudi razjapljenim ustima nage dječice.
Zapinju starci...
jecaji zapinju
nalik žboru osrebrenih valova.

Dvije crne točke u prostoru...
Deset crnih točaka u prostoru,
20 — 40 — 100...
Obzorje je ocrt
crnih točaka što pristižu.

Na cesti crvene krvarike!
Krešendira orkestar jecaja!
Od krvi majke rastvorenih ruku
Goljušavo sisanče načini
baršun i haljinastu boju.
I nastavi, u nesuspregnutoj tjeskobi,
sišući krute, ledene grudi,
gdje tek toplota mu usta
ražaruje žeravku života.

(Rumen je — krvav
zalazak sunca nad morem!)

U svakom, međutim, srcu što kuca
prebiva vjera!

— Nek staza ova bude Put križa
vašega otkupa!

No bijeg i žrtva bijahu lišeni smisla.

ROB

Sentiu-se prisioneiro! Libertou-se

Oćutje se uznikom! Izvojšti slobodu
i dade se petama vjetra!
U haljama sakrije gvožđe što sprži mu
pleća
žigoseći ga
ropstvom.

Nikada
nitko ne smogne hrabrosti da pokaže ga drugom
kao roba
jer njegovo obilježje
bijaše obilježje drugih.

No, naposljetku,
baš kao i vama, baš kao i svima,
zasmetale mu verige, prigušujući
glazbu korakâ.

PJESMA KALJUŽE

Eu trago imundície

Ja prljavost nosim
na površju
a srce u sebi.

U mojem crnom ogledalu ne žele se navečer
ogledati zvijezde,
jer moje ogledalo probija duše
pokazujuć svu njihovu ispraznost.

Ribe ne klize crnicom vodom
gdje bi se ponajbolje sakriti mogle.
Nitko ne dolazi piti tu smrdljivu vodu,
niti se kupati
u blatu mojih okrajaka.

Na obalu mog jezera,
dohode labudovi
nijemi, u azurnom poklonstvu,
u gluposti
arabeski što ih ocrtavaju između vodâ.

Na obalu mog jezera,
dohode vodene vile
kupajući
na mjesečini
zamršenu nagost.

Na obalu mog jezera,
scenarija
što nema
ni srce, ni dušu, ni išta.

ORONULOST

Há dentro em mim, como num búzio

U meni, kao u školjki-rogaču,
prebiva glas mora.

Glas mora
što me dozivlje podastiruć mi
pravce beskrajnih putovanja
i tajne najneobičnijih postaja
s novim ljudima
i tajnovitostima što ih tek valja otkriti.

A ja eto vječito u stavu lijenčine
kojoj je teško spakirati kovčege
čak i zato da bi ih vrgla iza sebe.

BILA JEDNOM

Na lousa negra onde o menino escreve

Crninom ploče po kojoj piše dječak
prošeta kreda, pjevajući,
spokojno, nježno, bliješteć
u letećoj zamisli crnovito dno.

Nadođe spužva... I okupa ploču!

Ta crna ploča po kojoj piše dječak
moja je slika i prilika!...

PJESMA ODREKNUĆA

Que venha a noite e deixe o seu mistério

Nek nadođe noć i svoje otajstvo nek spusti
nad nas, Ljubavi moja!

Mi nismo rođeni da vječito se družimo
sa suncem, da čeznemo za prošlošću
ili da plačemo za snom što gubi latice.

Rodismo se zato da živimo i ljubimo
i gradimo, u sjeni i šutnji;
rodismo se tek zato da pjevamo i da našim junačkim pjevom
ispunimo
spokoj iščekivane zore;
rodismo se tek zato da se stopimo
s beskrajnom ljudskom teorijom što se oblikuje
samosvjesno kročeći!

Nek nadođe noć i svoje otajstvo nek spusti
nad nas,
donoseći nam zaborav!

PARABOLA

Contei estrelas

Brojio sam zvijezde
a one
bi umirale, već kako bih ih brojio.

I rodio se mrak.
 Načinio sam zvijezde
 povješavši ih
 mrakom nebeskog svoda.

Bio sam okrunjen svjetlošću,
 no Zemlja oko mene bijaše crna.

KOLODVOR

O comboio perdeu-se no negrume

Vlak se izgubio u tmuni
 daljine i noći.

Skupina iseljenika
 — snivajući bogatstvo
 i nadajući se životu —
 ispuni čudovište.

Na kolodvoru kuknjava i krici!
 Izgubljene dragane,
 majke oronule od starosti,
 prijatelji,
 u nekoj vrsti kobne zavisti
 što sami ne mogu poći.

Svako lice na kolodvoru prepuno je boli!

Samo ja
 — što nisam iseljenik —
 samo ja sam se smiješio poput žene
 moleći povratak.

BRODSKI DNEVNIK

Letra a letra

Slovo po slovo,
 sat po sat,
 redak po redak,
 bilježio sam u Brodski dnevnik
 dijelove puta.

Dan za danom u zibanju valova,
 bez ijednog daška povjetarca koji bi oskvrnuo
 napasničku osamu jedara;
 prisilne ekspedicije, pristajanja,
 glad i žeđ puti, za stodnevnih
 postova na moru;
 prastare brodske priče, za trulih noći,
 bez mjeseca i zvijezda;
 skorbut u duši, nagnjiloj
 od iščekivanja bitaka;
 ravnomjerne razdiobe skupljenog plijena
 i, naposljetku,
 Otok Ljubavi u bilo kojoj luci
 gdje žene prodaju svoje tijelo.

A sve to bijaše duboko
 jalovo.

Gusarska knjigo, dopusti
 da tvoju jalovu prozu prebriše vrijeme,
 a ti se prihvati pisanja beskrajne povijesti
 flote s kojom ćeš krenuti
 — poput bijedne pomoćne lađe —
 u traženje i osvajanje
 Novog Kontinenta!

SVIJETLO-TAMNO

O menino amoldava a sujice dos bois

Dječak je modelirao prljavštinu govedâ
 i zemljanu prašinu s puta.
 Zelene su muhe oblijetale
 mišićave
 i izbočene ruke
 dječaka.
 Potom
 je dječak zaboravio oprati ruke
 i ruke su ostale čiste.

Bijaše poslijepodne. Sve sama tišina i sunce!
 Ti htjede modelirati prljavštinu Svijeta,
 no nisi je modelirao.

Videći ga
 pošao si oprati ruke u izbrazdanim pliticama
 i pokazati ih gomili!
 No gomila nije vidjela tvoje prljave ruke
 niti je čula tvoj glas!
 Sve se mračilo i zapomagalo...
 Sve.
 Nije bilo tišine
 ni, napose,
 jednog jedinog režnja sunca.

GOSPA OD ZDRAVLJA

O altar as vagas

Valovi oltar,
 pjena baldahin!
 Mise što ih govori vjetar,
 čas za vjerne mrtve što skončаше
 u drugim valovima,
 čas za lađe što, jedna za drugom,
 pođoše za sirenama
 što ih slijeđahu u daljini.
 Na oltaru, među voštanicama, ne
 blijedim voštanicama starih crkava
 već svjetlilima zvijezda,
 ONA, Naša Gospa od Zdravlja.
 Ona
 što ne nosi rukave boje neba
 ni zlatne ukosne niti
 ni prstenje na prstima;
 ona
 što u svojim rukama ne drži dijete
 jer njezine grudi su usahle
 i više nema kruha da mu dâ;
 ona čije je tijelo crno i prljavo
 i čije kosti iskaču
 iz kože,
 iz poderotina suknje i prsluka;
 Naša Gospa od Zdravlja
 s Priobalja,
 čije su kapelice
 u grudima svakog mornara,

što umire i učas
 uskrsava,
 što se druži
 s grabljama skupljača haluge
 ili sa zdjelama rakovice
 i dvojarbolnim jedrilicama Nove Zemlje.
 Ona što je štovana od sviju.

Od dječaka
 začetih između dviju plovidbi,
 do hranitelja obitelji što čiste
 zidine pristaništa
 od ribljih glava i utroba.

Baldahin pjena.
 Valovi oltar
 - i kakva li golema oltara! -
 Među zvjezdanim voštanicama
 Naša Gospa od Zdravlja
 i Otkupljenja
 - Glad!

CIGANKA

Menino, não me estendas os teus dedos

O dječaće, ne pružaj mi svoje prste,
 jer ja ne znam čitati iz tvojih ruku.
 Da ne znam... Lažem!
 Znam, ali ne želim
 jer očekujem
 da ću i na tvojim rukama vidjeti
 iste zaamršene crte,
 ista tajnovita tkiva
 što sam ih već vidjela na drugim rukama.
 Ja, ciganka stara, znam čitati napamet
 i ne gledajući crte,
 vidim...

Ruke iz kojih teče voda
 i krv;
 kapljice znoja
 na licu,
 oči što plaču tjeskobu
 gorke od života i prevare...

Vidim baš sve!... Ne slijediš li crtu
 što se ukrštava i gubi
 na tvojim krhkim
 rukama,
 tu crtu što predočuje borbu. — Možeš pobijediti
 ili umrijeti. —
 No možda se tijekom preobrazi u crte
 što ih, poput željeza za žigosanje,
 u tvoje i tuđe ruke utisnu svijet.

ULICA

Ontem

Jučer.
 Kasnojesensko sunce sirovo rasvjetljuje
 ulicu.
 Mlitavim zipkama lakih opruga
 prolaze kola
 dok frizure gospođa bliješte
 mračnim dnom tkanina.
 Svakih stotinu metara
 uzduž ulice
 izgladnjela djeca pružaju ruke,
 moleći one što se
 voze u raskošnim kolima
 koricu kruha.
 Rat je zaustavio rad rudnikâ
 pa ljudi iziđoše ne jesenje sunce
 tražiti milostinju
 od dovoljno bogatih da mogu darivati druge.

Ulica je još uvijek ista!
 Nastupa zima!
 U rudnicima obdan i obnoć tišina.
 Kovanice ne padaju! Prolaze kola...
 A dva metra dalje
 na oblucima sedala
 zveče sablje žandara što
 veselo jašu dva konja u kasu.

ZAŠTO POSTOJIŠ

Porque existes? Não sei! Mas, certamente

Zašto li postojiš? Ne znam! No zacijelo
 ne samo zato da obučeš lasičje krzno
 e da bi te netko volio
 šaputajuć ti
 ludorije,
 ili samo zato da bi te opjevao neki pjesnik
 — a žarko si ga voljela slušati —
 u lijepo oblikovanim stihovima,
 s prekrasnim...
 ali besmislenim rečenicama.
 Zašto li postojiš, ne znam!
 No znam za što postojiš.
 Tako
 je, dakle, jalovo pokušavati nabubati
 one stihove Antónia Nobrea:
 »Ah! Ljubavi Moja,
 Radije slijepost nek zgodi te kleta.«
 Ta svijet naš se vidi,
 nitko ga ne goneta.
 A ti se eto gatanjem baviš.
 Naš svijet se živi na Zemlji,
 ovdje dolje, u blatu
 ceste, ili ulice.
 A da se svučeš! Mora da ti je zlo.
 Tako malo ljudi oblači lasičje krzno i svilu
 što ih svi uporno gledaju.
 Nitko ti to nije rekao! Govorim ti ja!
 Uspješnija si među ljudima
 u lasičjem krznu
 negoli naga.

MUČNINA

Tu que passas o dia nos andaimos

Ti što provodiš dan na skelama
 krećući se blizinom nebesa!
 Ti što se penješ na jarbole uzdižući se
 nad riku valova!

Ti što što se spuštaš u rudnike gledajuć
 obdan i obnoć u svjetlu lanterne,
 i svi vi što s puškom na leđima
 — kročite naprijed,
 svi vi što uzmičete,
 ubijate, umirete —
 svi vi što zbog »ovog« ili »onog«
 bježite iz jednog svijeta
 put drugog Svijeta,
 ne osjećate li po povratku
 nešto u grlu,
 nešto što vas nutka na ispljuvak?
 Osjećate itekako!

.....
 No plakati s čoškova viču
 — da onaj tko pljune na *boulevard*
 izvodi radnju opasnu po život prolaznika...

POSLJEDNJA NOĆ

Silenciosa e negra!

Šuteća i mrka!
 Olovna tišina i mračnost ništavila...
 Ne postoji san što ispunja posljednju noć!
 Ona je prazna! Prazna
 poput trupa lađe
 u kojoj nikoga nema!
 Nema ni krika da propara ovu mrtvu tišinu.
 No tijela se dotiču...
 i drhtaj struji
 penjući se i obuzimljući
 sva ćutila.
 Ono što ne izgovore usta, odgonetnu put.
 I tijela se stapaju drščući,
 zaboravljenih
 ćutila!
 Šuteća i mrka prolazi noć
 i šutnja se stropoštava
 i mrklost pada!
 Gle oni se uzajamno posjeduju, predodžbe
 će se uvijek uzajamno posjedovati.

Tijela pjevuše himan životu.
 Silazi Zora i sama pjevušec
 tugu umrle noći.

OTVORENJE

Sei e não vi.

Ne vidjeh a znam.
 Uvijek je tako.
 Mramori na stepeništu, na stupovlju,
 kristali na svijećnjacima
 i rijetki ćilimi.
Le tout... Pariz, New York, bilo koji dio svijeta...
 bijaše ondje.
 Čudna mnogobojnost ozlaćenih
 i crvenih,
 postelja, ružičastog
 i staroružičastog,
 kuta i kaputa.
 Diplomati
 — sotonski smiješci —
 olimpijske žene svježih puti
 što svlače haljine,
 skupocjeni bliješteći nakiti
 — nemirne krijesnice —
 u sirovoj svjetlosti kristalnih svijećnjaka!
 Ljepota tijela, ukrasi, nakiti...
 Moralna ljepota?...
Le tout... Pariz, New York, bilo koji dio svijeta...
 bijaše ondje.
Cocktail narodâ. Oči svega svijeta.
 Jezici i ideje... Kule babilonske!...
 Doći u nebo među nježne utvare
 modrog i zlatnog?...
 (Jakovljeve ljestve odviše se penju,
 stepenice su isklesane u granitu
 i nemaju prostiraka...)
 Dogledi! Prizor nije zanimljiv...
 — Lijepo je od Vas, barunice, što ste došli...
 — Lasičje krzno... Kakva dražest... — Prekrasno!...
 — Priča se da je... — Ministrica?... — Ljubavnica!?

— Tko?...
 Životi na trgu!
 Dogledi! Prizor
 nikada nije zanimljiv. Na sceni
Le tout... Pariz, New York, bilo koji dio svijeta...
 — Priča se da... — je puno dražesnija.
 Tišina! Držat će govor!
 Gospodin-Ni-Od-Koga-Znan stiže na pozornicu
 brbljajući
 o povijesti neke zemlje!
 O zapovjednicima brodova i pukova.
 O hrabroj gospodi
 što su znala čuvati
 i osvajati
 Carstva.
 No ni Gospodin-Ni-Od-Koga-Znan
 nažalost ne zna
 da su se brodskim jedrima, jarbolima i užetima
 penjali bosu mornari
 sileći lađe plavetnim morem
 i da su u ratnim pukovnijama,
 držeći kremenjače, koplja i oštroperce
 stupali vojnici obrijanih glava, što su prolili
 još više krvi
 i to crvene
 poput krvi
 gospode u kojoj je tekla plava krv

BOŽIĆ

Nasceu

Rodio se.
 U postelji od ljusaka
 između ponjava od prljave kudjelje
 u trošnoj staroj kolibi.
 Trideset sati kasnije njegova majka se latila motike
 sijekuć uz okrajke staza
 rukohvati trave
 za žalosnu ovcu.
 A dijete je ostalo u trošnoj kolibi
 samo sa crnim dimom zidova

i pucketanjem ognja,
sklupčano u košari za berbu,
jer u onoj kući nije bilo zipke.
I nitko ne ispriča priču dječaku
koji nije imao
ni kraljeve da mu se poklone,
ni krave da ga zagriju,
no koji će zato imati
mnoge kraljeve Judeje što će ga progoniti;
koji neće imati krunu od trnja
već krunu od bajuneta
što će mu do dna probosti
tijelo.
Nitko neće pričati priču o dječaku.
Nitko ga neće nazvati Spasiteljem Svijeta.

ČETIRI PORTUGALSKA NADREALISTA:
MÁRIO CESARINY DE VASCONCELOS, ANTÓNIO ARAGÃO,
FERNANDO LEMOS I ANTÓNIO MARIA LISBOA

Premda naizgled paradoksalno, čini se da je relativno kasna pojava nadrealizma u Portugalu rezultat prilično dugotrajnog djelovanja portugalskog modernizma. Naime, sredinom dvadesetih godina, dakle u vrijeme kada se javlja Bretonov *Nadrealistički manifest*, u Portugalu je još uvijek veoma utjecajan pjesnički naraštaj koji se okupljao oko časopisa »Orpheu«. Osim tog tada najavangardnijeg luzitanskog časopisa, onodobna je portugalska publika čitala i časopise »Águia« (1910-1932), »Contemporânea« (1922-1926) i »Athena« (1924-1925) koji će uvelike kreirati tadašnji književni ukus. Godine 1927. počinje izlaziti »Presença« — časopis koji će četrdesetih godina imati golem utjecaj na portugalsku književnost i kulturu uopće. No književnici koji su se okupljali oko tog časopisa, usprkos činjenici da im je jedan od osnovnih ciljeva bio njegovati duh »Orfeja«, nisu uspjeli (ili nisu htjeli) prikloniti se novim europskim avangardnim književnim tendencijama bilo na estetičkoj, bilo na idejnoj razini. S druge pak strane, i same političke prilike u Portugalu dvadesetih godina nisu nimalo pogodovale priklanjanju pjesničkom pravcu koji je idejno bio krajnje blizak komunizmu, pretpostavljajući (barem u svojem prvom razdoblju) posvemašnju slobodu izraza. Bilo je, dapače, i slučajeva otvorene pobune protiv nadrealističkih poetičkih načela, odnosno njihovog više ili manje prikriivenog omalovažavanja.¹ Prve ozbiljnije rasprave o nadrealizmu javljaju se u Portugalu tek u drugoj polovici tridesetih godina, zahvaljujući ponajviše Antóniu Pedru, portugalskome dopisniku BBC-a koji se 1936. priključio engleskoj nadrealističkoj skupini. Prva pak nadrealistička izložba prriređena je u portugalskoj prijestolnici tek pred Drugi svjetski rat, točnije 1940, okupivši samo trojicu autora: Antónia Pedra, Antónia Dacosta i Pamelu Bodena. Dvije godine poslije (1942) António Pedro objavljuje knjigu *Apenas Uma Narrativa (Samo jedna pripovijest)* koja se smatra prvom portugalskom zbirkom nadrealističkih tekstova u kojima je dosljedno primijenjena tehnika automatskog pisanja. Bez obzira, međutim, na ove pojedinačne manifestacije, nadrealizam na području Portugala sve do neposredno poratnog razdoblja nema značajnijeg uspjeha na kolektivnoj razini. Glavni razlog tome leži u činjenici da je većina portugalskih intelektualaca onog vremena i dalje usko povezana s neorealističkim pokretom aktualnim zbog socijalno-političkih pitanja kojima se bavio. Uostalom, valja naglasiti da je većina budućih »deklariranih« nadrealista svoju pjesničku karijeru počela u znaku manje ili više »pravovjernog« neorealizma. Tek godine 1947. u Portugalu se postupno oblikuje nadrealistička pjesnička skupina, sastavljena ponajviše od mladih slikara i književnika,

koju povezuje zajedničko zanimanje za nove knjige što dolaze iz Francuske. Uz Bretonov *Manifest* i *Povijest nadrealizma* Mauricea Nadeaua, u njihovu omiljenu lektiru ulaze Freud, Lautréamont, Rimbaud, Michaux, Aimé Césaire, Marx i Engels. Iste godine pojavljuju se i prvi jezični eksperimenti cilj kojih je »posvemašnje rastvaranje jezika i razaranje svake jezične logike«. Stoga se upravo ta 1947. godina smatra godinom početka službenog djelovanja nadrealističkog pokreta u Portugalu, to više što su se baš potkraj te godine lisabonski nadrealisti i formalno udružili u glasovitu Lisabonsku nadrealističku skupinu (Grupo Surrealista de Lisboa). Među poznatije pripadnike te skupine ubrajaju se José Augusto França, Mário Cesariny de Vasconcelos, Alexandre O'Neill i António Pedro. No samo godinu dana poslije (1948) dolazi do nesporazuma između M. C. de Vasconcelosa i J. A. França koji će u kolovozu spomenute godine rezultirati potpunim raskolom u skupini.² Mário Cesariny, zajedno s nekolicinom drugih nadrealističkih pjesnika (António Maria Lisboa, Pedro Oom, Henrique Risques Pereira, Cruzeiro Seixas — da spomenemo samo one najpoznatije) osniva takozvanu Disidentsku nadrealističku skupinu (Grupo Surrealista dissidente). Godine 1949. obje će skupine («ortodoksna» i »disidentska») organizirati brojne manifestacije. U siječnju je održana izložba Lisabonske nadrealističke skupine na kojoj su sudjelovali Alexandre O'Neill, António Dacosta, António Pedro i Fernando de Azevedo e Vespêira. Tijekom te izložbe promovirane su prve četiri knjige u okviru takozvanih *Nadrealističkih sveski* (*Cadernos Surrealistas*):³ Katalog izložbe Lisabonske nadrealističke skupine, *A Ampola Miraculosa* (Čudotvorni mjehurić) Alexandra O'Neilla, *Proto-Poema da Serra d'Arga* (Prapjesma o gori Arga) António Pedra i *Balanço das Actividades Surrealistas em Portugal* (Bilanca nadrealističkih djelatnosti u Portugalu) Joséa Augusta França. Cilj autora izložbe bio je neizravno uključivanje u kampanju za predsjedničke izbore koji su se upravo održavali u Portugalu. Stajući na stranu predsjedničkog kandidata Nortona de Matosa, nasuprot Óscaru Carmoni, spomenuta je nadrealistička skupina namjeravala izdati antifašistički manifest. Nakon intervencije cenzure bili su, međutim, predviđenu naslovnicu prisiljeni zamijeniti novom s velikim znakom »X«. Katalog je, osim toga, sadržavao i izjave sudionika izložbe s razlozima njihovog uključivanja u nadrealistički pokret, kao i pogovor António Pedra u kojem se izlažu načela »nadrealističkog iskustva«. Zanimljivo je da ova nadrealistička izložba »pravovjerne« skupine nije imala osobit odjek u portugalskoj publici.⁴ Bio je to, u stvari, početak i kraj Lisabonske nadrealističke skupine U svibnju iste godine Disidentska nadrealistička skupina organizira niz predavanja, odnosno književnih večeri voditelj kojih je bio Guilherme Filipe. Na prvoj od tih večeri sudjelovao je António Maria Lisboa čitajući tekst naslovljen *Afixação Proibida* (*Zabranjeno plakatiranje*), koji će poslije biti proglašen manifestom portugalskog nadrealizma. Osim njega, taj su budućí manifest potpisali i Henrique Risques Pereira, Mário Cesariny de Vasconcelos i Pedro Oom. Poslije će se, međutim, Pereira i Oom javno odreći teksta manifesta kojem su »samo posudili svoje ime«. Bio je to tek jedan u nizu skandala prouzročenih književnim večerima nadrealističkih disidenata. Do najvećeg skandala došlo je uslijed odbijanja nadrealista da na izričit zahtjev publike definiraju nadrealizam, smatrajući da se on definira kroz čitanje pjesničkih tekstova. Sljedeća manifestacija Disidentske nadrealističke skupine bit će

izložba održana od 18. lipnja do 2. srpnja iste godine. Na toj će izložbi sudjelovati Henrique Risques Pereira, Mário Cesariny de Vasconcelos, Pedro Oom, Fernando José França, António Maria Lisboa, Fernando Alves dos Santos, Carlos Eurico da Costa, Mário Henrique Leiria, António Paulo Tomaz, Artur do Cruzeiro Seixas, João Artur Silva i Carlos Calvet. Godinu dana poslije, od 1. do 10. lipnja 1950. »disidenti« su održali još jednu izložbu ali ni ona, kao ni prethodna nije pobudila veće zanimanje portugalske kulturne javnosti. Od zanimljivijih polemika vezanih uz portugalski nadrealizam treba spomenuti dugotrajnu polemiku što se od 27. srpnja do 1. listopada 1949. vodila na stranicama novina »Sol«, a sudionici koje su bili književni kritičar i esejist João Gaspar Simões, Lisabonska nadrealistička skupina te Mário Cesariny de Vasconcelos i Pedro Oom. Reagirajući na silovitu Simõesovu kritiku nadrealizma, pjesnici vezani uz nadrealistički pokret ne samo da žestoko napadaju Simõesa, nego se i sami međusobno »obračunavaju«. Tako će, primjerice, u studenome iste godine Portugalom kružiti tekst pod naslovom »Surrealismo e Manipulação« (»Nadrealizam i manipulacija«) čiji su autori Mário Henrique Leiria i Mário Cesariny de Vasconcelos, a osim njih taj su pamflet potpisali i João Artur Silva, Artur do Cruzeiro Seixas i Carlos Eurico da Costa. U njemu se napada Lisabonska nadrealistička skupina, a njezini se članovi izopćuju iz nadrealizma. Te iste 1949. godine Pedro Oom piše i čuveni *Manifesto Abjeccionista (Gnusni manifest)* koji se, međutim, izgubio. Spomenimo na kraju i to da je 3. ožujka 1950. António Maria Lisboa održao predavanje naslovljeno »Erro Próprio« (»Vlastita pogreška«) koje se može smatrati jednim od najznačajnijih manifesta luzitanskog nadrealizma. Iste je godine sastavio i tekst *Aviso a tempo por causa do Tempo (Upozorenje na vrijeme zbog Vremena)*.⁵ Riječ je o tekstu koji je neka vrsta proglašenja autorovih (nadrealističkih) načela formuliranih u šest točaka: odbijanje podrške bilo kojoj stranci, zazor spram svih vojnopolitičkih ustanova, ignoriranje državnih tajni, *gnusno* udaljšavanje od konvencionalnih normi, davanje prednosti Slobodi, Ljubavi, Domovini i utvrđenim spoznajama te obznana neprestane kritike. Svi ti »manifesti«, »proglasi« i »obznane« nisu, međutim, znatnije pridonijeli učvršćenju nadrealističkog pokreta u Portugalu, poglavito što se tiče zajedničkih nastupa koji se više ili manje sustavno organiziraju do 1952, od kada nadrealizam kao *pokret* postupno zamire. Time, međutim, ne zamire i samo nadrealističko pjesništvo jer nekadašnji »pravovjerni« i »krivovjerni« nadrealisti (s izuzetkom António Marie Lisboa koji je umro još 1953.) i dalje pišu, u pravilu, nadrealističke stihove. Uz već spominjane M. C. de Vasconcelosa i A. M. Lisboa, u ovom ćemo izboru predstaviti još i António Aragão te Fernanda Lemos koji, doduše, ne spadaju među »prvororce« lisabonskog nadrealističkog pokreta, ali ne zbog toga što bi njihova poetička usmjerenja bila bitno različita od lisabonskih im kolega, već naprosto zato što su živjeli izvan Lisabona.

Mário Cesariny de Vasconcelos rodio se 9. kolovoza 1923. u Lisabonu gdje živi i danas. Poslije završenog studija primijenjene umjetnosti u rodnome gradu odlazi na specijalizaciju u Pariz. Studirao je i glazbu (kod skladatelja Fernanda Lopesa Graçe), pa se doista može reći da je portugalski nadrealizam u njegovoj osobi dobio jednog od svojih najsvestranijih umjetnika. Za vrijeme boravka u Parizu susreo se (1947) s André Bretonom. Taj susret bio je za nj od presudne važnosti utječući na njegovo definitivno

opredjeljenje za nadrealistički pokret kojem ostaje vjeran tijekom čitavog kasnijeg stvaralačkog razdoblja. Po povratku u domovinu prijanja uz Lisabonsku nadrealističku skupinu s kojom se, kao što je već spomenuto, godinu dana poslije razilazi stvarajući takozvanu Disidentsku nadrealističku skupinu. Vasconcelosovo stvaralaštvo veoma je razgranato. Pisao je pjesme, romane, kazališna djela, eseje, književne i likovne kritike, a objavio je i mnogo književnih prijevoda. Uz to se bavio i likovnom umjetnošću, i to ponajviše posljednjih godina. Budući da se u Vasconcelosa redosljed nastanka pojedinih djela rijetko podudara s redosljedom njihovog objavljivanja, moguće je samo približno pratiti njegov razvojni put.

Jedan od prvih Vasconcelosovih tekstova je onaj pod naslovom *Políptica de Maria Klopas, Dita Mãe dos Homens (Poliptisi Marije Klopas, zvane Majkom Ljudi)*, napisan 1944. Premda ga sam autor smatra dadaističkim djelom, književni kritičari tvrde da ono sadrži vrlo malo dadaističkih elemenata. Iste godine nastala je i knjiga *Nicolau Cansado Escritor (Nikola umorni pisac)* u kojoj se ironiziraju neorealistički pjesnici *Novog kanconižera*. Skrivajući se iza izmišljenog imena, Vasconcelos se ograđuje od neorealizma ukazujući na njegove (malo)građanske osobine. Slična je težnja prisutna i u zbirci *Nobilíssima Visão (Preplemenito viđenje)* napisanoj tijekom 1945. i 1946. a objavljenoj trinaest godina poslije. Riječ je o knjizi koja je, čini se, najmanje nadrealistička među svim Vasconcelosovim zbirkama, uvelike se približavajući neorealizmu koji je autor toliko kritizirao. Istini za volju, valja naglasiti da je taj utjecaj neorealizma kritički »filtriran«. Temeljeći se na smijehu kao estetičkoj i psihološkoj kategoriji, spomenuto djelo pomno analizira grad i njegove ulice, pri čemu se pojavljuju i »karizmatičke« ličnosti poput, primjerice, prosjaka, policajca, radnikâ ili kapitaliste. Godine 1953. Vasconcelos objavljuje zbirku *Louvor e Simplificação de Álvaro de Campos (Pohvala i pojednostavnjivanje Álvaro de Camposa)* napisanu nekoliko godina prije. U njoj autor varira teme i motive nazočne u pjesništvu Pessoainog heteronima Álvaro de Camposa, »osuvremenjujući« ih u skladu s pjesničkim (ponajviše, dakako, nadrealističkim) tendencijama ranih pedesetih godina. Knjiga *Um Auto para Jerusalém (Auto za Jeruzalem)*, objavljena 1946. nastala je kao reakcija na pripovijest *História Nova e Conhecida (Nova i poznata priča)* Luiza Pacheca, zaplijenjenu od salazarovske cenzure. Riječ je o pripovijesti koja se zasniva na poznatom novozavjetnom prizoru gdje Isus kao dvanaestogodišnji dječak govori pismoznancima u jeruzalemskom hramu. U Isusova usta pripovjedač stavlja govor o jednakosti svih ljudi i borbi protiv društvene potlačenosti. Vasconcelosova knjiga u kojoj se reagira na spomenutu pripovijest gotovo da je lišena nadrealističkih obilježja. U njoj se, međutim, može zapaziti vrlo snažan utjecaj Luigia Pirandella i Bertolta Brechta (demistifikacija kazališne zbilje, odnosno tehnika začudnosti, primjerice). Prva je Vasconcelosova pjesnička zbirka pisana u duhu nadrealizma (premda se u njoj još uvijek mogu uočiti tragovi realističke poetike Cesária Verdea) ona pod naslovom *Corpo Visível (Vidljivo tijelo, 1950)*.⁶ Opisujući prije svega grad i ljubav koja se rađa u njegovom okrilju, Vasconcelos se bori protiv očaja i tjeskobe, nalazeći u seksualnosti sredstvo za bijeg od (egzistencijalnih) problema. Središnje teme Vasconcelosove sljedeće knjige pjesama — *Discurso sobre a Reabilitação do Real*

Quotidiano (*Besjeda o uspostavljanju svagdašnje zbilje*, 1952) — teme su kaosa i besmisla, pri čemu je i dalje uočljiv utjecaj Verdeove poetike realizma, ali i futurističkog stila Álvара de Camposa, čega će se pjesnik u potpunosti osloboditi tek u narednoj zbirci naslovljenoj *Manual de Prestidigitação* (*Opsjenarski udžbenik*, 1956). U zbirci pjesama što slijedi nakon *Opsjenarskog udžbenika — Pena Capital* (*Smrtna kazna*, 1957) Vasconcelos nastavlja varirati ranije teme, kao što su, primjerice, humor ili apsurd. Pjesničke slike koje upotrebljava ovdje su već u cijelosti nadrealističke provenijencije, a narativni tekstovi odražavaju utjecaj pjesnikovih francuskih nadrealističkih uzora. U zbirci *Alguns Mitos Maiores e Alguns Mitos Menores Propostos à Circulação pelo Autor* (*Neki veći mitovi i neki manji mitovi koje je autor stavio u optičaj*, 1958) Vasconcelos se duhovito poigrava riječima, sustavno razarajući »sitne mitove građanskog društva«. Naredna pak Vasconcelosova knjiga — *Planisfério e Outros Poemas* (*Planisferna karta i druge pjesme*), objavljena 1961, mogla bi se definirati kao neka vrsta samoanalize, odnosno, točnije, analize vlastite poetike. Četiri godine poslije (1965) izlazi zbirka *A Cidade Queimada* (*Spaljeni grad*) sastavljena od ciklusa pjesama pod naslovom »Zrcalna lađa« i serije komentara koji prate pojedine pjesme (pod indikativnim naslovom »Dnevnik sastavljanja«). Očito je da ovaj metalingvistički postupak autorov stoji na tragu bezbrojnih »hermeneutičkih« tekstova francuskih nadrealista — tekstova koji imaju za cilj istražiti stvarno funkcioniranje ljudske psihe. Godine 1971. Vasconcelos objavljuje zbirku *19 Projectos de Prémio Aldonso Ortigão Seguidos de Poemas de Londres* (*19 projekata nagrade Aldonso Ortigão popraćenih londonskim pjesmama*) sastavljenu od dva dijela. Prvi dio čine pjesme koje potječu iz četrdesetih, pedesetih i ranih šezdesetih godina, dok drugi dio obuhvaća novije pjesničke tekstove nastale krajem šezdesetih, gdje prvi put susrećemo teme kao što su, primjerice, droga ili homoseksualnost. U Vasconcelosovom proznom stvaralaštvu posebno se ističe roman *Titânia* (*Gorostasnica*) napisan 1953, a objavljen 1977. Riječ je o djelu koje, slijedeći vjerno bretonijanske zasade, gradi svijet u kojem su temeljne kategorije neobično, čudesno i ironično. Ne manje zanimljivo je i djelo *Primavera Autónoma das Estradas* (*Autonomno proljeće cesta*, 1980) u kojem je gotovo posve nemoguće pronaći neko tematsko, kronologijsko ili bilo koje drugo jedinstvo. Riječ je o knjizi koja sadrži nadrealističke, književnokritičke i prijevodne tekstove nastale u razdoblju od 1947. do 1979. godine (pri čemu su neki od tih tekstova već ranije objavljeni). I naposljetku, s knjigom *O Virgem Negra* (*Crna Djevica*, 1989) autor se agresivno-ironičnim stilom (kako ga je prozvala književna kritika) obara na velikane zapadne civilizacije. Kao da je time zatvoren krug. Vasconcelos se, naime, u književni život Portugala uključio *Poliptisima Marije Klopas* u kojima je izvrgnuo ruglu za njega »najveći mit Zapada« — Gospu. U svojem posljednjem djelu ruglu je izvrgnuo pojedince koji su oblikovali civilizaciju Zapada, čime je zapravo dovršio proces koji je osamdesetak godina prije započeo prvak portugalskog modernizma Fernando Pessoa.

Drugi pjesnik što ga ovdje predstavljamo, **António Manuel Sousa Aragão Mendes Correia**, rodio se 22. rujna 1924. u mjestu São Vicente, na otoku Madeiri. Studij povijesno-filozofijskih znanosti završio je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Lisabonu. Poslije odlazi u Francusku i Italiju, specijaliziravši ondje muzeologiju i

etnografiju. Nakon povratka u zemlju zaposlio se u Pokrajinskom arhivu Funchala (Arquivo Distrital do Funchal) kao konzervator umjetničkih djela. Bio je urednik i izdavač »književnih sveski« što su, pod naslovom »Búzio« (»Gnjurac«), pedesetih godina izlazile u glavnom gradu Madeire — Funchalu, a čiji su suradnici, među ostalim književnicima, bili i David Mourão-Ferreira, Herberto Helder i Edmundo Bettencourt. Bio je također jedan od priređivača (uz Herberta Helder i E. M. de Melo e Castra) čuvenog pjesničkog zbornika *Poesia Experimental (Eksperimentalno pjesništvo)* što je (u dva broja) izišao u Lisabonu (1964. I. 1966. godine). Suradivao je u mnogim književnim glasilima, ponajviše u časopisima »Presença« i »Seara Nova«. Objavio je desetak knjiga pjesama. Među najpoznatije se ubrajaju: *Poema primeiro (Pjesma prva, 1962)*, *mais exactamente p(r)o(bl)emas (točnije p(r)o(bl)eme, 1968)*, *Os bancos (Klupe, 1975)*, *Pátria, Couves, Deus, etc. (Domovina, Kupusi, Bog, itd., 1982)*, *Céu ou cara dente por dente (Nebo ili lice zub po zub, 1990)*.

Kao pjesnik António Aragão se prvi put oglasio sredinom pedesetih godina, ali se u široj javnosti proćuo tek početkom šezdesetih, točnije 1962, nakon što su njegovi pjesnički sastavci objavljeni u zborniku *Pedras Brancas (Bijeli kamenovi)* čiji je urednik bio E. M. de Melo e Castro, s kojim je Aragão već tada usko suradivao na području eksperimentalnog pjesništva. António Aragão je zastupljen i u svim važnijim *eksperimentalnim* časopisima i zbornicima raznih pjesničkih (pod)skupina.⁷ Prema sudu portugalske književne kritike, od svih eksperimentalnih pjesnika šezdesetih godina upravo Aragão je najveći majstor humora i sarkazma nadrealističke provenijencije. Njegovo pjesništvo, koje se obično definira sintagmom »slikarski nadrealizam«,⁸ sklono je retorici nadrealističkog tipa gdje »slike i metafore predstavljaju neprestanu igru između apstraktnog i konkretnog satiričke imaginacije, između pretjerane rječitosti i realističkog detalja«,⁹ uz uporno izbjegavanje bilo kakvih sintaktičkih veza. U tom je smislu posebno indikativna autorova treća zbirka — *točnije p(r)o(bl)eme* — koja se ubraja među najbolja ostvarenja eksperimentalne lirike u Portugalu i kojom se Aragão uvrstio među najpoznatije eksperimentatore pjesničke riječi na portugalskom govornom području.

Poput Mária Cesarinya de Vasconcelosa, i **Fernando Lemos**, rođen 3. svibnja 1926. u Lisabonu, svoj umjetnički izraz nalazi u likovnim umjetnostima, s jedne, i u književnosti, odnosno pjesništvu, s druge strane. Završivši studij u čuvenoj lisabonskoj Nacionalnoj udruzi lijepih umjetnosti (Sociedade Nacional de Belas-Artes), posvetio se dekoraciji te grafičkoj i marketinškoj djelatnosti. Ušavši u krug nadrealista, sudjeluje u nadrealističkoj izložbi održanoj 1952. u *Casa Jalco* u Lisabonu. Riječ je o izložbi koja će u povijesti portugalske umjetnosti ostati zabilježena kao jedna od najskandaloznijih umjetničkih manifestacija. Već tada su Lemosove slike i fotografije pobudile iznimno veliku pozornost javnosti, što će se ponoviti i godinu dana poslije (1953), prilikom sljedeće nadrealističke izložbe na kojoj sudjeluje. Neposedno poslije te izložbe Lemos, međutim, napušta Portugal, preselivši se u Brazil gdje redovito sudjeluje na sãopaolskom bienalu, izlažući u najuglednijim likovnim prostorima svoje nove domovine (kao što je, primjerice, Muzej moderne umjetnosti u Rio de Janeiru ili São Paulu). Za svoju je slikarsku i fotografsku djelatnost nagrađen mnogim visokim nagradama i priznanjima. Kao pjesnik i ilustrator,

suradivao je u časopisu »Unicórnio« što su ga uređivali José Augusto França i Jorge de Sena, kao i u »Pjesničkim sveskama« (»Cadernos de Poesia«). Objavio je tri zbirke pjesama: *Teclado Universal* (*Sveopća tipkovnica*, 1953), *Teclado Universal e Outros Poemas* (*Sveopća tipkovnica i druge pjesme*, 1963) i *Cá & Lá* (*Tu i tamo*, 1985).

Prema mišljenju pjesnika i književnog kritičara Jorgea de Sene, Lemosovo pjesništvo odlikuje »sarkastička strogost i protuosjećajna okrutnost u kojima se riječi međusobno rađaju ne kao asocijacije što stoje na raspolaganju u književnoj memoriji, već kao silovita otvrdnuća izvučena iz tijeka misli uslijed razgnjevljenosti prizorom života«. ¹⁰ Pjesništvo Fernanda Lemoso, nastavlja dalje de Sena, obogatilo je portugalski nadrealizam »tonom odlučnog i snažnog prihvaćanja života, bez očaja ili crnog sarkazma koji karakteriziraju stanovite izričaje tog pravca«. ¹¹

Posljednji pjesnik portugalskog nadrealizma što ga ovom prilikom predstavljamo, **António Maria Lisboa**, rodio se 1. kolovoza 1928. u Lisabonu, gdje je i umro 11. studenog 1953. Početkom 1949. odlazi u Pariz gdje sklapa poznanstvo s mnogim portugalskim umjetnicima koji ondje djeluju, izučavajući ujedno razne tehnike okultizma. Nakon povratka u Lisabon uključuje se u Disidentsku nadrealističku skupinu, istakavši se kao jedan od njezinih »najratobornijih« članova. Potkraj 1950. ponovno posjećuje Pariz odakle se vraća u ožujku 1951, donoseći sa sobom nove spoznaje o nadrealizmu i nastojeći ih udomaćiti u vlastitoj zemlji. U tome, međutim, nije imao naročitog uspjeha, nailazeći na otpor i nerazumijevanje okoline, što će pospiješiti njegovu bolest i smrt. Ipak, usprkos preranoj smrti (umro je u 25. godini života!), António Maria Lisboa je uspio stvoriti opus na temelju kojeg će biti uvršten među najistaknutije predstavnike nadrealizma na portugalskom govornom području.

Prvu je zbirku — *Ossóptico* (*Optičkogrklijanskipoklopac*) objavio 1952. Tragajući za neobičnim i originalnim pod svaku cijenu, u toj se zbirci Lisboa nerijetko utječe (u nadrealizmu i inače veoma omiljenom) fenomenu fetišizma koji će u stvaralaštvu ovog pjesnika zauzimati povlašteno mjesto. U drugoj zbirci, *Isso Ontem Único* (*To jučer jedinstveno*, 1953), koja se najvećim dijelom sastoji od pjesama u prozi (a riječ je o žanru osobito svojstvenom nadrealizmu«), A. M. Lisboa se, u mnogo većoj mjeri negoli u prethodnoj knjizi, utječe ezoteriji i okultizmu, a čest motiv te zbirke je i odnos Pjesnika prema Kozmosu. I sljedeća zbirka Lisboe, koju je, pod naslovom *Exercício sobre o Sono e a Vigília de Alfred Jarry* (*Vježba na temu sna i bdijenja Alfreda Jarrya.*) 1958, zajedno s tekstom *O Senhor Cágado e o Menino* (*Gospodin Posranko i dječak*), posmrtno objavio njegov kolega M. Cesariny de Vasconcelos u knjizi *A Antologia em 1958* (*Antologija 1958.*), obiluje ezoteričnim i okultističkim elementima, pri čemu je pjesnik upravo »opsjednut« pitanjem smrti i zagrobnosti. Tekst *Gospodin Posranko i dječak* neka je vrsta autobiografskog zapisa u kojem heraklitovsko prožimanje suprotnosti prestaje biti tek teorijski nagovještaj (kao što je to slučaj u prethodnim zbirkama), prerastajući u »glavni lik«. Stil kojim je pisano to pretposljednje djelo A. M. Lisboe nadrealistički je u pravom smislu te riječi. Često se variraju motivi humora, protuslovlja, ljubavi i egzotike, primjerice. Zanimljivo je pritom da je humor stiliziran tako da nedvojbeno asocira *Orfejevski naraštaj*, što jasno ukazuje na dvostruki, gotovo dvoličan stav portugalskih

nadrealista spram njihovih modernističkih preteča. Tri godine nakon autorove smrti (1956) objavljen je i njegov tekst pod naslovom *A Verticalidade e a Chave* (*Okomitost i ključ*), izvorno zamišljen kao predgovor Rimbaudove knjige *Une Saison en Enfer* u prijevodu M. C. de Vasconcelosa. U tom eseju ponovno dolazi do izražaja pjesnikova obuzetost okultističkim temama, napose motivima pakla i tmine. Upravo po toj »poetici« okultnog i ezoteričnog António Maria Lisboa jedinstveni je pjesnik luzitanskog nadrealizma, koji će unatoč relativno malom opusu ostaviti vidan trag u poratnom luzitanskom pjesništvu.

BILJEŠKE

¹ Kao, primjerice, u jednom tekstu Agostinha de Campos (iz 1925. godine), u kojem taj jezikoslovac i književni kritičar izražava veliko zadovoljstvo činjenicom da nadrealizam tek neznatno utječe na intelektualce onog vremena.

² Do nesporazuma među navedenom dvojicom nadrealista došlo je ponajviše zbog dviju različitih koncepcija u provođenju iste nadrealističke teorije: s jedne strane vjernosti A. Bretonu (psihički automatizam, važnost slučaja itd.) i s druge prijanjanje uz naglašeniju političku struju, na tragu Aragona i Eluarda.

³ Peta će knjiga — *A Razão Ardente* (*Gorući razum*) Nore Mitrani biti objavljena godinu dana poslije (1950).

⁴ Izuzmu li se tri članka Jorgea de Sene, objavljena 2. travnja, 4. lipnja i 2. srpnja spomenute godine u časopisu »Seara Nova«.

⁵ Taj je tekst trebao biti objavljen u jednom od brojeva engleskog časopisa »Free Unions«, no premda je broj već bio složen, tekst nije izišao.

⁶ Radi se o zbirci objavljenoj uz potporu pjesnika Eugénia de Andradea.

⁷ »Poesia Experimental-I«, »Poesia Experimental II«, »Visopoemas«, »Orfotonias«, »Operação-I«, »Poesia internacional de vanguardia« — Madrid, »Arglington Q.do — Engleska, »Hidra 2« itd.

⁸ Pri čemu se ta ista sintagma primjenjuje i na pjesnika Fernanda Lemosu.

⁹ Usp. Sena, Jorge de: *Líricas Portuguesas*, I vol., Edições 70, Lisboa, 1984, str. 195.

¹⁰ V. Sena, Jorge de: *Estudos de Literatura Portuguesa — I*, odnosno *Dicionário de Literatura Portuguesa* (organização e direcção de Álvaro Manuel Machado), Editorial Presença, Lisboa, 1996, str. 265.

¹¹ Usp. Sena, Jorge de: *Líricas Portuguesas*, I vol., Edições 70, Lisboa, 1984, str. 297

Mário Cesariny de Vasconcelos

GOVOR KRALJEVIĆU EPAMINONDI
MLADIĆU VELIKE BUDUĆNOSTI

Despe-te de verdades

Svuci sa sebe istine
najprije velike pa onda male
najprije svoje a onda tuđe
otvori raku i zakopaj ih
pored sebe
najprije one što ti ih nametnuše dok si još bio bojažljiv
i bez mane ne računajući tvoje neobično ime
a potom one što si ih rastući mukotrpno oblačio
istinu kruha istinu suza
jer nisi cvijet ni korota ni uspavanka ni zvijezda
a potom one što si ih zadobio sa svojim sjemenom
gdje jutro podiže prazno ogledalo
i dijete plače između suza i ponorâ
a potom one što će ih staviti povrh tvoje slike
kada im priskrbiš veliko sjećanje
što ga svi toliko iščekuju jer ga iščekuju od tebe
A potom više ništa samo ti i tvoja tišina
i koraljne žile što nam razdiru bila
Tada ćemo, gosparu moj, moći prošetati
golom ravnicom
tvoje tijelo s oblacima — ramenima
moje ruke prepune bijele brade
Ondje neće biti čekanja ni zaklonâ ni dolaska
već ognjeni četverokut nad našim glavama
i kamena cesta do kraja svjetlila
i samrtna tišina pri našem prolasku

(Opsjenarski udžbenik)

MLADI ČAROBNJAK

O jovem mágico...

Mladi čarobnjak s rukama od zlata
što se veslajući odviše ne zamara
gledajuć užurbano (kao da je na motoru)
odsjede danas u mojemu domu

Živio je daleko daleko se već znalo
 toliko daleko da bijaše besmislena želja za definicijom
 napola polja napola svjetlosti
 ondje mu bijaše kuća mjesto gdje bijaše daleko

pa čak i zatvorenih očiju (kakve bijahu njegove)
 i prekrštenih ruku (zbog čega se činilo da spava)
 mladi čarobnjak s rukama od zlata
 što bijaše svekolik posuđen mojoj noći

i što je govorio slučajno i što se čak tako nije ni zvao
 (a to mi je također ispričao) živio je davno
 onaj što se nalazio ondje bijaše krivotvoritelj
 jedan pobjegulja drugog *dovoljno je pogledati moje oči*

o sebi ne znamo ništa doli to da pristigosmo
 bez svjetlosti koja bi nam zakrila lice
 lijepi i zastrašeni odjenuti u kapute čudne
 i visoke kako bi preplašili ptice što lete na duge staze

nema ni noći što bi bile takve nema ni susretâ
 uzduž zatonâ
 nema ni ljubavničkih tijela ni zvjezdanih svjetlila
 podno tolike tišine i tako dugotrajne tame

i nikad mi se ne obraćaj ja sam gluh ja te ne čujem
 ja ću se roditi sretan u nekom budućem gradu
 ja znam prelaziti granice stvari
 pogledaj moje ruke kako li ti se sada činim?

Pojavio se međutim poput priprostog djeteta
 uspio se nasmiješiti sjesti prosuti vode
 s rukama o pojasu slobodan naravan
 on koji bijaše sablast jedan pobjegulja drugog

što se čak tako nije ni zvao
 mladi čarobnjak s rukama od zlata
 iščeznut gol sa svih mjesta Zemlje
 (*Smrtna kazna*)

GLAS U KAMENU

Não adoro o passado

Ne obožavam prošlost
nisam triput učitelj
ništa nisam ugovorio sa spiljama
ne dolazim ovamo poradi toga
zacijelo vidjeh Ozirisa no on se u to vrijeme zvao Luís
zacijelo bijah s Ozirisom no rekoh mu da mi je ime João
nijedna nijedna riječ nije potpuna
čak ni u njemačkom gdje su riječi tako duge
tako ni ja tebi nikada neću reći što znam
osim uz pomoć luka sa strijelom crnom i plavom od vjetra
Ne govorim kao drugi: znam da ništa ne znam
znam veoma dobro da sam uvijek znao neke stvari
da to ima svoju težinu
da razbacujem kovitlace i gledam dúgu
vjerujuć da je ona najviši pokretač
srca svijeta
posuda slobode pročišćena od menstruacije
živa ruža ispred naših očiju

Još je daleko daleko taj budući grad
gdje pjesništvo više ne daje ritam učinku
jer putuje ispred njega
Hoće li uminuti propovjednici smrti?
Hoće li uminuti žeteoci ljubavi?
Hoće li uminuti bol očiju?
Dodaj mi dakle onaj džepni nožić
jer žurno je početi podrezivati
dodaj i ne gledaj me kao što gledaš čarobnjaka
posjednika čuda istine
udarac sjekirirom i namjera da se ne žrtvuje neće
baš ništa sagraditi na suncu
naposljetku ne piše ništa

(Planisferna karta)

ZRCALNA LAĐA

VII

Tantos pintores

Tolikih li slikara

Uzbuđena zbilja zahvaljuje
no ipak na istome ostaje mjestu
(odavde me nitko ne miče)
zvanome krajolik

Tolikih li pisaca

Uzbuđena zbilja zahvaljuje
nastavljajući sijati svoju studen
nad cijelim četvrtima grada, u gradu, i drugdje

Tolikih li mrtvaca u rijeci

Uzbuđena zbilja zahvaljuje
jer zna da žrtva bijaše za nju
no ne zahvaljuje zdušno

Ona zna da slikari

pisci

i onaj što umire

ne voli zbilju

žude je za časak

ne primiču joj se mnogo može ugušiti

Tek stari mlin vergleca sa čoška

zavrtjev ručku male kremenjače

lišen mjere kraja i istine

vrti se oko osame zbilje

(Spaljeni grad)

Antônio Aragão

PJESMA PRVA

(odlomak)

eis-me na liberdade

evo me na slobodi kako bih bio ono što svršava u meni
 ruho imena plodnog incestima
 bjegunjava obala ugaslog jutra
 što ustaje zoološko od šaka i milovanjâ
 zabravljeno zemljom i planulim plodovima

groždekukac
 olovoprostor
 barbarski početak pišaline i simbola

tjeskoban put u potkazivanju karata i brodova
 hvatam svoje kretnje i vršim korotu
 i potkrjepljujem čeljad kuće i svagdašnjicu
 s pomnošću glasove nad lukama
 ustima okrenut zemlji gaseć se
 odviše danas
 premašeno odsuće u tmuni
 (i udišem te u pukotini vjetrova
 čekajuć s tobom zaborav dobi
 lebdim u začuđenosti tvojih očiju
 dok cvijet ruku spliče vrela na tvome tijelu)

smišljam se zabunom
 iscrpljen od promišljanja krajolika

unutar bivanja danas staklo mjeseca
 izranjeno bistrim izmetinama i geografija
 i ova nepriopćiva tjeskoba promišljanja kostiju
 protuglas snivajući mišić
 na leđima estetski s puškom
 uzajaman u čascima druženja s drugima
 nesmiljeno okužen čeljustima
 bradavica dojke isklesana u jeci noći
 znam da me nijedan okus spasiti neće

potrbuške liježem prašinu i pokrivam se s jučer
(ništa više ne zna danas ništa negoli mi)

obitavam se podozriv spram brojeva i asfaltâ
stopala sagrađenih u odijelu skrivenom od sna
vlažan od crvâ i veoma nag
dostupan plaču i posjećen vrelima
sa zabranjenom i nabujalom rečenicom osuđenom
u sličnosti nepovredive kiše
počinjene stvorene cinične
mačkastost analize i đubra
u ovoj razumnosti velikih žalopojki
obitavam se algebarski u preteku grada

i nosim oduvijek probuđen očaj
poput bezličnih otkucaja palih anđela
i gledam kuću vino mjesto hoda
i prokleti pjev
kuda sam dostatan
zatvorenih nokata
(cjelivam simetriju tvoje tjeskobe
s ustima u utrobi krajolika
i vremenom da nazovem svojim još uvijek
u ovom nikada oporavku listova i pojmova)
pošto se uspravim golem licem i pliješnju
izrastam biljke razumne i zabranjene

i ostajem podno stropova
urešen plavetnilom
sa životinjicama što se rađaju konveksne od portretâ
u sate kad možda bi valjalo upaliti strašila u duši
u dalekom okajavanju zbog nečega što potom slijedi
zubi zabravljani u pljačku samoosjećanja
u uskratu posjedovanja leđa
ruke ispisane u tmuni
i vene uglavljene uzduž tla
(samo ti otvaraš današnje vrtove
na otkrivenim vratima doticaja tijela)

(Pjesma prva)

»AH KAKO LI JE LJUPKA CIJENA...«

ah o amável preço...

ah kako li je ljupka cijena moje fotografije na tvome
portretu:

ona toplota radio-prijemnika što se rađa
u besprigodnom trenutku. i povratak u povijest
odmora aparata ili u puko oklijevanje
da se kupi stolica pošto je izrekao
onu riječ u polju
gdje pomnije rastu hladnjaci.

tko to zna naposljetku kada li srce trune?

možda pomnije idem težinu
koraka u ime lica.
ili pak nježno dotičem
benzin u obredu tvoje slike.

pogledaj: ovo je unutrašnjost pomnije
stepeništa navrh mojega straha.
eto stravičnog stila promišljanja puške
na nagoj strani tvog tijela što ga ne pišem.

tko to zna naposljetku kada li srce trune?

mi samo govorimo plakat na stanici božjoj
a ostatak je više naša poteškoća u
portretu dok anđeo kažem ti
pomnije šeće u dlaci lađe.

(Pomnije p(r)o(bl)eme)

KRUMPIRI. VRAT. PERŠIN. ITD.

(odlomak)

à mesa do restaurante

za stolom restorana lakoća revolucije s granatama na tanjurima. Obješenjak se raspali
i odgurne odjeću, sve prljavo od imenâ i ukrašeno strahovima. netko krikne: juha se
zapalila i svemirski stil ne odgovara. narod nek kaže. narod nek toga se lati. u
međuvremenu

Joža stade čkaliti Mrvu ispod stola, ispijajući nove oblake s rogovima u čaši. možda
još maslaca. možda još bibera. nek Mrva kaže. Mrva nek toga se lati. možda još salate.
možda još oružja. potom je razbuknjela ništariju na čelu.

glad bijaše velika. revolucija neizvjesna. pa ponavljamo krumpire i zlobu mitraljeza
veoma toplog na pladnju. čeljad je ostajala pri svome. narod nek kaže. narod nek toga se
lati. tada

naručismo još gerile s maslinama i slijepih mjesečina u konzervi. u izvjesnom
trenutku

pojedoh jednu zemlju na vršku vilice. pimpek je bio lagan i imao je pravo! no nisam
htio više odrubljenih glava svetaca ni goveđih strašila. zatim

svoj revolucionarni začim ispriповjedih škvadri, položivši raj na odrezan vrat kako
se ne bih uprljao portretom.

narod nek kaže. narod nek toga se lati.

(Domovina. Kupusi. Itd.)

Fernando Lemos

»KAD UMIRE PRIJATELJ...«

Quando morre um amigo

Kad umire prijatelj
krovovi se spuste
da izbjegnu tornjeve komaraca
i da zrak ne bi sažvakao živac jezika

ruke se gube u džepovima
postideno
dok vjetar grebe češalj u mekim kosama

u muzejima životinje gutaju gnijezda
presjeći će ceste izglodanih oklopa

kad umire prijatelj
u čaše se strovaljuju ostaci Prirode
glineni vergleci postaju upravo promukli
vješajući se o zidove sobe s mirisom ljekarne

umire prijatelj
svršetak je predstave

gumom se kotrljaju drveni džonovi
gavranovi dolaze pišati u lubanje bogova

dogđa se beskrajna oluja
ocrtavajući pločice među kostima
dok djeca samo mijenjaju vrt:
kao kad nitko se ne saginje pri kotrljanju metalnih novčanica

kad umire prijatelj osjećam stid

vještice s pokaznicom u šaci
otkucavaju osobite sate
utvrđuju se u motorizirana pristaništa
kad umire prijatelj

oblaci ostaju izvan dosega plavetnila
gubim vodljivost

prislanjam nos uz izlog trgovine
skelama sakrivajući rane
kojima me život običava cijepiti

gledam u nebo kad umire prijatelj
kako bih stvorio ponor između dva stopala
gledam zidove kojih je uvijek četiri
i život mi stane u jednu čašu
ostaci Prirode

studen kasni u dalekim slavinama
uvijek kad umire prijatelj

uvijek kad umire prijatelj
svršetak je predstave
(*Sveopća tipkovnica*)

»NOĆ ĆE SE SPUSTITI RANJENA...«
A noite vai chegar ferida

Noć će se spustiti ranjena
riječ je o uniformi
Budimo hrabri da nam se ne pričini sličnom
Jer riječ je o uniformi optočenoj krvlju

Ljudi da bi ubili presvlače odijelo
Da bi pobjegli svlače se
Uniforme su prepune ljudi što krvare
na prozorima pobune u mojemu tijelu
u noćnim klubovima i na oltarima prolijevajući krv

Ljudi se presvlače da bi trpjeli
ne mijenjajuć lice
Ljudi igraju mržnju kako bi obojili krv
stječući gradove pretrpane porokom

Ima i onih što su se očistili od krvi kako bi zadobili nebo
prodajući odjeću cijenu žrtvu

Večer je ljudi stopljenih u mnoštvo
Noć puzeći donosi suhu krv
kako bi se u svim ustima ponovno uspostavila istina

Ima uniformi što su prepune ljudi
 Ima i ulica što su labirinti kako bi njima kružila glad
 Ima i svetaca umetnutih suza
 kako se ne bi činili lažnima

No budimo hrabri
 jer krv neće pristići sama
 Svaka su usta jedno odredište i jedan pucanj

Noć spušta se ranjena
 Nema nijednog jedinog boga dostojnog svanuća
 (*Sveopća tipkovnica*)

»TRG...«
Prača

Trg
 na trgu
 zelena zmija
 u zraku kip
 u meni svijetleći oglas

okrutan mjesec što proždire zemlju
 pakleni miris što sljepljuje počivališta
 hrapavi predmet što vreba na ćoškovima

izbjeglice u pokretu sijekući pravce kretanja

raspravno pučanstvo
 na koži pore ispisuju glad

moja četvrt beskraj nježnost
 kreč svih dana kako bi nas dokončao

neki me mrav pokušava zamijeniti
 red zvuk
 trokutast komad platna nevidljive diktature

dimenzija grmovi
 promatraju dvije samrtnice u dvoboju
 u meni
 svijetleći oglas
 (*Sveopća tipkovnica*)

»OVO JE NOĆ...«

Isto é noite

Ovo je noć
ili dan što gubi vrijeme

ovo je smrt
ili život što gubi vrijeme
ovo sam ja onaj drugi
što gubi vrijeme

zašto sam
ovdje gubeći vrijeme
ako li mjesto je beskrajno

jer bivajuć tako

postojim
ili pak svjetlost gubi vrijeme gubeći
vrijeme

(Sveopća tipkovnica)

»GOVORE O KRUHU...«

Falam de pão

Govore o kruhu
ali jedu kruh
govore o znoju ali se kupaju
govore o ljubavi ali izdaju prijatelje
govore o nepravdi
govore o pravdi
ali krađu
govore o svemu
ali se bave svačim
govore ali ne odustaju
ne misle niti se opiru
nitko ne daje ostavku
na svoj položaj

u međuvremenu stvari se događaju
iako malo tko obraća na njih pažnju

(Sveopća tipkovnica)

António Maria Lisboa

VARECH

Eu estimo sobre tudo...

Ja nadsve cijenim tvoje bezbojne oči
tvoje beskorisne ruke, tvoja zelena usta

Ja govorim... ja govorim... ja govorim...
U dvadesetom stoljeću oblaci su stabla
a najmanje ptice veliki debelokošci

Istina je, da, plavetne kose

Dakle, ponoć!

Ako mi dopustite, gospođo, ovaj je dan završio
naprosto ovim danom

Dijete je prljavo, beskorisno

Hvala lijepa

(Optičkogrklijanski poklopac)

TO JUČER JEDINSTVENO

(odlomak)

O teu corpo...

Tvoje tijelo sazdano od vodene haljine
tvoje još od djetinjstva tunelne ruke
plavi stup srama što se izdigao na prostranome trgu
deset sam puta fotografirao deset prošlih godina

Ostati potom odlučno u ležećem stavu
sve do otkrića naprave čiji je nacrt samo meni znan
sve dok mi od tolikog počinka ne prsnu pluća
sve dok mi stopala ne uzgoje mnogolike životinje
pustivši korijenje
sve dok milosrđe i zločin na bilo koji način ne budu nemoguća
smjelost

sve dok ne iskažem svoju beskrajnu i ustrajnu sposobnost gađenja
 sve dok mi ne izraste brada kojom ću se vezati za postelju gdje ležim
 snujući zločine i djela milosrđa
 sve dok mi ne dođeš oprati noge natečene i crvene
 od tolikog poćinka, od tolikog nediranja jedne varke
 sve dok mi ne dođeš išćitati predodžbe skicirane na mojoj drugoj Slobodi
 sve dok mi ne isprićaš priće mog djetinjstva ne izostavivši
 nijednu pojedinost
 i dok mi ne izrecitiraš sve moje pjesme i sve pjesme od
 početka svijeta
 i dok mi ne opišeš naš rućni ribolov na pastrve što
 plove Rijekom

Ostati odlučno u ležećem stavu
 sve dok ne izrastu zgrade što će izgrepsti nebo
 natjeravši ga da prokiši krvlju
 sve dok posve ne zaboravim one što postoje i zašto uopće postoje
 dok se mi zaodijevamo u svile baršune i moćvarne biljke
 požurujući tako odbrojavanje naših dana

I TAKO GUBIMO SVE — gubimo tebe Beskrajnu
 sazdanu od zvijezda, oblaka, oceana, zaboravljenih bisera
 sastavljenih od pripovijesti mahnitih gusara

Upoznati tebe daleku među kamenjem mojih snova
 upoznati tebe KRALJICU u drveću noći
 MOJU u svim pričama moga djetinjstva
 MAHNITU u đavolski hladnim očima što me vrebaju
 u snu ćudovišta što ga nastanjujemo
 upoznati tebe STABLO što se jasno ističe na nevjerojatnom površju
 pružajuć lelujave grane
 i korijenje na drugu stranu rijetkog površja
 gdje ljudi kroće u prostor stražnjom stranom stopalâ
 pokrivajuć se morima kako bi spavali u planinama

LJUBAV — nikada kao sada Ljubav nije bila tako znaćajna
 tako jedinstvena tvrđava zbiljske zbilje
 opovrgnutog opovrgnuća, posvemašnjeg gubitka onog
 za ćim tragam

Upoznati te TAKVU sve dok to potpuno ne budeš znala, tako potpuno
 kao što znaš da je zvijezda svijetleća toćka što si je stvorila

kao što znaš da je istina istina što si je tvrdila slijepo u našem snu
LJUBAV — u našem snu

UPOZNATI TE TAKO DO VJEČNOSTI OSLOBOĐENE U SJENAMA

(To jučer jedinstveno)

PJESMA SEDMA

No pátio dos astros...

U dvorištu popločenih zvijezda rastvorila se neznatna pukotina veoma slična ženskoj ogrebotini na lijevoj ruci. Staro zubalo isklesano u obzorju što visi o golemim rukama moći ćemo prozvati Srebrnim Plavetnilom.

Krećem se osamljen ravnicom. Prolaze leševi, podižući se veoma uspravno na vojnički pozdrav. Sjedam na Ledenu kulu.

S akvarijem i malom pozlaćenom ribicom, Ja-Kamen iz predjela Sumraka, odsječen od užasâ jednog ću poslijepodneva, primjerice, kako bih postigao željeni uspjeh, na unaprijed smišljenom površju zazvati:

»— OTOK ZVIJEZDE

izlazi

sakati daleko

izbaci nov zločin na ulicu

iznajmi zgrčeno nebo nekog jezivog boga

zdrobi studenu zvijezdu što se ispriječila

nad posteljom dragoga kamena preobražava se cvijet

u svakome biseru — let samotnika

u kristalu — krik razorenog grada«

Uz pomoć pramena kose kameni ključ se spustio s visa kule. U njemu tanki i odugački otvor kroz koji prolazi More i u kojem obitavaju Planine i Ponori. Tek jedna životinjica nastanjuje Vrijeme kružeći do čarobnosti.

(To jučer jedinstveno)

PRIJEDLOG O NASLJEDSTVU

Continuar aos saltos...

Nastaviti sa skokovima dok se ne svlada Mjesec

nastaviti s ležanjem dok se ne razori postelja

ostati na nogama dok ne stigne policija

ostati sjediti dok ne umre otac

Čupati kose i ne umrijeti u samotnoj ulici
voljeti neprestano okomit položaj
i tvoriti neprestano prave kuteve

Dovikivati s prozora sve dok susjeda ne izbeči sise
svlačiti se u kući sve dok kiparica ne pruži spolovilo
kreveljiti se u kavani sve dok se posjetitelji ne prepadnu
izazivati strah na čoškovima sve dok se ne sruši neka staričica
jedne noći u obitelji pripovijedati proste priče
ispričati savršen zločin nekom plavokosom mlacu
popiti čašu mlijeka umiješavši nitroglicerin
dopustiti da se cigareta popuši samo do polovice

Otvaraju se rake i zaboravljaju dani
iz zlatne se kupe pije i snivaju se Indije
(Pjesništvo)

TRI PJESNIKA PORTUGALSKOG *NOVOG KANCONIJERA*: J. J. COCHFEL, R. DE CARVALHO, F. J. TENREIRO

»Definicija« Portugala kao *zemlje pjesnika* poodavno je (zahvaljujući ponajviše nekadašnjoj portugalskoj koloniji Brazilu) postala i previše »široka«, pa su Portugalcima ne odviše skloni susjedi (zasigurno ne bez stanovite doze ironije, pa i cinizma!) izbacili novu, proširenu definiciju o »zemlji *angažiranih* pjesnika«, aludirajući pritom zlobno na jedinu za života objavljenu zbirku — *Mensagem* (*Poruka*, 1934) — prvaka portugalskog književnog modernizma *Fernanda Pessoae* (1888-1935). Da ironija bude veća, pobrinuo se sam salazaristički režim nagradivši državnim nagradom spomenuto djelo tog svog nedvojbeno najvećeg protivnika. Ovaj »incident«, koji će toliko razveseliti kastilijanske luzofobe, veoma zorno pokazuje do čega može dovesti »nekontroliran« zahtjev za *angažiranom* umjetnošću (u ovom slučaju pjesničkom).

Toga su zacijelo bili svjesni i oni luzitanski pjesnički naraštaji koji u književni život svoje zemlje stupaju neposredno nakon smrti velikog Pessoae. Stoga će, poučeni njegovim primjerom (koji je, gledan u kontekstu cjelokupne Pessoae /bio/bibliografije daleko od toga da bi bio »sablaznjiv«!), uvelike paziti na to da im se ne potkrade slična »pogreška«. Posebno se to odnosi na neorealiste svih »boja« — »radikalne« i one »manje radikalne«, kakvi su se okupljali oko jednog od najpoznatijih portugalskih pjesničkih zbornika — »Novo Cancioneiro« (»Novi kanconijer«).

Neorealizmu je, naime, već po samoj prirodi stvari, imanentna (društvena) angažiranost, pa će stoga mnogo više pažnje morati posvetiti uspješnom uspostavljanju krajnje osjetljive ravnoteže između pjesništva »po sebi« i pjesništva »za nas« negoli, primjerice, suparnička mu nadrealistička struja. Upravo oko pitanja spomenute ravnoteže, odnosno, točnije, njezine neizbježno relativističke naravi, događali su se najveći sukobi između »pravovjernih« neorealističkih »fanatika« i neposlušnih »disidentskih«, nadrealističkoj poetičkoj koncepciji sklonih pjesnika.

Zanimljivo je, međutim, da su baš iz tih sukoba proistekla veoma zanimljiva pjesnička ostvarenja — ostvarenja čiji su se autori okupljali oko »Novog kanconijera«, jer im je njegovo izrazito »nadsektaško« usmjerenje omogućivalo da do kraja izraze svoje (po »ortodoksnim« neorealizam od kojeg su krenuli) »heretičke« stavove. Među takve se autore ubrajaju i tri najpoznatija pjesnika »novokanconijerske skupine« — João José Cochofel, Raul de Carvalho i Francisco José Tenreiro.

João José Cochofel se rodio 17. srpnja 1919. u »sveučilišnoj prijestolnici Portugala« — Coimbri. U istom je gradu diplomirao povijesno-filozofijske znanosti. Zarana je, još kao student, postao jedan od najistaknutijih članova tada veoma djelatnog coimbrskog

neorealističkog pokreta unutar kojeg se oblikovao i pjesnički zbornik »Novo Cancioneiro«. Osim u navedenom zborniku, Cochofel je surađivao i u mnogim drugim onovremenim književnim novinama i časopisima, objavljujući ponajviše tekstove s područja književne kritike. Poslije se preselio u Lisabon, gdje je djelovao kao glazbeni kritičar, specijaliziravši se za suvremenu, odnosno avangardnu glazbu. Bavio se i estetičkom problematikom, objavivši na portugalskom jezičnom području još uvijek vrlo popularno djelo pod naslovom *Iniciação Estética (Uvod u estetiku)*. Umro je u Lisabonu 14. ožujka 1982.

Svoju prvu zbirku pjesama Cochofel je izdao kao osamnaestogodišnjak. Riječ je o zbirci *Instantes* (Trenuci, 1937), u kojoj se još uvijek osjeća snažan utjecaj u Portugalu tada nedvojbeno najjače — *presençističke* književne skupine. Osim spomenute zbirke, do kraja života objavio je još osam knjiga pjesama. To su: *Búzio (Truba, 1940)*, *Sol de Agosto (Kolovoško sunce, 1941)*, *Descoberta (Otkriće, 1945)*,¹ *Os Dias Íntimos (Prisni dani, 1950, 2. izd. 1959)*, *Quatro Andamentos (Četiri tempa, 1966)*, *46.o Aniversário (46. rođendan, 1966)* — koji uz prethodne knjige sadrži i zbirku *Emigrante Clandestino (Potajni iseljenik)*, te *Uma Rosa no Tempo (Ruža u vremenu, 1970)*.

Prema sudu portugalske književne kritike, Cochofelovo pjesničko stvaralaštvo jedno je od rijetkih unutar novokanconijerske neorealističke estetike koje se, svjesno svojih vlastitih granica i dometa, nije izgubilo u »olakom« samodostatnom polemičarstvu.² »Intimistički i tankočutni lirizam krajnje diskretnog izraza«, kako se o Cochofelovoj poeziji izrazio pjesnikov suvremenik Jorge de Sena,³ predstavlja zapravo svojevrstu praktičnu primjenu onih poetičkih postavki što su ih nedugo prije toga razradili *ortonim* Pessoa, Afonso Duarte, kao i pojedini pjesnici *presençističkog* naraštaja. Riječ je, međutim, o primjeni što u sebi sadrži tako snažan pečat Cochofelove pjesničke osobnosti da se slobodno može govoriti o prepoznatljivo *cochofelovskom* stilu, izgrađenom upravo na dijalogu s neposrednim pjesnikovim pretečama, odnosno s neorealističkim, a nešto kasnije i nadrealističkim autorima.

Put od neorealizma do nadrealizma znatno kraće od Cochofela prešao je **Raul Penedo de Carvalho**, rođen 4. rujna 1920. u Alvitu (portugalska pokrajina Baixo Alentejo), a umro 3. kolovoza 1984. u Lisabonu. Bio je suradnik mnogih portugalskih književnih publikacija (uključujući i ugledne »Pjesničke sveske« — »Cadernos de Poesia«), kao i urednik, odnosno jedan od urednika časopisa »Árvore« (»Stablo«). Objavio je pjesničke zbirke: *As Sombras e as Vozes (Sjene i glasovi, 1949)*, *Poesia I (Pjesništvo I, 1955)*, *Mesa da Solidão (Trpeza samoće, 1955)*, *Parágrafos (Odlomci, 1956)*, *Versos — Poesia II (Stihovi — pjesništvo II, 1958)*, *A Aliança (Vjenčani prsten, 1958)*, *Canto ao Pintor Desesperado Manuel Ribeiro de Pavia (Pjesan očajnom slikaru Manuelu Ribeiro de Pavii, 1959)*, *Poesia /1949-1958/ (Pjesništvo /1949-1958/, 1965)* — koje sadrži šest prvih knjiga pjesama; *Realidade Branca (Bijela zbilja, 1968)*, *Tautologias (Tautologije, 1968)*, *Talvez Infância (Možda djetinjstvo, 1968)*, *Tudo é Visão (Sve je viđenje, 1970)*, *Poemas Inactuais (Nesuvremene pjesme, 1971)*, *De Nome Inominado (O neimenovanom imenu, 1974)*, *Tampo Vazio (Prazan zaklopac, 1975)*, *Quadrangular (Četverokut, 1976)* i *Desejaria poder provar que esquecera a ponto de já nem se lembrar de ter tido qualquer coisa para*

esquecer (Želio bih dokazati da sam toliko zaboravio te se više i ne sjećam da sam imao što zaboraviti, 1976).

Samo prva od spomenutih de Carvalhovich zbirki — *As Sombras e as Vozes* — u stanovitij je mjeri obilježena poetikom neorealizma, dok će u svim poslije objavljenim zbirkama biti zamjetan utjecaj nadrealizma. Ovaj će naime, u Portugalu znatno okašnjeli pjesnički pravac (javlja se tek krajem četrdesetih, odnosno početkom pedesetih godina), sa svojom tehnikom automatskog pisanja i crnim humorom uvelike obilježiti gotovo svekoliko luzitansko pjesništvo nakon 1950. godine. No dok će neki, poput, primjerice, Natálie Correie (čija prva knjiga pjesama izlazi iste, 1955. godine, kad i istoimena de Carvalhova zbirka) iz svog stvaralaštva uporno potiskivati nadrealističko iskustvo kroz koje su silom prilika (možda čak i protiv vlastite volje) prošli, Raul de Carvalho će do kraja života ostati vjeran svom »nadrealističkom opredjeljenju«. To, međutim, nipošto ne znači da će ostati posve »imun« na postnadrealistička pjesnička strujanja u Portugalu, no ona ipak neće bitno narušiti njegovu »nadrealističku opciju« — opciju koja je očito bila krajnje sukladna de Carvalhovoju naravi i »pjesničkim ambicijama«. A rezultat tih »ambicija« bili su stihovi što (kako će se o njima izraziti Jorge de Sena) odaju »dramatično raskrižje kojima prolazi anarhična očajnost, neprestance razdijeljena između osjećajnosti i tjeskobne samoće. No poslije kaotičnog nereda emocija i ohole, tako vješte nebrige za pjesme« — nastavlja de Sena — »ostat će krajnje osobito ozračje pjesničko-literarnog uzbuđenja i snažnih pjesama...«⁴ To ozračje (stvoren, između ostalog, i zahvaljujući snažnom pjesničkom nadahnuću što izvire iz pjesnikovih rodnih alentejanskih krajolika!) bit će, međutim, dovoljno da de Carvalhu osigura naslov jednog od najizvornijih (ali istovremeno i, u velikoj mjeri, »nepravovjernih«) luzitanskih nadrealista.

Posve je različit od de Carvalha treći pjesnik »novokanconijerske skupine« što ga ovdje predstavljamo — **Francisco José Tenreiro**, rođen 20. srpnja 1921. na otoku São Tomé, a umro 31. prosinca 1963. u Lisabonu. Diplomiravši na tadašnjem lisabonskom Višem zavodu za prekomorske studije (Instituto Superior de Estudos Ultramarinos), Tenreiro odlazi na Londonsko sveučilište gdje specijalizira geografske znanosti iz kojih će potom doktorirati na lisabonskom Filozofskom fakultetu. Nakon stjecanja doktorata radit će u Višem zavodu za društvene znanosti i prekomorsku politiku (Instituto Superior de Ciências Sociais e Política Ultramarina). Uz mnogobrojne stručne radove, objavio je i niz esejističkih i književnokritičkih tekstova razasutih po raznim književnim novinama i časopisima. Dugo je vremena bio i predstavnik svog rodnog otoka (tada još sa statusom portugalske prekomorske pokrajine) u Narodnoj skupštini (Assembleia Nacional) u Lisabonu.

Za života je Tenreiro objavio (godine 1942) jednu jedinu pjesničku zbirku veoma karakterističnog naslova — *Ilha de Nome Santo* (*Otok svetog imena*). Godinu dana nakon njegove smrti (1964) izašla je i druga Tenreirova knjiga pjesama pod naslovom *Obra Poética* (*Pjesničko djelo*), koja je sadržavala sve pjesničke tekstove iz prethodne zbirke, kao i dotad neobjavljenu zbirku naslovljenu *Coração em África* (*Srce u Africi*). Kao što se, dakle, može uočiti već na temelju samih naslova Tenreirovih zbirki, pjesništvo ovog »europiziranog Afrikanca« (nastalo u okviru pretežno neorealistički usmjerenog »Novog

kanconijera«) neposredno je vezano uz domorodačke, afričke teme i motive. Štoviše, povjesničari književnosti portugalskoga govornog područja jednodušni su u tome da je Tenreirovo pjesništvo (s jednim izuzetkom Kapverdskog otočja čiju su pjesnici već tada, ratnih četrdesetih godina, dosegli »puninu vlastitog pjesničkog izraza«) prvo koje je na portugalskom pokušalo izraziti *crnački* mentalitet na tragu pjesnika kao što su, primjerice, Langston Hughes ili Nicolás Guillén. Najveća književnopovijesna zasluga Francisca Joséa Tenreira bila je zapravo u tome da »europeizirajuće« i »europeizirano« pjesništvo nekadašnje portugalske Afrike — pjesništvo koje je sve do tog vremena bilo ponajviše zaokupljeno »izvanjskom živopisnošću« — putem neorealističkih poetičkih načela preobrazi u *crnačko* pjesništvo u pravom smislu te riječi. U tome su mu (kao što je, uostalom, očigledno iz gotovo svih njegovih pjesama, pa i onih što su prevedene za ovu prigodu) u velikoj mjeri pomogla kako kapverdaska, tako i brazilska iskustva. Tenreirova posebnost leži, međutim, u činjenici da je upravo on (za razliku od ostalih luzofonih afričkih pjesnika) uspio ostati »najafričkiji afrički pjesnik« (i to ne samo na području bivše portugalske kolonije São Tomé!) i istodobno steći veoma laskav naslov jednog od »najportugalskijih portugalskih pjesnika« dvadesetog stoljeća.

BILJEŠKE

¹ Riječ je o knjizi koja, uz nekoliko novijih pjesama, sadrži tri prethodne zbirke.

² V. Sena, Jorge de: *Líricas Portuguesas*, I vol., Edições 70, Lisboa, 1984, str. 270.

³ V. isto, str. 270.

⁴ Isto, str. 332.

João José Cochofel

TRIJEM

Outros serão

Drugi će biti
 pjesnici snage i smjelosti.
 Meni preostaje
 — tankočutnost trenutaka što izmiču
 jalovost suza što se kotrljaju
 bezrazložna radost nekog sunčanog jutra
 zanos mlačnih predvečerja
 spokoj dugih cjelova.

(Golema dokolica. Sve mrije
 smrću nježnom i blagom...)

Nek drugim ostane njihova žuč
 njihove kletve
 i njihov sarkazam.
 Meni će pripasti ova blaga sjeta
 stečena izvjesnošću spoznaje

da krivnja je uvijek moja
 ako teku suze...

(Trenuci)

IZGUBLJEN RAJ

Que vens aqui fazer...

Što radiš ovdje, prastari duše
 sveg onog izgubljenog
 što nikad ga više našao nisam?

Tada...

još motrih svijet
 očima plavih jutara
 a na usnama
 mi još uvijek bijaše nježnost poljubaca mladahnih
 poput trave na pašnjacima.

Tek kasnije...
mi život zakorači u sumrak.

(U večeri maglene, studene,
samotne,
puste,
otužne poput mene...)
Tek kasnije...
život mi po zlu krene.
(*Truba*)

»VISCONTI, PRIJATELJU«
Visconti amico

Visconti, prijatelju,
i ja i ti rodili smo se prekasno.
Oboje smo voljeli palače,
oboje smo voljeli ruševine
pošteđene vremenom, i druge
još ruševnije
jer ih nismo htjeli pošteđjeti.

Ruševine. Jesen. Žalosti.
Sklonište, gnijezdo
buduće radosti.
(*Četiri tempa*)

»GLEDAM TE«
Vejo-te

Gledam te
kao u sjećanju.
Ne
dnevnu i nevidljivu:
već onu što sniva
na vodenom vječitom
zelenom nepovredivom dnu
još moguće ljubavi.

Gledam te takvu
gdje cijelim si tijelom
slika što studen bije.

Akvarijsko staklo
što ga već sitnica tamni
i grije.

(Četiri tempa)

»DORUČKOM SMRSKATI«
Trincar com o pequeno almoço

Doručkom smrskati
sunčane fasade,
plavi zrak
i biljnu dušu
za jedan radni dan.
Srdačan nositi u džepu
posljednju glasinu
i dati je piti gutljaj po gutljaj
prijateljima u kafiću.

Vjerovati u sve i u ništa,
ponavljati bez gađenja
svagdašnju bljutavost
znači biti zdrav i zadovoljan.

I vječito tužan.

(Četiri tempa)

»KAMENI BISKUP«
O bispo de pedra

U jednoj ruci
kameni biskup drži
kamenu knjigu
a u drugoj živu golubicu.

Golubica leti,
spava,

gladi perje,
titra u kamenoj ruci.

Knjiga pak možda govori
o nepromjenljivim, kamenim
stvarima.

(*Četiri tempa*)

»KAO I NEKOĆ«

Como antigamente

Kao i nekoć
poliježem glavu na tvoja koljena.
Na toplome pijesku
posljednje sunce našeg nestarenja.

Pohlepno
prošlo je uz nas vrijeme.
Vjetar nam je vječito
donosio Teruel,
taj pepeo pobjeda i poraza.

Na plavom i zelenom suncu,
čak močvarnom u pijesku,
barka.

Darovat ćemo joj tromu
i slabašnu gušterskozelenu
misao.

(*Četiri tempa*)

»U OVOM NESKLADNOM MIRU«

Nesta paz desconforme

U ovom neskladnom miru
nijekanja i dosade
junaštvo je dezertirati,
posjedovati hrabrost slijeganja ramenima.

Ortačkoj šutnji drugih
znati suprotstaviti u najmanju ruku

korjenitu samoću
 unutrašnjeg iseljenika.
 (46. rođendan)

»SVA ZEMLJA...«
Toda a terra é

Sva zemlja je
 prikladna da bi se živjela
 slatka jesen
 boja slobode,

sunca i vjetra,
 noćnih plamenova
 i svega što je prikladno
 za druženje,

svega što izgoni
 ovaj košmar
 starenja

praznih ruku
 tajnovite težine
 drugih ruku u mojim rukama.
 (46. rođendan)

»KAD MI TJESKOBA...«
Quando a angústia me passa...

Kad mi tjeskoba stegne uže oko vrata
 a iz neprospavanih noći
 navru svi obješeni snovi,
 tada nadolaziš ti,
 sablasti bez kontura.
 Ne znam ti dati ni ime.

Tek ubrzan otkucaj srca navješćuje te
 i žilava čežnja što izobličuje čitavo srce.
 (46. rođendan)

Raul de Carvalho

VIVAN LOS CABALLOS!

Pergunto aos montes que eles ultrapassam

Pitam brežuljke koje preskaču,
i planine kojima izmiču u daljini,
na kojim to uljanim razbludnim plažama
leže moji neizvjesni konji.

Moji neizvjesni konji pasu
s gubicom ukopanom u žita.
Jedva razlikujem grive od klasja:
Oboje cvate. Oboje se miče. Oboje!

Moji se neizvjesni konji miješaju
sa žitom, vjetrom i zelenim
krajolikom kroz koji prolaze konji
noseći na leđima nova iščekivanja.

Na eteričnom sedlu jedan od njih
nosi posve nago dijete.
I klasje i grive konjâ
leteće su tijelo djeteta.
Njihove oči su meke, začuđene
tolikim mirisom, tolikom zelenom pašom,
tako pjevnom i biljnom
posteljom od zemlje, sunca i obzora.

Eno ih gdje liježu, moji neizvjesni konji,
katkad i spavaju.
No kad se probude, moji su konji
životinje sjajne, neizvjesne i divlje.

(Pjesništvo)

»RUKOVODIM SE...«

Guio-me

Rukovodim se
Tvojim očima rastvorenim

Povrh drhtavog i gorućeg
Površja suza.

*

Od kolikih li je stvari
Sazdan Svijet!

Među ruševinama, klasjem, danima i noćima
Ljudi tjeskobno traže
Zlatnu granu.
Kad, umorni,
Već nadomak su praga i trijema,
Ljudi tada na ulazu ostavljaju
Svoje najdraže stvari.

A potom se samo dosađuju
I raspituju
O najjednostavnijem načinu
Da se čovjek svuče i zaspi.
(Trpeza samoće)

»OD BIJELIH TREŠANJA...«

De cerejas brancas...

— Od bijelih trešanja, od crvenih zvijezda, od plavih
usana,
bio je sazdan tvoj glas. Slatko, preslatko. Bezazleno.
Brljao bi i brljao... Opsjene.
Čudovišta i obećanja. Magiju, tajnovitost. Vražje vještine.

Otužni odsjaji svjetla što nam izmiče, svjetla što slabašno
luta, ostavljajuć nas zarobljenima.

Slušam tvoj glas što dozivlje i dozivlje...
Nijedan od nas nije krivac!

Utrnut slatko. Bezazleno.
Mjesečev kolobar okružuje ti ruke,
a sunčeva zraka upravlja korake.
To tvoj je glas! Dječaćki i nejak!

Ah, koliku li nježnost posjeduje tvoj glas,
kolike nikad udijeljene poljupce,
kolike predivne i namah prekinute svečanosti,
kolike zagrljaje što si ih htio udijeliti...

Slušam tvoj glas. Je li to zvuk ili omamljenost?
Zamor? Ili glazba? Izlazi li iz srca?
Slušam tvoj glas što poštuje i voli
kao što mlađi brat poštuje i voli starijeg.

Reci mi da je beskoristan. Da ovaj tvoj glas
nije pravi, jer ćeš se zlopatiti...
Premda mi ipak, ni sam ne znam kako, donosiš
ponešto radosti i mrvicu mira!

Dao ti Bog, o brate moj, susresti
nekog tko, čuvši tvoj glas, kad ostaneš sam,

neće oklijevati da te uzljubi i shvati, da te sluša i uspavljuje,
da ti kaže kako imaš svoje mjesto u Svijetu...

(Odlomci)

»UZ MENE...«

Perto de mim

Uz mene
Se rađaš
U svakom trenutku.

Moje metežno srce iščekuje
Mir tvoga dolaska.

Slutim li te blizu
Ili si svaki put
Sve dalje i dalje?

Ispitujem Boga što nas to dijeli.

Obličju tvojega lica
Svjetlost podaruje

Izuzetnu i tankoćutnu ljepotu
 Slomljena klasa.
 U Božje ruke odlažem
 Snagu i slabost, bludnju i strah, ponos i smrt.

Moje te uši bezglasno
 Uče slušati.

Nek svaka riječ
 Među nama bude oproštajni
 Zagrljaj.

(Bijela zbilja)

»SAMO PUSTOŠ...«

Só desolação

Samo pustoš
 uokrug.
 Kakav žalostan prizor
 vodeno plavetnilo
 rijeke
 što napuštena
 teče
 između polja i polja
 sušnih, suhih, samotnih.

Bez umilne riječi.
 Bez krilate nježnosti.
 Bez dimnjaka
 s gorućim ognjištem.

Bez stabla ili osobe
 koja bi opazila našu
 nazočnost.

Koja bi pomogla radosnom
 protjecanju
 riječne vode.

Vode rijeke bez obala
 ili možda bez dna.

Rijeke što nam vlaži ruke.
Što nam priječi život.

Sate i sate, dane i dane, godine i godine
na istoj zemlji
što nas ne poznaje.

O kad bih mogao
na sve to
staviti točku...

(Tautologije)

CIRKUS

Come chocolates, pequena...

Jedi čokolade, mala, jedi čokolade...
Pijanstvo na tvojoj je strani.
Dok čekaš taksi
koji će te odvesti pod zemlju:
— Upotrijebi rukavice za boks, dječaće moj, rukavice za boks...
Budi boksač, mladiću.
To je jedini način da održiš ravnotežu na njihaljci...
I uvijek strepi.

(O neimenovanom imenu)

NEMOGUĆE

Que bom seria que a vontade imperasse

Kako bi lijepo bilo da gospoduje volja.
Ili da nježna koža tvog lica
bude samo poslušna.
Ili da, poput dvoje braće, dvoje djece
sami hodamo svijetom.
Ili da nas sjedini usud, tišina, razdaljina
od svega drugog.
Kako bi lijepo bilo da se probudimo zajedno.
I da se vidim
u kristalu i u plavetnilu tvojih očiju.
Da tvoj smijeh — smijeh ljudski! — porodi Radost
u mojem i u svim drugim

srcima.

Da se požurimo

kući — koja nas iščekuje

kako bi nas učinila sretnima.

Kako bi lijepo bilo da postanemo sretni!

Da ništa na tvojemu licu ne odaje

nepovjerenje.

I da se prozirnost, ukratko, i konačno

zasadi — uzvišena — u naš cjelokupni život.

Nemoguće.

(Želio bih dokazati da sam toliko zaboravio

te se više i ne sjećam da sam imao što zaboraviti)

»O MOJ NEBESKI OKUSU...«

Meu celeste sabor de vento e fumo

IV

O moj nebeski okusu vjetra i dima

Moje golemo i nerazgovijetno nepce

Moja divlja žudnja za šipcima

Moj prvi uzročje života

Moja previšnjja obojena dizalico

Moj prolazni preljubnički pade

Moja prehitra žurbo u padu

Moja lunarna bjelino

Tako te žudim tako te sladim

Tako te silim da me zagrliš

Tako te ludo prezirem

I tako liježem misleći na te

Takva je moja mržnja i moj strah od smrti

Moje spokojno sirotinjstvo

Tako te kontaminiram vrlinama

Zmijom ljuticom i vihorom

Ne znam ne znam ne znam da li te volim

O prejasni jutarnji pokrete

No čak se i nehotice

Sjećam kako si
Skakao poput djetinjaste
Košute ili mladića ležećeg
Na obali ove rijeke

Gdje hinim odmor gdje se zipkam
u naručju majke

O moja zlikovačka točnosti

*(Želio bih dokazati da sam toliko zaboravio
te se više i ne sjećam da sam imao što zaboraviti)*

ČESTO

No vale dos afectos

U dolini čuvstava
nitko nije siguran:
Nedostaje sjećanje.
Zaboravlja se lice,
vraća se jastvu,

usne suše, riječi spavaju, snovi se
rasiplju, prisutnost je odsutna, a ondje je i jezero
kojem se ne vidi dno —

Tek male varke
— kava, cigareta, limunada —
oponašaju dva sjedinjena srca...

*(Želio bih dokazati da sam toliko zaboravio
te se više i ne sjećam da sam imao što zaboraviti)*

Francisco José Tenreiro

LOPOV LOGINDO

Os olhos de Logindo

Poput dviju svijetlećih životinjica
oči Loginda
skaču kroz noć.

Fiju!
Tek jeka mora!

Poput psa što stupa za čovjekom
tijelo Loginda
slijedi oči!

Fiju!
Tek šum palmika!

Logindova ruka
poletje naprijed
oči mu skaču kroz noć!

Oh!
Pucanj iz puške!

Srce Loginda
stade udarati
a u susretu s kožom propjeva nož.

Hm!
Pucanj iz puške!

Logindo zatvori jedno oko.
Potom i drugo.
Bijelac ga je izgubio u mraku!...

Ah!
Tek huka mora!
(Otok svetog imena)

ROMANCA O GOSPOJI CARLOTI

Na beira do caminho

Uz ivicu puta
 gospoja Carlota
 puši svoju lulu.

Tik do nje
 kolobar hračka...

Došla je s Juga
 sa skupinom najamnika.
 Imala je sinove crnce
 što danas razmjenjuju ribu
 za rakiju od šećerne trske.

Imala je sinove mješance.
 Jedni su
 lišeni abecede
 nestali u tučnjavama nožem.
 Drugi su sa svojim bijelim očevima
 otišli na Sjever
 a njezino se srce
 više i ne sjeća njihova lica!

Gospoja Carlota
 davno je došla s Juga
 u skupini najamnika...

Pa tako
 iako joj tijelo više ne pleše *sòcòpé**
 za njezina bijelca
 ovaj joj uvijek
 dobacuje u prolazu:
 kako tvoje zdravlje?

Umornim i crvenim očima
 gospoja Carlota
 ispušta podaleki hvala na pitanju dobro
 dok puši
 svoju izjedenu lulu...

(Otok svetog imena)

*Vrsta domorodačkog plesa na pjesnikovom rodnom otoku S. Tomé

MORE

A voz branca que está no mato

Bijeli glas u šikari
gubi se u beskrajnu mora.
Dolazi!
Sunce na zenitu
zbrka je boja.
— Ananas sàfu* anona*
u barci!...

Svježi je rizik
ajkula u prolazu.
Dolazi!

Barka što klizi
tek slobodnom i sigurnom voljom crnca
dolazi!...

(Otok svetog imena)

*Tropske biljke veoma ukusna ploda.

TAMNOPUTO TIJELO

Se eu dissesse que o teu corpo moreno

Lagao bih
da reknem kako tvoje tamnoputo tijelo
posjeduje ritam klizeće kobre.
Lagao bih usporedivši tvoje plodoliko lice
s licem dviju usnulih statua starih afričkih civilizacija
prelijepih krupnih očiju u mjesečarskim snovima
i ustima što šapuću ljubavne tajne.

Mojem je Otoku nalik tvoje zagasito tijelo
to snažno stablo što zaljubljeno
razdaje granje, lišće, cvijeće i plodove
i plodove na geografiji tvog tijela.

Ti si
plodoliko lice
kose oči *safúa*
i svježja šumska malina.

Ti si moj Otok i moja Afrika
 snažna i prezirna spram onih koji te ogovaraju.
 (Otok svetog imena)

OTOK SVETOG IMENA

Terra

O zemljo
 beskrajnih nasada kakaovca kopre kave kokosa
 što će preminuti u ritmiziranom stečaju
 u moru modrom poput najukusnijeg neba na svijetu!
 Gdje sunce je, doista žuto i oblo, požarilo leđa
 muškaraca i žena titrajući im nerve
 u ritmu čarobnom no usprkos tome ljudskom:
 krčiti, sanjati, saditi!

Tamo gdje su žene, ruku debljih i zakrivljenijih od cecelja,
 crne poput kave što je sabiru poslije pržidbe
 radeći pored muža uz jedinu pomoć mišićja!
 Tamo gdje crnčići promatraju roditelje
 u svagdašnjem ritmu
 puštajući da im niz topla usta slasno curi
 vlažan okus i sok zrelog *safúa*!

Tamo gdje zvjezdane noći
 — mjesec okrugao poput ploda
 crnci domorodno obučene žene crnačka djeca psi
 — pa čak i bijelac i njegova mulatkinja —
 dolaze na ples neke *sinhã**
 kako bi čuli odrpanca što svira
 i pjeva uz gitaru!

Dok zvuk svirke odjekuje morem...

Tamo gdje usprkos barutu što ga je doveo bijelac u mračnoj lađi
 gdje usprkos maču i mnogobojnoj zastavi
 kažu da je vlast kažu da je moć kažu da je carstvo bijelca
 tamo je zemlja ljudi koji pjevaju život što ga bijelci
 nikada nisu upoznali

*Gospođa (u govoru crnačkog stanovništva)

tamo je zemlja *safúa* mulatkinje domorodačkog plesa
 — fetiški žalopoj bijeloga čovjeka! —
 tamo je zemlja crna vjernijeg i snažnijeg i hrabrijeg od ikog!
 (*Otok svetog imena*)

SRCE NA ŽIVOTU

No coração da vida

1

U srce života
 položih svoje vodenaste oči
 i krajolike i blago lice
 vječito tražene majke.

U srce života
 nježno položih svoje vlastito srce.

Dječaćko srce i srce bez suza.
 Maleno srce i srce prozirna glasa.

Siromaško srce
 kroz strepnje zajutrivanja ćelavih ravnica
 ili krkljave gorčine užarenih savana.

Srce ulančano u život
 srce bačeno u srce
 bjegunjava pjesma ispisana u simfoniji razjapljenih hihotanja
 poslužena na ritualno-otrovnom pladnju civilizacije.
 Srce bačeno u život
 bilo jednom srce...

2

Bijahu kretnje i riječi.

Bijahu kretnje
 što u rječniku čovječnosti
 ljubav zamijeniše mržnjom
 slobodu ropstvom
 poljubac Freudom

ludost gorčinom
kretnje što umjesto djeteta kažu stid
umjesto srca stari žičani instrument koji je proizvodio
kristalni šećer i lirsku danas zastarjelu glazbu.

Bijahu riječi što dovedoše
do hladne kretnje polaganja užeta za vješanje
oko toplog vrata neke žene
do ravnodušne kretnje pritiska zločinačkog dugmeta
Chessmanove komore
do kretnje plaćene ljubavi samotničkih noći
kretnje djeteta što traži kruh od isušenih grudi
kretnje ropstva...
Kretnje i riječi bijahu ono
što je usmrtilo moje srce.

3

O srce zašto li udaraš leš i zašto se nadaš?
(*Pjesničko djelo*)

HVARSKI BISKUPI

(Završetak)

Daniel Farlati

IVAN KRSTITELJ

Dvadesetčetvrti hvarski biskup

Ivan Pallavicini
biskup hvarski,
a i kardinal.

Iz vrlo drevne i vrlo ugledne porodice Pallavicini. Leon X.³³² ga je zbog njegovih sjajnih vrлина izabrao u zbor kardinala.³³³ Kad mu je oko godine 1522. povjerena hvarska biskupska čast, pridružio ju je kavallicenskoj.³³⁴

Njegovo je ime zapisano u uvodu Hvarskoga statuta koji je prepisan iz starog i trošnog u drugi, novi kodeks:³³⁵ *U ime našega Gospodina Isusa Krista amen. Godine Porođenja 1524., indikcije 15. (12), dana 15. mjeseca travnja u vrijeme prevedrog ... principa gospodina, gospodina Andrije Grittija Božjom milošću slavnog dužda mletačkog itd. kao i u vrijeme prepoštovanog u Kristu oca i gospodina, gospodina Ivana Krstitelja Pallavicinija, kardinala-prezbitera Svete Rimske Crkve, milošću Božjom i Apostolske stolice prevrijednog hvarskog i bračkog biskupa, kao i uzvišenog i premilostivog muža gospodina Petra Dieda, prevrijednog hvarskog kneza i providura,³³⁶ tadašnjih sudaca itd. ja Ivan Alojzije Napoletanac, napuljski knez, dolje napisani Statut prepisah iz starog Statuta u spomen za buduća vremena budući da je bio već trošan, gore navedene godine, mjeseca i dana.³³⁷ Iste je godine Ivan Krstitelj kardinal Pallavicini umro i hvarsku crkvu, koju nikad nije vidio, ostavio ispražnjenu za novoga biskupa.*

Uberto Folieta u pohvalama slavnim Liguranima³³⁸ o njemu:

Ivan Krstitelj obdaren izvrsnim poznavanjem papinskoga i carskog prava, preko svih stepenica sudskih službi kojima se njegova učenost, oštroumnost, radinost kroz mnogo godina usavršila, stigao je do najvišeg položaja; a kako se na njemu nije dugo nalazio, budući da je otrgnut nevoljom ljudske sudbine, tako se njegova vrлина na kardinalskom položaju nije dovoljno istakla.

Pohvala njemu i
njegov nadgrobni
natpis.

Umro je 13. kolovoza godine 1524. Braća Ivan Krstitelj i Babilan Pallavicini, postavili su u crkvi sv. Marije *de populo* u Rimu znamenitom stricu spomen ploču s ovim natpisom:

BOGU NAJBOLJEM I NAJVEĆEM
 IV. KRSTITELJU PALLAVICINIJU
 KAVALLICENSKOM KARDINALU
 BRATUČEDU ANTONIOTA KARDINALA SVETE PRAKSEDE³³⁹
 IZVRSNOM STRUČNJAKU U PRAVU
 I ISTAKNUTOM POZNAVATELJU
 DOBRE KNJIŽEVNOSTI
 PREKO SVIH STUPNJEVA POČASTI SUDSKIH SLUŽBI
 DO KARDINALSKE ČASTI UZDIGNUTOM,
 KOGA SU LEON X., HADRIJAN VI., KLEMENT VII.
 UZELI ZA NAJUZVIŠENIJE POSLOVE,
 USRED PUTA DO SLAVE
 OD PRERANE SMRTI UGRABLJENOM
 IVAN KRSTITELJ OBIJU SIGNATURA IZVJESTITELJ I³⁴⁰
 BABILAN PALLAVICINI, BRAĆA,
 VELIKOM STRICU
 ZA PORODICU ZASLUŽNOM
 U SPOMEN POSTAVIŠE
 1596.
 PROŽIVIO JE 44 GODINE
 UMRO JE GODINE SPASENJA 1524.
 13. KOLOVOZA.

ZAHARIJA

Dvadesetpeti hvarski biskup

Mletački patricij iz porodice Trevisan, i apostolski protonotar,³⁴¹ koga je Klement VII. dao Hvaranima za biskupa, kako kazuju konzistorijski zapisnici: *1524., 24. kolovoza hvarskoj je crkvi poslije smrti poštovanog gospodina kardinala ..., koji je preminuo u rimskoj Kuriji,*³⁴² *providio biskupa u osobi Zaharije Trevisana, apostolskog protonotara, uz zadržavanje stečenih itd.*

Ovu biskupiju je odsutan držao točno trinaest godina, te ju je potom, po dopuštenju Apostolske stolice, dobrovoljnim odreknućem napustio.

JERONIM II.
Dvadesetšesti hvarski biskup

Prezime mu je bilo Argentini, po zavičaju je bio Mlečanin te kanonik padovanske stolne crkve, koji je od istog Klementa VII. dobio hvarsku biskupiju.

Godine 1537. 24. kolovoza. Prihvatio je ostavku mletačkog plemića Zaharije na hvarsku crkvu i providio joj biskupa u osobi Jeronima Argentinija, padovanskog kanonika, uz zadržavanje svih itd.³⁴³ Nisam doznao je li ikad došao do povjerene mu crkve.

Kod Ispide, sela u padovanskom polju, nalazi se znamenit samostan fratara pustinjaka kongregacije³⁴⁴ bl. Petra de Pisis³⁴⁵ i bazilika posvećena sv. Mariji od Milosti. Godine 1538. svečanim ju je obredom i ceremonijom u čast Bogorodice uznesene na nebo posvetio Jeronim Argentini, biskup hvarski, kako pokazuje natpis urezan na mramornoj ploči pričvršćenoj na zidu u svetištu.

GODINE GOSPODNJE 1538. A DANA 18. STUDENOGA
OVA CRKVA BI BOGU POSVEĆENA U ČAST
UZNESENJA BLAŽENE DJEVICE OD POŠTOVANOG GOSPODINA
JERONIMA
ARGENTINIJA BISKUPA HVARSKOGA.

Ovom je natpisu Ivan Krstitelj Sajanelus,³⁴⁶ vrlo poznat muž što se tiče povijesnih spomenika kongregacije sv. Petra de Pisis, dodao sljedeću bilješku:

Spomenuti biskup bio je iz Cavasija u trevizanskom³⁴⁷ polju i naklonjen našim fratrima, kako svjedoče gospodarski dnevnicima naše kuće. Dugo je boravio u Padovi, a prema tim dnevnicima, umro je godine tisuću petsto četrdeset devete, sedmog ožujka.

Preminuo je u Padovi god. 1549. Grob i nadgrobni natpis dobio je u hramu sv. Benedikta, otaca olivetanske³⁴⁸ kongregacije, kako iznosi Jakov Salmonius u knjizi koja ima naslov *Padovanski natpisi*:

LEŽI U OVOM HRAMU JERONIM ARGENTINI MLEČANIN, BISKUP
HVARSKI, NEKOĆ KOMORNIK³⁴⁹ I TAJNIK PAPE JULIJA II.

Dodaj još i nadgrobni natpis magistra Deziderija Lignaminejskog iz reda propovjednika

ARGENTINI BISKUP SVOJIM HVARANIMA U ILIRIJI.³⁵⁰

ČEMU ZBOG MENE, HVARSKI PUČE, TOLIKO NEPRESTANO
UDARAŠ PRSI, RASPUSTIVŠI KOSU?
TRAŽIŠ MOŽDA MENE, SVOG PASTIRA, JADNIČE
I KAO SIROČE TAKO GLASNO ZOVEŠ OCA.
PREMINUH (NE TAJIM) JER NITKO NE MOŽE OPOZVATI KOB

I SVAKOGA NJEGOVA U NEIZVJESNO VRIJEME DOSUĐENA
SMRT GRABI
NE ŽALI TOLIKO, JER POKOJ ŠTO GA MOJ OTIMAČ OBEĆA
VEĆ JE TU. DOSKORA IMAT ČEŠ DRUGOGA PASTIRA.

MARKO

Dvadesetsedmi hvarski biskup

Potekao je iz vrlo drevne mletačke patricijske porodice Malipiero. Pavao III.³⁵¹ ga je premjestio s korčulanske³⁵² na hvarsku stolicu, kako nalazim zabilježeno u konzistorijskim spisima: *1549. 26. srpnja razriješio je poštovanog Marka Malipiera, korčulanskog biskupa od obveze, itd. i premjestio ga u hvarsku crkvu, tada ispražnjenu zbog smrti blažene uspomene Jeronima Argentinija, bivšeg hvarskog biskupa, koji je umro izvan Rimske kurije,³⁵³ uz zadržavanje nekadašnje plaće. Taksa³⁵⁴ fiorina ...*

Marko prije korčulanski, potom hvarski biskup.

Generalni vikar mu je bio, kako se nalazi u spisima biskupskog arhiva, Franjo Promascevus, a taj je vršio ulogu i obnašao službu odsutnog biskupa.

Umro je četvrte godine nakon što je dobio biskupsku čast.

ZAHARIJA II.

Dvadesetosmi hvarski biskup

Muš znamenit isto toliko po plemenitosti i slavi svojih predaka, koliko i po svojoj vrlini i oštroumlju sposobnom za vođenje bilo kojih državnih poslova. Rođen je u Mlecima 29. svibnja godine 1527. iz patricijskog roda Dolfin, bogatog muževima glasovitim i po togi i po vojničkoj kabanici.³⁵⁵ U padovanskoj gimnaziji revno se bavio i lijepom književnošću kao i filozofijom i pravom. Prezrevši visoke poglavarske službe i počasti koje mu je rodni grad sa svoje strane nudio, posvetio se kleričkom pozivu i odselio u Rim. Prihvaćen među prvake i dvorske pouzdanike Julija III.,³⁵⁶ povezao je mletačku razboritost s rimskim dostojanstvom te postigao naslov i položaj apostolskog protonotara.³⁵⁷ Preko svih stepenica svetih redova dopro je do časti hvarskog biskupa, što mu ju je isti Julije III. dodijelio, kako piše u konzistorijskim zapisnicima:

1553. 5. svibnja hvarskoj je crkvi ispražnjenoj zbog smrti Marka Malipiera providio biskupa u osobi gospodina Zaharije Dolfina, mletačkog svećenika, pouzdanika Njegove Svetosti uz zadržavanje svih i uz klauzule itd. Taksa 400 fiorina.

No budući da se u Dolfinu pokazivala neka izuzetna bistrina shvaćanja i snaga djelovanja, papa nije dozvolio da njegovo djelovanje i spretnost budu ograničeni unutar tijesnih granica jedne crkve, nego je smatrao da treba biti i šire primijenjena i iskorištena za opću dobrobit čitave crkve. Stoga ga je pred kraj iste godine poslao kao legata ugarskom i rimskom kralju Ferdinandu³⁵⁸ radi rješavanja vrlo važnih poslova.

Nakon što se poslije dvije godine vratio u Rim Pavao IV.,³⁵⁹ a zatim godine 1560. Pio IV.³⁶⁰ povjerali su mu isto poslanstvo k caru Ferdinandu.³⁶¹ Po nalogu istoga Pija obišao je njemačke glavne gradove i uložio je sav trud kao i učenost i rječitost, u čemu se naročito isticao, da prvaci i vladari, koji bijahu prešli ka hereticima, pošalju svoje posrednike i predstavnike na Tridentski koncil.³⁶² Svugdje je papinu osobu, koju je predstavljao, podržavao dostojanstveno, odlično branio stvar katoličke vjere, i otklonio mnoge štete što su joj u onim gradovima prijetile od heretika. On je nagovorio predsjedavajućega Ivana kardinala Morona neka se potruži da, što je brže moguće, pospješi završetak Tridentskog koncila.

Rastrgan ovim poslanstvima, putovanjima i zatim dugotrajnim vrlo teškim i vrlo važnim poslovima Apostolske stolice i kršćanske zajednice nije mogao sjesti za kormilo hvarske crkve, ni stalno u njoj boraviti pa je njome upravljao preko svojih vikara. Nije mi poznato, je li je ikad posjetio. Kadšto je, iako odsutan i daleko odvojen, posvetio neki dio svojih briga i razmišljanja kleru i puku koji mu je bio povjeren.

Kad je na gornjem području ovoga otoka okrenutom od sjevera malko prema istoku narastao broj stanovnika, koji bijahu tamo prebjegli od turske vlasti, naredio je godine 1564. da se tu postave dva župnika i dodijelio im je polovinu od desetina što ih je dobivala biskupska menza.

Zbog mnogih značajnih zasluga za kršćansku zajednicu, Pio IV. ga je pridružio kardinalskom zboru, pa je rimskim grimizom³⁶³ i on uzveličao hvarsku crkvu koja se diči da je imala dva biskupa kardinala: Ivana Krstitelja Pallavicinija i Zahariju Dolfina.

Kad se za Ciparskog rata³⁶⁴ i Dalmacija žarila i kad je turska mornarica godine 1571. prodrla u Jadranski zaljev, ognjem je i mačem poharala otok Hvar. Grad je opljačkala i zapalila, biskupski je dvor kao i ostale javne i privatne zgrade razorila, stolnoj je crkvi otela crkveno blago i sav nakit i većim ju je dijelom porušila. Zaista su brojni građani, koji se nisu bijegom navrijeme spasili od barbarske okrutnosti, dijelom ubijeni, dijelom odvedeni u ropstvo. Hvarsku je nesreću ukratko izložio Abraham Bzovius³⁶⁵ u knjizi za godinu 1571. a koja je izdana posmrtno:

Turci stigoše do Hvara. Iskrcavši se na kopno opustošiše sav otok. Pošto su grad silom zauzeli i opljačkali te vatrom uništili, poubijali su starce i nesposobnu svjetinu, ostale su odveli u ropstvo.

Turski pokolj je slijedila kuga, koja je prouzročila veoma velik pomor stanovnika.

Zaharija obavi mnogobrojna sjajna izaslanstva za Apostolsku stolicu.

Od Pija IV. imenovan za kardinala.

Tursko pustošenje i pljačkanje grada i otoka Hvara.

Zaharija se odrekao časti hvarskoga biskupa.

Tri godine iza toga Zaharija se odrekao hvarske crkve i godine 1283.,³⁶⁶ 19. prosinca umro u Rimu u dobi od 57 godina. Pokopan je u crkvi sv. Marije *supra Minervam*³⁶⁷ ispred stepenica velikog oltara. Nadgrobni natpis ne postoji.

MARTIN II.

Dvadesetdeveti hvarski biskup

Porijeklom od Brutija, rodnom iz Aquile,³⁶⁸ s prezimenom de Martinis. Upisao se u Družbu Isusovu iz koje je zbog opravdanih i zakonitih razloga zatražio i dobio otpust. Grgur XIII.³⁶⁹ ga je postavio za nastupnika kardinala Dolfina na hvarskoj biskupskoj stolici, kako se nalazi u konzistorijskim zapisnicima:

1574. 22. ožujka je hvarskoj crkvi ispražnjenoj zbog odreknuća poštovanog gospodina kardinala Dolfina učinjenog svojevóljno na ruke Njegove Svetosti, a što je ovaj prihvatio, providio biskupa u osobi gospodina Martina de Martinis, svećenika iz Aquile, koji ima sve što traži Sveti Tridentiski koncil, i postavio ga je za biskupa i pastira spomenute crkve oslobađajući ga, ukoliko bi bilo potrebno, od apostazije,³⁷⁰ jer je bio napustio Družbu Isusovu, ali ipak dozvolom svojih starješina, a od prihoda hvarske biskupske menze, za koje se kaže da dosižu godišnju vrijednost od 1800 škuda,³⁷¹ zadržava se za poštovanog kardinala u ostavci godišnja plaća od 600 zlatnih škuda, s ovlaštenjem da ih po vlastitoj odluci uzima itd.

Bio je obdaren izuzetnim znanjem i vjerom, vrijedan, radin i veoma vješt crkovnim poslovima. Kad je stigao u grad, posvuda je našao tragove turske okrutnosti, gomile kamenja sa zgrada, biskupski dvor razoren, stolnu crkvu poluporušenu, građane u žalosti i jadu zbog još svježeg sjećanja na nedavnu nevolju. Nije propustio nijednu dužnost dobrog pastira, a povjerenom mu stado prigrlio je s velikom ljubavi i, koliko god je mogao, potkrijepio svom pomoći i utjehom. Premda je godišnja plaća što ju je morao isplaćivati kardinalu Dolfinu odnosila drugamo znatan dio crkovnog dohotka, bio je zadovoljan skromnim načinom života, mnogo toga je uskraćivao sebi i svojemu probitku da bi pružio pomoć potrebnima i bijednima. Potaknuo je građane da svatko prema svojim mogućnostima popravlja javne i privatne zgrade, a sam je, da drugima dade primjer, odmah započeo obnavljati biskupski dom i stolnu crkvu. Ali glavna briga mu je bila ono što se odnosilo na spas i korist kršćanskog puka, na sjaj i dostojanstvo bogoslužja, te je uložio sav trud da ponašanje klera i puka vrati na drevnu neporočnost i trijeznost i ponovno uspostavi obavezno pohađanje kora i psalmodije.³⁷²

Budući da je bio veoma uporan čuvar crkvene discipline, ponešto se zamjerio kanonicima i kleru koji su navikli, daleko od očiju i nadzora odsutnih prijašnjih biskupa, živjeti malko slobodnije.³⁷³ Teško su podnosili nazočnost i nadzor biskupa koji od njih zahtijeva življenje po propisu i odredbi svetih kanona. A sam je svima

prednjačio primjerom svojih vrлина, koje dolikuju biskupu, i takvim se je u vršenju svoje službe iskazivao, da je postavši u duši blizak stadu od apostolskoga vizitatora Augustina Valiera³⁷⁴ dobio ovu pohvalu:

Gospodin biskup je valjan i učen muž. Oni koje drži u kući časna su življenja i u obvezno vrijeme primaju sakramente. U njemu može svatko tražiti uzor življenja; muž od kojega se može naučiti samo najbolje. Premda siromašan, darežljiv je prema siromasima i zauzetan u obnavljanju biskupskog dvora.

Apostolska
vizitacija
hvarske crkve
i dijeceze.

S kaptolom je imao spor te je morao poći u Mletke i dosta dugo biti odsutan od crkve da ostvari svoje pravo. Kad se vratio, pošto je prošlo nekoliko mjeseci od povratka, primio je početkom godine 1579. Augustina Valiera veronskoga³⁷⁵ biskupa, kome je Grgur XIII. povjerio vizitaciju³⁷⁶ mletačke Dalmacije. Obilazak pokrajine je započeo od grada i otoka Hvara. Postoje Valierovi zapisnici hvarske vizitacije vođeni po pojedinim danima, za koje sam smatrao da ih treba ovdje prepisati, jer se po njima može saznati što je Valier razborito odredio i kakvo je tada bilo stanje ove crkve i dijeceze.³⁷⁷

Dana 26. siječnja 1579.^{377a}

Zapisnici i
odluke
apostolskoga
vizitatora
Valiera,
veronskoga
biskupa.

Prečasni je gospodin³⁷⁸ krenuo iz Zadra i uputio se pravo prema gradu Kotoru da bi odatle započeo vizitaciju. Plovidba se nastavila do dana 28., no budući da se more tada pokazalo odveć nemirnim i uzburkanim, zapovjednik galije je ustvrdio da se na tu stranu može ići jedino uz očiglednu opasnost predstojećeg brodoloma, promijenio je odluku, dovezao se do Hvara i tu se iskrcao.

Dana 29. siječnja

U hvarskoj je stolnici prečasni gospodin odslužio misu. Časni otac Ottello, teolog Družbe Isusove, održao je narodu propovijed.

Dana 29. i 30. siječnja i 3. veljače

Časni otac Jeronim Ottello, teolog D.I.³⁷⁹ pojedinačno je ispitaio sve svećenike i klerike u gradu Hvaru u pogledu njihovog znanja i svakoga je, procijenivši njegovo znanje, otpustio. U isto je vrijeme otac Benedikt,³⁸⁰ član iste Družbe, brižno javno poučio djecu u kršćanskom nauku u hvarskoj crkvi darujući svakome taj nauk izdan po naredbi prečasnoga gospodina vizitatora i to na hrvatskom jeziku, što je za tu stvar bilo veoma korisno.

Dana 30. siječnja

Bio je doveden pred Apostolskog vizitatora prečasni gospodin de Martinis iz Aquile, doktor svete teologije, biskup hvarski i brački, dakako da položi račun o svom upravljanju i da prečasnog gospodina izvijesti potpuno o stanju crkve i vjere u Hvaru.

Dana 1. veljače

Prečasni gospodin je narodu održao propovijed. Istoga dana je saslušao nekoliko hvarskih klerika i laika o brizi što je svakoga pojedinoga od njih zaokupljala.

Dana 3. veljače

Prečasni gospodin je izložio kako je potrebno da netko u crkvi tumači katekizam i pitanja savjesti.³⁸¹ Iz ovakve će se naime obuke pobrati najveća korist, naročito za ustrajanje klerika u disciplini. Dodao je da treba izabrati barem šest klerika, koji će biti na službi crkvi i koji će biti poučeni od neke crkovne osobe u dobrom ponašanju i gramatici, jer nije prilično da klerici pomiješani s laicima primaju početno obrazovanje.

Četvrtak 5. veljače

Čitav je dan utrošen u pregledanju i saslušavanju parnica mnogih i uklanjanju razloga neprijateljstava i postavljanju osnova za pomirenje.

Petak 6. veljače

Propovijed prigodom osnivanja bratovštine Presvete Dobrotvornosti. Odsluživši misu u stolnici prečasni je gospodin vizitator svekolikom narodu koji je slušao održao obilan govor te s mnogo riječi mudro i razborito poučio o snazi i naravi dobrotvornosti, koja je korijen svih kreposti, kolika se korist od nje može crpiti za pomaganje siromašnih, za uklanjanje neprijateljstava i očuvanje kršćanske vjere. Zatim se još osmorica njih s prečasnim gospodinom biskupom, prejasnim knezom i uzoritom komunom točno dogovoriše o osnivanju iste.

Nedjelja 8. veljače

Prečasni gospodin vizitator je uz potpuno odobravanje svega sakupljenog naroda u ime Božje ustanovio bratovštinu Presvete Dobrotvornosti u hvarskoj crkvi po pravilima dolje zabilježanim, i pošto je obavljena procesija, od svih su skupljani milodari koji su dosegli blizu dvadeset pet zlatnika. Presvijetli gospodin vizitator je priložio široke ruke.

I kad je isti prečasni biskup vizitator zapazio da je prekjučerašnjeg dana, a toga se dana u ovome gradu slavi blagdan bl. Doroteje, održana svečana procesija, i bio je običaj da se ona svake godine održava na taj dan stoga što je prije mnogo godina, kad su se sukobile suprotne težnje hvarskih plemića i puka i kad je puk bjesnio proti plemića, te je došlo do borbe u kojoj je poginulo šesnaest plemića, bilo je kazano da je u kući nekoga pučanina, vođe³⁸² bune, krvlju prokapao lik presv. raspela, pa da se tada, sporazumjevši se, odustalo od bune te da je odatle nastao i sljedećih se godina čuvao običaj da se održava ta procesija i kada prečasni gospodin vizitator, nakon pomno provedene istrage za utvrđenje istinitosti ove stvari nije doznao ništa pouzdano, naredio je da se radi očuvanja toga pobožnog običaja u

ovom katoličkom narodu i nadalje isto tako svake godine održava procesija na taj dan sv. Doroteje, i da se naziva procesijom Presvete Dobrotvornosti te da se toga dana primaju prilozima za tu bratovštinu prema njezinim pravilima i uredbama.

Dana 9. veljače

Održavanje dijecezanskog sabora.

Nakon ručka svi se dijecezanski svećenici sastaju kod prečasnog gospodina vizitatora te je gore spomenuti časni otac Jeronim Ottello, isusovac, uz prethodni ispit, provjerio znanje svakoga pojedinca i svaki je, nakon procjene njegova znanja i vladanja, bio otpušten.

Saborske odredbe

Dok prečasnog gospodina vizitator ne ispita stare odredbe ove crkve i dok ih ne oglasi i uputi prečasnog hvarskog biskupu i časnom kleru, nekoliko ovih odredaba smatra nužnim.

Neka kler iskazuje dužno poštovanje prečasnog biskupu. A ako je netko oblatio biskupa, ili ga prijetećim riječima uvrijedio te bi se to pomoću dva svjedoka dokazalo, neka se odmah smatra suspendiranim tri mjeseca, i neka se, po ocjeni vikara, strože kazni.

Ako netko poremeti red u kuru i sam sebe nameće kanonicima premda nema zakonita naslova, neka bude dva mjeseca suspendiran, a ako i nadalje tvrdoglavo ustraje, neka ga prečasnog biskup kazni strožom kaznom.

Neka se svake godine održava procesija Presv. Dobrotvornosti na dan sv. Doroteje, kojeg je dana, uz pomoć Duha Svetoga, uspostavljena.

Neka prečasnog gospodina biskup uznastoji da barem polovina svećenika svakoga dana služi misu, a tu dužnost naročito moraju obdržavati.

Neka se svake godine (kako je odredio Sv. Tridentski sabor) održi dijecezanski sabor u četvrtak poslije osmine presv. Uskrsnuća našeg Gospodina Isusa Krista.

Prečasnog gospodina vizitator preklinje ljubavlju gospodina našega Isusa Krista, časne kanonike, ispovjednike, svećenike da temeljito poučavaju kršćanski nauk, te time nastoje zadobiti duše otkupljene Njegovom presvetom krvlju. A ako bi to zanemarili, neka znadu da vrijeđaju istoga Gospodina Isusa Krista koji je taj nauk naročito preporučio, te ako, pošto budu od prečasnog biskupa zbog toga opomenuti, ne izvrše svoju dužnost, osim ako su iz opravanog razloga spriječeni, neka se također kazne nekom kaznom.

U ovakvoj nestašici vjeroučitelja zdušno je i razborito postupio prečasnog biskup, što se nije nećkao prihvatiti obvezu da u stolnoj crkvi kao i u vlastitom domu tumači katekizam, a onaj koji tom tumačenju ne bi prisustvovao treba da bude oštro ukoren i nekom kaznom kažnjen, budući da je pisano: »Usne svećenika znanje čuvaju.«³⁸³

Učitelj određen da svećenike poučava gramatici i osnovnim znanostima marljivo će ih obučiti. A ako klerici ne budu pohađali školu i ne budu uložili dužnu marljivost, neka ih prečasnog biskup, ili njegov vikar, potjera (i uzme druge).

Neka se nijedan klerik ne usudi prisustvovati službi Božjoj ili sprovodima bez kote i bireta³⁸⁴ pod prijetnjom kazne od dvije libre³⁸⁵ za svaki put.

Kad klerik ili svećenik prolazi ispred oltara presv. Sakramenta, a prečasnij je biskup odredio da je dolično da se drži na velikom oltaru, neka klekne. A ako to propusti učiniti, neka bude petnaest dana suspendiran, i to toties quoties,³⁸⁶ budući da nema tolike počasti koja ne bi pripadala tom Presv. Sakramentu.

Neka nikome ne bude dozvoljeno u koru čitati pismo, sve dok se ne završi oficij. A ako netko to učini, osim iz vrlo hitnog razloga, neka bude smjesta suspendiran mjesec dana.

Dok prečasnij biskup blagoslivlja, neka kanonici i klerici s poštovanjem primaju blagoslov klečeći.

Neka se svi u koru pokoravaju voditelju ceremonija³⁸⁷ u onome što se odnosi na ceremonije, a ako bi netko bio nepokoran, neka se po odluci prečasnog gospodina biskupa odmah kazni.

Premda se čini da je skrb oko duša povezana uz kaptol,³⁸⁸ neka uz arhiprezbitera kad je on spriječen budu ipak na dužnosti dijeljenja sakramenata obvezni i drugi.

Neka svaki kanonik bude promaknut u svećenički red. A ako propusti u roku od šest mjeseci to učiniti, neka mu se spriječi primanje prihoda, ili neka se kazni nekom kaznom.

Neka se kazne nekom kaznom i oni koji premda promaknuti ipak ne služe misu.

Neka kanonici i svećenici svake nedjelje služe misu, osim ako su iz opravdanih razloga spriječeni. A ako to zanemare, neka ih po svom sudu kazni prečasnij biskup ili njegov vikar.

Dva Biskupova upita i isto toliko vizitatorovih odgovora:

I. Da je kaptol dužan od svoje polovine desetina davati pripadajući dio župnicima i upraviteljima crkava na čitavu otoku Hvaru, vidi se po tome što je kaptol od te svoje polovine desetina uvijek davao plaću svima upraviteljima crkava, kolikogod ih je bilo isprva traženo i kolikogod ih je na ovome otoku trebalo, kako je od početka uspostavljeno i obdržavano. Kad se poslije broj duša na otoku povećao, traženi su novi župnici, te ima gotovo petnaest godina da su doseljenicima i domorocima na gornjem dijelu otoka, na predjelu Plame,³⁸⁹ dodijeljena dva svećenika da vode brigu za duše stanovnika tamošnjih sela. Tadašnjem se biskupu,³⁹⁰ koji nije prebivao u svojoj biskupiji, prohtjelo od svoje polovine desetina davati jedan dio za njihove plaće, ali time nije donio odluku da to naturi i svojim nastupnicima. Čini se da na taj način nije nametnuta obveza samo polovini biskupskih desetina, koje su od početka neprestano bile slobodne i bez obveze ikakvih davanja za te župe nego, što je još gore, da je biskup sada dužan voditi brigu i dijeliti sakramente jednom selu i izuzetnom mjestu u njegovoj biskupiji. Jer nema sumnje, ako svojim novcem treba dovesti one koji će tu voditi brigu o dušama, proizlazi da je, u pomanjkanju drugih svećenika, sam biskup dužan tu osobno voditi brigu te tako tom izuzetnom mjestu u svojoj dijecezi dijeliti sakramente. A to izgleda besmisleno i nepojmljivo.

Stoga neka Vaše presvijetlo gospodstvo odluči i naredi kako je po pravu i kako je bio običaj ranije, prije spomenutih petnaest godina. Neka dakle samo kaptol od svoje polovine desetina plaća sve ono što je nužno za spomenuta dva svećenika, a polovinu, koja pripada biskupu, ostavi slobodnu i oproštenu od svih tereta kao što je uvijek prije bila.

Odgovor: Ne namjerava odlučiti ništa protiv onoga što je uredio presvijetli kardinal Dolfin, tadašnji hvarski biskup, koji je dodijelio.

II. Polovina svih plodova i prihoda opatije Sv. Nikole na Visu doznačena je od prečasnog oca gospodina Tome Thomasinija, nekadašnjeg hvarskog biskupa, a od Apostolske stolice trajno pripisana za održavanje i svakodnevne distribucije stolne crkve i to pod nekim uvjetima i ograničenjima. Među ostalim, da u distribucijama osim kanonika,³⁹¹ koji obično nikada svi nisu prisutni te ne služe u crkvi, budu dionici drugih osam svećenika i četiri đakona ili podđakona i barem četiri klerika, radi toga da se bogoslužje u gore spomenutoj crkvi sačuva i sve više razvija. Sada pomoću đavolskih spleta i pod izlikom štednje neki drže da vanjske ne bi trebalo pripustiti u dioništvo gore navedenih distribucija, premda su inače podobni i spremni služiti crkvi. Na taj se način ometa bogoslužje i hvarska crkva trpi vrlo veliku štetu. Stoga neka presvijetli gospodin vizitator, radi toga da se zapušteno i skoro zamrlo bogoslužje u gore spomenutoj crkvi potakne i iz dana u dan razvija, odredi da ordinarij treba mimo kanonika uzeti osam svećenika za koje može u ovom času ustanoviti da su po dobi prikladni bilo da su pripadnici ove biskupije, bilo da nisu, samo da budu inače sposobni i dobra imena i glasa po sudu i ocjeni istoga ordinarija. Isto tako i četiri đakona ili podđakona, i kolikogod bude mogao klerika za obavljanje bogoslužja u stolnoj crkvi, te neka učini da budu pridruženi kanonicima u knjizi distribucija, i to prema mišljenju i volji gore zapisanoga prečasnog oca te na način i po uputi apostolskoga pisma koje je glede toga izdano.

Odgovor: Neka se uzmu, ali da budu potvrđeni od ordinarija i da imaju titul barem za distribucije u crkvi.

O stanju u hvarskoj crkvi i dijecezi

Hvar, pučki nazvan Lesina, nalazi se nad nekim morskim zaljevom. Sada se vidi da je njegov veći i ljepši dio gotovo sasvim razoren i pust, naročito biskupska zgrada koja se nalazi na trgu. Turska mornarica uplovivši naime za nedavnog rata u taj zaljev razorila je u nenadanom i naprasnom napadu njegov najveći dio, opljačkala dragocjeno crkveno i svjetovno blago, odvela bez razlike muško i žensko, što je palo u ruke barbara, konačno iskalila luđački bijes na samim zidinama i kućama. Ovaj grad sada ima samo tisuću ljudi za pričest,³⁹² jer je kuga koja se pojavila poslije turskog pustošenja istrijebila veći dio stanovnika.

Ovom crkvom upravlja gospodin Martin de Martinis iz Aquile, čovjek od četrdeset osam godina, omiljen otočkom knezu i providuru, vrlo poštenu mužu; omiljen i plemstvu i narodu, a većem dijelu kanoničkog zbora omražen jer oni nisu navikli imati biskupa koji je nazočan. Ovom vizitacijom ipak su njihovi duhovi

smireni. On je valjan i učen čovjek, a oni koje drži u kući poštena su življenja i u obvezno vrijeme primaju sakramente. Bio je odsutan, u Mlecima, gdje je vodio parnicu protiv kaptola. Svatko ga može uzeti za uzor življenja. Čovjek o kome se ne može reći ništa osim najbolje, a isto se može kazati o njegovim ukućanima. Iako je siromašan, prema siromasima je darežljiv, te je zauzetan za popravak biskupskog doma. Biskupski, naime, dom (kako je rečeno), u turskom napadu gotovo srušen, pruža neudoban i jadan boravak.

Jedan je od kanonika, vikar, izložen mržnji nekolicine, budući da biskupovi zavidnici i protivnici postaju iz toga razloga i vikarovi zavidnici i protivnici.

Tvrđi da od biskupskih prihoda ne prima na ruke ni trista zlatnika, jer svotu od šesto zlatnika isplaćuje presvijetlom kardinalu Dolfinu. Zbog toga misli napustiti crkvu, te navodi neke razloge za koje se čini da se nikako ne mogu prihvatiti. Nijedan, naime, ili malo koji pastir ne bi, Bogu hvala, mogao voditi svoje stado kao on. Presvijetla se gospoda radije mogu zauzeti kod Njegove Svetosti³⁹³ našega gospodina da se pruži potpora njegovome siromaštvu.

Stolna crkva je posvećena sv. Stjepanu papi i mučeniku. U njoj je dvanaest kanonika, a među njima tri dostojanstva: arhiđakon,³⁹⁴ arhiprezbiter³⁹⁵ i primicerij.³⁹⁶ Kanoničke prebende³⁹⁷ su jednake, pojedinačno dostižu dvadeset četiri zlatnih dukata.³⁹⁸ U ovoj crkvi postoji bratovština Tijela Kristova. U istoj je i crkvinarstvo koje se brine za dobrobit crkve, a nazivaju ga opera.³⁹⁹ Njegovi godišnji prihodi iznose pedeset dukata i njima upravljaju dvojica koje nazivaju operarijima, a potvrđuje ih časni kanonički kaptol između četvorice plemića izabranih u općinskom vijeću. Službu obnašaju dvije godine. Ti se prihodi troše za održavanje crkve, za crkavno ruho, svijeće i slično. Na kraju svoje službe polažu račune pred presvijetlim biskupom i novim operarijima.

Briga za duše i dijeljenje sakramenata za stanovnike se ovoga grada obavlja u ovoj stolnoj crkvi, budući da u ovom gradu nema nijedne druge župne crkve. Glavni župnik je arhiprezbiter. Ponekad narodu propovijed drži biskup. Uspostavio je dva vanjska vikara: jednoga u Starome Gradu na otoku Hvaru, a drugoga na Braču. Još nije imenovao penitencijara⁴⁰⁰, ali razmišlja o njegovom imenovanju. U ovoj dijecezi nema nijednog samostana za redovnice. Postoje tri samostana: sv. Marka reda propovjednika, sv. Nikole reda pustinjaka i sv. Frane opservanata⁴⁰¹ u samostanu bl. Djevice Marije. Dva je puta dao objaviti bulu nazvanu Coenae Domini.⁴⁰² Drži se obuka svete teologije. Radi toga je ustanovio jednu kanoničku prebendu kao teologalnu i dodijelio ju je prezbiteru Petru Ciklineu koji je redovnik reda propovjednika sv. Dominika, ali tvrdi da ima dozvolu boraviti izvan klaustara.⁴⁰³ Održao je dijecezanski sabor na kojem su prema odlukama Tridentskog koncila bili izabrani suci i istražitelji. Svaki kanonik stanuje u vlastitoj kući.

U gradu je crkva posvećena Duhu Svetomu.⁴⁰⁴ U njoj je družba pokornika^{404a} i oni sami upravljaju njome. Uveli su običaje na blagdan apostol, i svake prve nedjelje u mjesecu, kao i na druge pomične svetkovine u procesiji uz pjevanje litanija obači sve crkve. Ne koriste se nikakvim drugim molitvama, osim onih na hrvatskome jeziku koje je, kako tvrde, pregledao i odobrio ordinarij.

U gradu postoji i crkva sv. Ivana Krstitelja, sv. Roka za koju kažu da pripada redovnicima sv. Dominika. Tu je bratovština sv. Rozarija u koju se upisuju samo muškarci. Crkva sv. Kuzme i Damjana,⁴⁰⁵ sv. Marije Okrunjene⁴⁰⁶ u polju kod kule, sv. Marije u prigradu,⁴⁰⁷ crkva Svih Svetih čiji je upravitelj ninski biskup.⁴⁰⁸

Stari Grad nekad, kako kažu, bogat grad, a sada dosta veliko selo na otoku Hvaru, smješteno na ravnici pokraj morske obale koja je nasuprot otoku Braču, s mnogo nekada sjajnih kuća i hramova i oko četiri stotine stanovnika. U njemu je župska crkva sv. Marije.

U Starome Gradu se nalazi crkva sv. Petra fratara reda propovjednika, koji tu imaju samostan, a u vrijeme rata bila je spaljena od Turaka te se sada obnavlja. U blizini crkve sv. Nikole, koja pripada bratovštini s istim nazivom, živi zatvorena odasvud zidovima, pustinjačkim i celibatskim,⁴⁰⁹ životom neka Bračanka, po imenu Lukrecija, stara 45 godina, koja se je na ovom mjestu zazidala ima već 20 godina. Nazivaju je zazidanom monahinjom te živi od onoga što joj dadu kao milostinju. Isto tako i crkva sv. Vincencija što ju je u čast rečenoga sveca sagradio neki s prezimenom Kolohica. Do nje je kuća s vrtom za stanovanje redovnica sv. Dominika i tu ih je obično boravilo do pet na broju, ali su sve, u vrijeme rata, bile u barbarskom divljanju umorene. Sada na ovom mjestu borave dvije žene na najboljem glasu koje, premda nisu položile nikakve zavjete, niti su obukle odoru ijednog reda, žive tu monaški i sveto, te žele odjenuti habit sv. Dominika i položiti njegove zavjete. Tu se nalaze dva oltara.

Crkva u polju s nazivom sv. Venerande⁴¹⁰ sagrađena je od Grka,⁴¹¹ njome upravlja neki svećenik s grčkim imenom Bazilije, koji misi po grčkom obredu, te živi od milodara, budući da crkva nema nikakvih prihoda. Tvrdio je da je dopuštenje za održavanje službe Božje dobio od prečasnog mletačkog patrijarha što je bilo vidljivo iz njegovog indulta.⁴¹² Postoji jedini oltar sasvim dolično ukrašen.

Odredbe

Neka se crkva drži dobro zaključana. Neka svećenik ne drži u toj crkvi Sakramenat, kako se prije obično držao. Za služenja mise, dok recitira članke Vjerovanja, neka izgovara da Duh Sveti izlazi od Oca i Sina.⁴¹³

Crkva sv. Stjepana,^{413a} inače, dok je mjesto bilo grad, stolnica, razorena je i ostala je bez dragocjenosti. Posvuda unaokolo ima mnogo grobova, a biskupski dom koji je odmah tu, nije ništa drugo, do li gola zidina. Ovdje se nikad ne služi misa, na veliku žalost puka koji se sjeća nekadašnjeg sjaja te crkve i žali što sada propada te bi više volio da mu se tu, nego na drugom mjestu, dijele sakramenti.

Okolo dvije milje dalje od Staroga Grada postoji zaselak Čikaldol ili Sv. Petar podložan župi u Starome Gradu.

Crkva sv. Dujma u polju porušena je nadarbina ordinarija, s neznatnim godišnjim prihodom i nalazi se u blizini Staroga Grada.

Pravo imenovati sve župnike na ovom otoku pripada časnim kanonicima, ali uz potvrdu ordinarija.

Selo Vrboska je udaljeno tri milje od zaseoka Vrbanj. Ima oko pet stotina duša. Župska crkva sv. Lovre krasna je i prostrana.

Zaselak Jelsa udaljen je osamnaest milja od grada^{413b} i vrlo je napučen s više od tisuću duša koje primaju Euharistiju. Župska crkva posvećena Uznesenju Djevice nadograđena je na kulu^{413c} u koju su se za vrijeme rata sklonili svi ljudi iz toga mjesta i donijeli svoje blago, te su se tako zaštitili od bijesa i grabeža Turaka.

Gdinj je zaselak udaljen od grada trideset šest milja, tu je smederevski biskup⁴¹⁴ posvetio župsku crkvu sv. Jurja s grobljem. Za to posvećenje mu je, kako su ljudi izjavili, predano osamnaest dukata.

Otok Lissa, odnosno Vis, čiji opseg iznosi dvadesetčetiri milje, vrlo je rodan najplemenitijim vinom i na glasu je po ulovu srdela. Na njemu je jedina jedina župa, a njezin župnik dijeli sakramente trima zaseocima koji tu postoje, od kojih su dva u kutovima vrlo prostrane luke naspram Hvara, a treći na morskoj obali na suprotnoj strani otoka. Svi zajedno imaju oko osam stotina duša za pričest.

Na ovom se otoku nalazi nedovršena crkva sv. Frane, tu borave dva fratra. Imaju jedan jedini oltar s velikim raspelom.

Komiža je od dva spomenuta zaseoka udaljena šest milja i nalazi se na morskoj obali. Tu je opatija sv. Nikole koja ima godišnji prihod od oko dvjesta dukata. Polovina od toga pripada sadašnjem opatu prečasnog gospodinu Andriji Dolfinu.⁴¹⁵ Tu se nalazi crkva s porušenim samostanom, a u njoj misu služi jedan svećenik plaćen od opata, on je i župnikov pomoćnik.

Na otoku Braču je zaselak Postira sa crkvom sv. Marije, a pravo dodjeljivanja pripada splitskom nadbiskupu.

U zaseoku Nerežišćima⁴¹⁶ ima crkva uz koju je neka kuća sagrađena od predaka gospođe Elizabete de Gurdellis, naziva se samostanom. U njoj, po dopuštenju iste Elizabete, stanuju dvije mlade sestre, ne starije od trideset godina, s mlađom sluškinjom. Odjevene su u crne haljine s bijelim maramama, provode celibatski život i nazivaju se redovnicama, ali ipak ne polažu nikakve zavjete, ne znaju čitati, ne ostaju zatvorene, nego dapače odlaze iz kuće, i obavljaju posao kojim sebi pribavljaju živež. Ova kuća posjeduje nekoliko vrtova koje su joj pripisali osnivači.

Na onoj strani otoka koja je okrenuta prema Starome Gradu na otoku Hvaru, jednu milju od mora udaljeno, nalazi se u šumi pusto mjesto nazvano Špilja Dračevog dola. Tu postoje neke kuće, doduše neugledne, ali ne zapuštene, u kojima obitava pet djevojaka odjevenih u haljine riđe boje, a glavu i bradu obavijaju bijelom maramom. Najstarija od njih, po imenu Justina, Splićanka sedamdesetogodišnjakinja, vodi ostale. Nazivaju ih picokarama.⁴¹⁷ Ne potpadaju ni pod kakva pravila i ne polažu nikakve zavjete. Svaki dan mole oficij bl. Marije, žive celibatskim i pustinjačkim životom, stalno se kriju u ovoj pustinji i sklanjaju se od očiju ljudi. Samo Justina ide po selima ovoga otoka radi potreba kuće. Žive od truda svojih

ruku, predu i tkaju, te od zelja iz vrtića uz kuću i uroda malih vinograda na podnožju brda.

U blizini kuće imaju kapelicu s oltarom koji je ukrašen palom,⁴¹⁸ dvama pozlaćenim anđelima, mnogim malim slikama, oltarnicima,⁴¹⁹ prekrivačem od kože, s prenosivim oltarom koji treba ukloniti. Tu postoji kalež sa srebrenom kupom i crkveno ruho s misnicom od velura. Tim picokarama katkad tu služi misu svećenik Ivan Krasović, dobar čovjek ali mu je nedavno, zbog neobrazovanosti oduzeto ovlaštenje da ispovijeda. I zbog toga su te 2djevice zatražile od ordinarija drugoga ispovjednika i čekaju da im ga odredi.

Utemeljitelj ovoga mjesta bio je svećenik Marin de Capitaneis, splitski svećenik, koji je prije šezdeset godina, zaželjevši se samoće, došao ovamo iz Splita povevši sa sobom sestru i nećakinju. Počeo je obrađivati ove kamenjare i stijene donoseći na svojim ramenima zemlju te udarati temelje obitavališta. A kad su on i sestra umrli, nećakinja Justina je dovršila oba pothvata i prihvatila druge djevojke, a one su sa sobom donijele nešto imovine za življenje.

Odredbe

Neka se iz oratorija⁴²⁰ ukloni prenosivi oltar i dobavi drugi propisane veličine. Neka spomenute žene gospodinu hvarskom biskupu predadu svoje oficije bl. Marije na pregled i ispravak.

Prebivalište muških pustinjaka

Na domet bačenog kamena udaljena od gore spomenute kuće sagrađena je od spomenutog svećenika Marina druga kuća, u kojoj obitavaju tri muškarca sasvim neuka i odjevena u seljačke halje, koji provode celibatski i pustinjački život moleći molitvu Gospodnju⁴²¹ i Anđeoski pozdrav, te često ispovijedaju svoje grijeha i primaju Presv. Euharistiju. Žive od uroda nekakvih vinograda koji pripadaju rečenoj pustinji. U špilji, čiju su prednju stranu zagradili zidom i koja im je namjesto kapelice, imaju oltar ukrašen palom, svijećnjake od mjedi, oltarnik i prekrivač, tu je kalež od kositra, plitica od pozlaćenog bakra, dva nečista tjelesnika,⁴²² krpa za brisanje, crkveno ruho od tkanine. Gore spomenuti svećenik katkada ovdje drži misu.

Odredbe

Neka oratorij bude doličan, bilo ondje gdje je sada, bilo drugdje. Neka se napravi oltar i ukrasi kako je u propisima; te neka ga gospodin hvarski biskup pregleda prije nego se na njemu bude služila misa. A pribor potreban za služenje mise neka drže čist i uredan.

Drugo prebivalište picokara

Jednu milju iznad gore opisanog mjesta ima špilja koju nazivaju Zmajevom i uza nju kuća u kojoj boravi šest djevoja picokara, gotovo sve su Splićanke. Imaju jednaku odjeću i uredbe kao i gore spomenute. Starešica se zove sestra Viktorija Andrivić. Žive od rada, od plodova vrtova i vinograda, pa i od milodara koje im često udjeljuje rodbina i svojta.

Tu postoji kapelica s oltarom koji je ukrašen malom palom, mnogim malim slikama, dvama svijećnjacima od mjedi, oltarnicima i prekrivačem od platna boje kupine s prenosivim oltarom koji treba ukloniti. Postoji i kalež s pliticom od srebra te crkveno ruho od tkanine.

U blizini ove kuće nalazi se golema špilja unutar koje su izgrađene nekakve ćelije i kapelica s oltarom koji je ukrašen slikom, raspelom, svijećnjacima od mjedi, oltarnicima i prekrivačem te sa crkvenim ruhom od tkanine, misalom i mnoštvom knjiga. Ovdje često boravi kapelan tih picokara, a sada ga nemaju. Još prije 120 godina sva je ova mjesta ustanovio svećenik Juraj Dubravčić, pustinjak, te ih je na samrti oporučno ostavio tim picokarama.

Treće prebivalište picokara

Na udaljenosti izbačene strelice od gore spomenute špilje nalazi se kuća odnosno samostan u kojem obitava šest picokara djevica poput gore spomenutih, a starešica je koja njima upravlja 65-godišnja Tomazina Jurinković. I one žive od rada i prihoda malog vinograda. Imaju krasnu kapelicu s oltarom ukrašenim palom, oltarnicima itd. koju je svojim rukama sagradio brat rečene Tomazine, Stjepan Jurinković, a on obitava tu uz kapelicu već četrdeset šest godina. Ove žene se pridružuju ostalima, kada žele slušati misu i primati sakramente.

Župna crkva sv. Ivana u zaseoku Bol ne čuva Presv. Sakramenat, jer se župna služba obavlja u crkvi sv. Marije fratara sv. Dominika, i samo se u ovoj krsti i ponekad pokapa, jer je tu svetište i groblje. Ljudi iz mjesta imaju pravo biranja.⁴²³ Upravitelj je prior Sv. Marije i od pamtivijeka je upravljanje navedenom župom neprekidno pripadalo tim fratrima. Prihod iznosi oko dvadeset pet dukata, a ubire ih sam prior. Crkva ima jedan jedini oltar.

Crkva sv. Marije fratara reda sv. Dominika prislonjena je na njihov samostan, zasvođena i krasna i u njoj se dijele sakramenti. Ljudi su o svim fratrima koji tu obitavaju dali pohvalno svjedočanstvo, a naročito o časnom življenju priora, njihovog župnika, koji je i dobar teolog.

Pošto je Augustin Valier završio apostolski obilazak čitave mletačke Dalmacije, sazvao je biskupe u Zadar na sabor, na kojemu je bio i hvarski biskup Martin i propisno potvrdio vrlo mudre odluke, što ih je apostolski vizitator na njemu donio. Još je dvije godine vodio upravu te crkve, a god. 1581. zamijenio ju je za crkvu sv. Severa⁴²⁴ u beneventskoj⁴²⁵ pokrajini, dobivši od Grgura XIII. dozvolu za prijelaz iz one u ovu, kako je vidno iz konzistorijskih zapisnika: 1581. 20. veljače razriješio je Martina hvarske crkve i premjestio u crkvu sv. Severa koja je još od osnutka bila nepopunjena.

Biskup Martin je bio nazočan na nacionalnom saboru u Zadru.

Iz hvarske prešao je u biskupiju sv. Severa.

PETAR

Trideseti hvarski biskup

Prije je bio ninski, a potom je kao hvarski biskup održao dvije sinode.

Iz zadarske patricijske kuće Cedulin. O njemu u povijesti ninske crkve⁴²⁶ iz koje je odlukom Grgura XIII. prešao na upravu hvarske, kako je zapisano u konzistorijskim spisima: *1581. 20 veljače: Razriješio je Petra ninskog biskupa i premjestio u hvarsku crkvu koja je uslijed Martinovog premještaja ostala nepopunjena, s time da i dalje vrijedi povlastica ostavljena kardinalu Dolfinu da dodjeljuje beneficije iste hvarske crkve i s time da i dalje vrijedi prijenos plaće od 600 zlatnih škuda⁴²⁷ na osobu Zaharije Dolfina mlađega,⁴²⁸ što ju je od prihoda te crkve odredio isti gospodin kardinal, te da isti kardinal zadržava i sve prihode koji su mu inače kao spomenutom hvarskom biskupu i u ime crkve bili prije ustupljeni, od polovine iznosa prihoda te hvarske crkve i što ih je sam Martin, prethodni biskup te hvarske crkve isplatio u obliku cesije⁴²⁹ Franji, blažene uspomene kardinalu Pisanu. I htio je da se ta odluka drži važećom i bez traženja suglasnosti rečenoga izabranog Petra.*

Ovlaštenje za dodjeljivanje beneficija u hvarskoj crkvi, kao i sva ostala prava što ih je kardinal Dolfin bio zadržao za sebe, nakon dvije godine, zbog njegove smrti, prešla su na Petra. Ipak je teret plaće, što ju je onaj prenio na bratova sina Zahariju, prilično dugo trpio.

Ovom je crkvom upravljao pedeset i četiri godine, do duboke starosti. U tako dugom pontifikatu uradio je mnogo divnih stvari, ali posebnog su spomena vrijedna dva dijecezanska sabora krcata vrlo pametnim propisima i vrlo korisnim odredbama: jedan održan 22. ožujka godine 1586., a drugi 21. travnja godine 1596. Sveta rimska kongregacija biskupa i redovnika⁴³⁰ 17. lipnja 1600. odobrila je i prihvatila oba, osim nekih prigovora što ih je iznio kaptol.

Bio je nazočan na pokrajinskom saboru u Splitu.

Sljedeće godine iza prvog sabora, tj. 1587. bio je nazočan na pokrajinskom saboru što ga je splitski nadbiskup Ivan Dominik Foconije⁴³¹ sazvao biskupima pokrajine za 1. travnja, kao i kod pronalaženja sv. Feliksa biskupa, o čemu je izviješćeno u nadbiskupa Foconija.⁴³² Obnovio je veći dio biskupske palače. U čuvanju crkvene discipline i nepovredivosti bio je mnogo stroži nego što se u duhu toga doba moglo dopustiti te da bi je zaštitio, ponekad je, kako je bio žestoke čudi, prekoračio granice ne samo razboritosti, nego i pravičnosti, pa je anatemom udario vrhovno poglavarstvo Dalmacije. Pošao je preodjeven da ga ne prepoznaju u Zadar, odvažio se ući u kneževu palaču i na mjesto svima vidljivo izvjesiti svoju presudu protiv njega. Zatim se hitro dade u bijeg, ukrca se u brodicu pripremljenu za to, prijeđe u Ankonu, a odatle pođe u Rim. Nije bilo nikoga tko taj drzak čin nije osuđivao. Upozoren u Rimu, pa zatim u Mlecima da se nešto takvo ubuduće ne usudi te da žar i žestinu duha ukroti smjernošću i razboritošću, vrati se svojoj crkvi. Oproštenje je lako zadobio, jer je bilo sasvim očito da sve što je skrivio treba pripisati nesmotrenosti, a ne zlobi.

U stolnoj crkvi je ustanovio Kongregaciju kršćanske škole i kateheze, opskrbio je pobožnim pravilima, te se pobrinuo da se ona priključi rimskom arhibratimstvu⁴³³ za kršćanski nauk te da joj budu dane povlastice i indulgencije,⁴³⁴ kojima je i ono bilo obdareno kako proizlazi iz rimske diplome.⁴³⁵

Marcije Ginettus, naslovni kardinal-đakon Sv. Marije Nove,⁴³⁶ vikar Njegove Svetosti našega gospodina pape i stalni upravitelj i pokrovitelj časnog arhibratimstva kršćanskog nauka zakonito ustanovljenog u preslavnoj rimskoj bazilici prvaka apostola, Jeronim Lanuvije pročelnik - izvjestitelj obiju signatura⁴³⁷ Njegove Svetosti našega gospodina pape, Anđelo Baldus pomoćnik, Karlo Fontanellus, Ivan Petar Marchesius, Horacije Manilius i Askanije Serdonatus savjetnici.

Ljubljenim u Kristu bratimima Kršćanskog nauka u hvarskoj stolnoj crkvi udruženima biskupskom odlukom itd. vječiti spas u Gospodinu. Mi, koji se po obvezi naše službe moramo skrbiti za spas vjernika i rast pobožnosti, rado pridružujemo i pripajamo našem arhibratstvu druge istovrsne ustanove te im, tako pridruženima, po ovlaštenju dobivenom od Vrhovnih svećenika dodjeljujemo oprost, ovlaštenja i druge duhovne milosti i povlastice. Stoga, budući da je presvijetli gospodin Ivan Frano Montagna zastupnik te bratovštine toplo zatražio takvo pridruživanje i dodjelu oprostâ, mi, pokrovitelj i upravitelj te gore navedeni službenici koji predstavljaju čitavo to arhibratimstvo, oslanjajući se na odredbu Klementa, blažene uspomene pape VIII. o takvom združivanju i dodjeljivanju nebeskog blaga, kao i na nedavno dodanu uputu, vođeni jedino ljubavlju prema Bogu i revnošću za povećavanje pobožnosti i kršćanske vjere, gore spomenutu zakonito osnovanu bratovštinu, provjerivši odobrenje mjesnog ordinarija⁴³⁸ i pismene potvrde, kojima se preporučuje njezina uredba, pobožnost i vjera, po danom nam apostolskom dopuštenju ovim našim opisom pridružujemo i pripajamo našem arhibratimstvu, samo ukoliko slična milost nije od nas prije dodijeljena drugoj bratovštini u rečenome gradu odnosno mjestu i ako u vrijeme ovog dodjeljivanja nije bila pridružena drugom arhibratimstvu. A njoj i njezinim bratimima dajemo i podjeljujemo dolje pojedinačno popisane oproste i duhovne milosti koje su poimence točno i jasno dodijeljene našem arhibratimstvu papinskim pismom, a sadržaj je toga pisma ovaj: Papa Pio V. za vječni spomen na stvar. Po pastirskoj službi koja nam je povjerena itd. Da spomenuta bratovština i njezini bratimi mogu sve gore pojedinačno popisane oproste i duhovne milosti pribaviti, te se njima koristiti i uživati ih itd.

Dano u Rimu u uobičajenom sjedištu naše Kongregacije godine 1630. od porođenja našega Gospodina Isusa Krista itd.

Kad je godine 1626. Oktavijan Garzadori,⁴³⁹ nadbiskup zadarski, po nalogu Urbana VIII.⁴⁴⁰ obavljao apostolsku vizitaciju u Dalmaciji, pohodio je hvarsku crkvu, nikad je nije zanemario i neprestano se marljivo trudio da ispravi i obnovi ponašanje klera i naroda u njoj, te nije propustio nikakav trud ni napor da ono što je onaj⁴⁴¹ mudro potaknuo i naredio zadrži svoju snagu.

Osnovao je bratovštinu kršćanskoga nauka ...

... koja je bila pridružena rimskoj arhibratovštini.

Apostolska vizitacija Oktavijana Garzadora, zadarskoga biskupa.

Biskup Petar izgubi vid.

Njegove oporuke i nadgrobni natpis.

Kad se primakao gotovo najdubljoj starosti, izgubio je vid na oba oka i to je bio uzrok da sam osobno nije mogao obaći dijecezu, kao što je prijašnjih godina vrlo često činio, pa je bio prisiljen druge ovlastiti za mnoge poslove za koje je bio potreban ne samo bistar um, nego i vid. Ali on je sam, kao da drži kormilo, nalagao vikaru što treba obaviti, a koristio se uslugama i drugih i nije propustio od onih, koji su bili zaduženi, tražiti točno izvješće o obavljenom poslu, ukoriti ako su nešto skrivili, ispraviti ako su nešto pogriješili. Sjedeći kod kuće sam je osobno običavao prosuđivati o svim najvažnijim poslovima, istraživati, odlučivati tako slobodna i bistra duha, da je izgledalo da mu baš sljepoća izoštrava snagu i bistrinu uma. Dvaput je napravio oporuku: prvu u Zadru 3. listopada 1622. godine, potom u Hvaru 3. prosinca godine 1633. Poništivši prijašnje oporuke, posljednjom je za nasljednicu zapisao hvarsku crkvu. Štogod je imao novca i crkvene i kućne srebrene, svilene, lanene opreme, podijelio je na tri dijela: jednu trećinu stolnoj crkvi, drugu ostalim svetim i posvećenim mjestima, treću siromasima. A nije zaboravio ni svoju nekadašnju zaručnicu ninsku crkvu. Njoj je ostavio dva srebrna svjećnjaka. Umro je u Hvaru godine 1634. kad je dopro do krajnje starosti, bogatiji zaslugama nego godinama, i ni mrtav se nije želio odvojiti od svoje crkve, pa je naredio da ga tu u stolnoj crkvi pokopaju. Uostalom prije trideset četiri godine je pripremio sebi grobnicu u Zadru u hramu otaca sv. Frane ispred glavnog oltara. Na nadgrobnoj se ploči vidi urezan grb cedulinske obitelji s ovim kratkim natpisom:

PETAR CEDULIN
HVARSKI BISKUP
DJEDOVSKU OBITELJSKU
GROBNICU
ZA SEBE I SVOJE POTOMKE OBNOVI
1600.

NIKOLA IV
Tridesetprvi hvarski biskup

Iz grada Splita, a od porodice Zorzi. Urban VIII. ga je dao za biskupa ovoj crkvi: *1635. 12. veljače hvarskoj je crkvi, ispražnjennoj zbog smrti Petra Cedulina, providio biskupa u osobi Nikole Zorzija uz oslobađanje od nedostatka uvjeta⁴⁴² i uz nalog da obnovi crkvu i uredi svetište.* Nije mi poznato je li dovršio jednu ili ni jednu od te dvije stvari. Sjajnu svečanost koja se stalno svake godine održavala 6. veljače, a toga je dana prije sto dvadeset godina lik Presvetog Raspela prokapao krvlju, prebacio je u sporazumu s kaptolom i poglavarstvom u drugu nedjelju po uskršnjim blagdanima zbog toga jer je zimska nepogoda bila veoma neprilična za kler i narod. A radi povećanja štovanja Presv. Otkupitelja i Njegova Presv. lika, osnovao je pod

tim imenom⁴⁴³ i zaštitom družbu sastavljenu od muškaraca i žena, te je od Urbana VIII. pribavio za njih potpuni oprost svih grijeha, ukoliko očišćeni u ispovijedi i potkrijepljeni božanskom trpezom te nedjelje pokorno pohode stolnu crkvu i pobožno posjete oltar tog Presv. Raspela. Jednom je obašao dijecezu godine 1637. Umro je godine 1644.

VINCENCIJE

Tridesetdrugi hvarski biskup

Mletački građanin, potekao iz porodice Milani. Inocencije X.⁴⁴⁴ ga je iz kaorleške⁴⁴⁵ crkve premjestio u hvarsku 19. prosinca 1644. Godine 1645. je u biskupskom pohodu obašao dijecezu. Godine 1654. je kraj biskupskog dvora osnovao sjemenište za klerike i dodijelio mu *beneficium duplex*⁴⁴⁶ s kojim nije bilo povezano nikakvo dušobrižništvo. No budući da su odatle dotjecali veoma mršavi prihodi, ta se vrlo lijepa i korisna ustanova nije razvila. Kad je od nekih zatražio da vrate crkovna dobra, ovi su, poplašivši se da će biti pozvani na sud i prisiljeni napustiti ono što su držali bespravno, izmislili protiv njega optužbe i podastri ih i u Mlecima i u Rimu. On, oslanjajući se na svoju neporočnost, na oba je mjesta pobio klevete iznesene protiv sebe i razbio je svaku i najtanju sjenu sumnje.

Ono što Hvarani bijahu odlučili prije sto dvadeset godina i već davno počeli snovati, tj. redovničku kuću za djevice benediktinke, konačno je za biskupovanja Vincencijevog dovršeno i obavljeno, a dozvolu za njezino osnivanje dobili su od Pavla III.⁴⁴⁷ godine 1534. Postoji papinska diploma⁴⁴⁸ i nalog kojim papa brigu i ovlaštenje za izvršenje toga povjerava biskupima Castellammarea i Vigevana⁴⁴⁹ kao i vikaru hvarskog biskupa, te im je uputio pismo u koje je ta diploma bila unesena.

Pavao biskup, sluga slugu Božjih, poštovanoj braći biskupima Castellammarea i Vigevana i ljubljenom sinu, generalnom vikaru našega poštovanog brata hvarskoga biskupa u duhovnim i vremenitim poslovima, pozdrav i apostolski blagoslov. Danas smo otposlali pismo s ovim sadržajem: Pavao biskup, sluga slugu Božjih, za vječni spomen na stvar. Nastojeći svim snagama pridobivati duše za Stvoritelja itd. Upravo nam je od strane ljubljenih sinova patricija i Gradskog vijeća Hvara podastrta molba u kojoj je stajalo da oni vođeni žarkom pobožnošću silno žele, na hvalu i slavu svemogućeg Boga i radi promicanja bogoslužja i vjere u spomenutom gradu na za to prikladnom i zgodnom mjestu dati da se, na njihov vlastiti trošak, sagradi samostan redovnica reda sv. Benedikta s nazivom sv. Antuna,⁴⁵⁰ te ga dolično opremiti za jednu opaticu i redovnice navedenog reda, koje će tu služiti Svevišnjemu. Stoga Nas spomenuti patriciji i vijeće ponizno mole da se za predloženo apostolskom dobrohotnošću udostojimo prikladno pobrinuti. Stoga Mi, koji iskreno i toplo želimo promicanje bogoslužja i širenje vjere, svakoga od spomenutih patricija i iz Vijeća

Vincencije Milani hvarski biskup, prije je bio kaorleški.

Već odavno zasnovana gradnja samostana namijenjenog hvarskim djevicama odobrena od Pavla III.

slijedom ovoga⁴⁵¹ određujemo i naređujemo da bude odriješen od bilo kojih crkvenih kazni cenzura, izopćenja, suspenzija, interdikata i drugih donesenih u bilo kojoj prigodi i zbog bilo kojeg razloga od zakona ili od čovjeka, ukoliko je netko nekom od tih sapet, i to samo radi postizanja učinka ovoga,⁴⁵² te naklonjeni ovakvim molbama po apostolskoj vlasti odredbom ovoga⁴⁵³ spomenutim patricijima i Vijeću dopuštamo da u rečenom gradu i na za to pogodnom mjestu naprave i sagrađe jedan samostan sa crkvom, zvonikom, zvonom, grobljem, blagovalištem, spavaonicom, vrtovima, povrtnjacima i drugim potrebnim radionicama. Taj samostan, osiguran zadovoljavajućom klauzурom,⁴⁵⁴ podižemo i osnivamo kao samostan redovnica spomenutoga reda pod gore navedenim nazivom, za jednu opaticu i redovnice istoga reda, koje će u tom samostanu po redovničkim pravilima, u duhu poniznosti i u trajnoj klauzuri služiti Svevišnjemu bez ičije prisile. I sveukupna kao i pojedina dobra što mu ih ti patriciji i Vijeće trebaju tada, kada on bude podignut, ustupiti i dati kao opremu, Mi već od sada kao i kada budu ustupljena i predana znanovijek pripisujemo i priznajemo u vlasnost.

A da bi se u rečenom samostanu otklonila nesloga i svađe koje mogu, kako tvrde sami patriciji i Vijeće, lako iskrnuti i da bi opatica tog samostana koja tada bude, mogla brižnije voditi upravu i da bi se dobrima toga samostana umješnije upravljalo i raspolagalo, određujemo da u rečeni samostan mogu biti uzimane odnosno primane jedino kćeri patricija koji žive u rečenome gradu, rođene u zakonitu braku i uz pristanak i suglasnost navedenoga Vijeća koje će u tu svrhu biti zakonito sazvano i zamoljeno, te s mirazom što će se odrediti prema tome kako bude zahtijevalo stanje toga samostana. A opatica rečenoga samostana treba prema običaju biti izabrana među redovnicama toga samostana, ali da ipak bude mila i počudna tom Vijeću i da u toj službi opatice ostane tri godine, a nakon tri godine da ju se ne uzme za istu dužnost, nego kad prođu druge tri godine. Znanovijek utvrđujemo i naređujemo da to Vijeće ili upravitelji tog samostana, tada izabrani od Vijeća na godinu dana iz staleža patricija, imenuju kapelana poštena življenja i glasa, iako nije položio zavjete toga reda, jer kako tvrde sami patriciji pa i Vijeće, u rečenom gradu i hvarskoj dijecezi nema nijednoga samostana spomenutoga reda, da bude na usluzi gore navedenim redovnicama za bogoslužje u obvezno vrijeme i na obveznome mjestu, a da oni budu sposobni i dužni upravljati imanjem i prihodima toga samostana na njegovu korist i dobrobit te da moraju polagati račun za svoje upravljanje.

I posebnom milošću dopuštamo da se ovim samostanom opatica i redovnice za vrijeme dok se tu nalaze, kakogod im bude drago, koriste, stječu i uživaju sveukupne i pojedinačne povlastice, zaštitu, oproste, važna dopuštenja, ovlaštenja i milosti koje su na bilo koji način dodijeljene drugim samostanima istoga reda, njihovim opaticama, redovnicama i osobama koje se ondje u to vrijeme nalaze i kojima se ona i one prema ovim povlasticama, bilo po zakonu, bilo po običaju, koriste, stječu i uživaju, a koje će i ubuduće koristiti, stjecati i uživati, pa da i samostan sv. Antuna i njegove opatice i redovnice za [to] vrijeme mogu to koristiti, postići i uživati po slobodnoj volji. Bez obzira na apostolske odredbe i odluke i na

statute i običaje gore spomenutih samostana i redova, pa čak na one osnažene apostolskom potvrdom itd. Neka, dakle, baš nijednom čovjeku ne bude dopušteno da ovaj list što sadrži Naše oslobađanje, dozvolu, uspostavljanje itd. Dano u Rimu kod Sv. Petra godine Utjelovljenja Gospodnjega 1534. 12. ožujka, prve godine našeg pontifikata.

Stoga apostolskim pismom nalažemo vašoj ljubeznosti da vi odnosno dvojica ili jedan od vas, sami ili preko drugoga, odnosno drugih, po našem ovlaštenju učinite da priloženo pismo i sve što je u njemu sadržano postigne potpuni učinak i da se svi zajedno, odnosno pojedinci na koje se ono bilo kako odnosi, njime koriste i služe i da ne dopustite da itko protiv ovih odluka rovari, zauzdavajući crkvenim cenzurama i kaznama sve koji se suprotstavljaju i koji se bune, ne uvaživši priziv, pa ako zatreba čak i pomoću svjetovne sile, bez obzira na sve gore rečeno itd.

Dano u Rimu kod Sv. Petra godine 1534. od Utjelovljenja Gospodnjega, 12. ožujka, prve godine našega pontifikata.

Ali Hvarani nisu tada imali mogućnosti napraviti ono što su željeli i što papa bijaše dopustio. Ili im nije dostajalo dovoljno novca za gradnju, ili pogodne opreme za opremanje samostana. Zatim je nastupila propast grada koju su prouzrokovali Turci, a za njom kuga i razne druge zapreke. Gotovo sasvim propala je nakana i nada u dovršenje sjajnog djela. Pri koncu šesnaestog stoljeća hvarski građani Nikola Golubinić i Julija Lucić,⁴⁵⁵ među svojim naročito bogati plemići, narediše u oporukama da se sva njihova imovina potroši za gradnju i opremanje samostana, što je bilo već davno zasnovano i odlučeno. Godišnji prihodi jedne i druge ostavštine dani su na kamate i kad su narasli do onolikog iznosa za koji se činilo da će dostajati za počinjanje i dovršenje gradnje, počela se graditi zgrada s dopuštanjem mletačkog Senata godine 1636. A kad je bila dovršena i kad je sve za potrebe zajedničkoga redovničkog života bilo dobavljeno, Senat je godine 1652. naredio da se u nju prime ne samo djevojke iz plemićkoga kruga, nego i one čestite iz nižih staleža u gradu, koje su željele biti primljene i koje su se činile podobnima za tu ustanovu. Napokon je biskup Vincencije, dozvolom Apostolske stolice i mletačkog Senata, godine 1664. uzeo iz rapskog samostana⁴⁵⁶ dvije redovnice poodmakle dobi, prokušane u vrlinama i razboritosti, vješte redovničkom pravu te ih istim brodom sa sobom doveo i smjestio u novi samostan da hvarskim djevicama prenesu pravila samostanske stege, te njihov život uredi i usmjere po propisima donijetim od sv. oca Benedikta, i po njegovim svetim pravilima. Od tada se ta sjajna ustanova razvijala, te se jednako odlikovala svakovrsnim krepostima kao i brojem djevica.

Vincencije je poslije dvije godine umro, te budući da je po propisu svetih kanona uprava hvarske crkve prešla na zbor kanonika, izabran je između njih za kaptolskog vikara kanonik Frano Pjerotić koji je bio i arhiprezbiter, te je gotovo čitavu godinu zamjenjivao biskupa i upravljao kršćanskim poslovima.

IVAN II.

Tridesetteći hvarski biskup

Iz trogirске patricijske kuće De Andreis kome je Aleksandar VII.⁴⁵⁷ dodijelio hvarsku crkvu: 1667. 16. ožujka hvarskoj je crkvi ispražnjenoj zbog smrti Vincencija providio biskupa u osobi Ivana Andreisa, trogirskoga svećenika, uz osiguranje plaće od 400 škuda. Bio je veoma žestok branitelj crkvene nepovredivosti i nije oklijevao da zbog nje upadne u neprijateljstvo i sukobe s nasilnicima. Tražio je od svih da disciplinu u svetim obredima, pa i u najneznatnijim stvarima što se tiču božanske liturgije održavaju onako kao što je i sam sasvim točno održavao, i nije dopuštao da itko ma i za mali prst od nje odstupi, a to dovoljno razjašnjuje jedno pitanje što ga je pismom uputio Svetoj kongregaciji:⁴⁵⁸ *Hvarski biskup, smjerni molitelj je preponizno zamolio Vaše uzoritosti za razjašnjenje o dolje navedenom: dok biskup služi svečanu misu i glasno izgovara antifonu, himan, gloriiju⁴⁵⁹ i pjeva molitvu, mora li svećenik koji asistira, bez obzira na to tko je on, sam glavom stvarno i fizički držati knjigu podignutu iznad glave, ili to mora činiti netko drugi, a sam svećenik koji asistira samo moralno tj. lagano dodirivati. A Sveta kongregacija za obrede je po izvjestitelju uzoritom gospodinu kardinalu Gualteriju odgovorila: Sam taj prezbiter mora je stvarno držati iznad glave. Danas 31. svibnja 1670.*

Doista su mu među prvim stvarima na srcu ležali sjaj i dostojanstvo bogoslužja, jer je posjedovao veliko uvjerenje o beskrajnoj i neizmjerljivoj uzvišenosti Svevišnjega božanstva povezano s velikom pobožnošću duboko u duši začeto i prihvaćeno zbog postojane revnosti u meditiranju, tako da je smatrao da se u podložnosti i služenju Bogu ništa ne smije zanemariti ili omalovažiti. Nije propustio ni jedan dan a da ne bi određeno i utvrđeno vrijeme, oduzeto od svih drugih poslova, posvetio razmatranju o nebeskim stvarima. A najveće je zadovoljstvo nalazio u meditaciji o Kristovu životu i smrti itekako uvjeren da mu je time omogućeno promatrati i nasljedovati sve divne primjere iznesene u sjajnom pisanom izvoru.⁴⁶⁰

Da bi sve naveo i potaknuo na ovakav najkorisniji i najplodonosniji način meditacije, pobrinuo se da u Mlecima godine 1667. u Hertzijevoj tiskari bude izdana knjižica s naslovom *Duševna hrana*,⁴⁶¹ koja je ispunjena primjerima kreposti trpećeg Krista, što ju je on proširio i obogatio pobožnim mislima i uputama. Naredio je da se kler u gradu i dijecezi sastane svakog mjeseca jedanput radi raščišćavanja prijepornih pitanja moralne teologije, koja se u praksi češće pojavljuju.

U stolnoj je crkvi sagradio mramorni oltar na kojemu je u zatvorenoj drvenoj prekrasno izrezbarenj i pozlaćenj škrynji pohranio tijelo sv. Prospera⁴⁶² mučenika, i da bi povećao štovanje prema njemu ustanovio je pobožnu družbu muškaraca plemića, kako pokazuje natpis na ploči koja je uzidana na stražnjjoj strani oltara:

BOGU NAJBOLJEM I NAJVEĆEM
IVAN ANDREIS HVARSKI BISKUP
TIJELO SV. PROSPERA MUČENIKA LJUBLJENOJ ZARUČNICI

Biskup Ivan
sagradi sv.
Prosperu žrtvenik
u kojem sahrani
njegovo tijelo.

SVOJOJ DADE NA DAR. POBOŽNU BRATOVŠTINU PLEMIČKU
USTANOVI, KOJU JE DRUGIM KLJUČEM ČASNE RAKE
OBDARIO GODINE GOSPODNJE 1676.

Iste je godine prešao iz hvarske crkve u trogirsku, kako se nalazi u konzistorijalnim zapisnicima: *1676. je trogirskoj crkvi, ispražnjenoj zbog smrti Ivana Garzonija, providio biskupa u osobi Ivana Andreisa, hvarskog biskupa.*

Premješten u trogirsku crkvu.

JERONIM III.

Tridesetčetvrti hvarski biskup

Mletački patricij iz vrlo ugledne porodice Priuli koja je ne samo uživala najveće počasti i slavu zbog sjajnih djela nego je i dva-tri puta obnašala vrhovnu čast u svome gradu. Pazi da ovoga ne zamijeniš za drugoga vrlo glasovitog muža s istim imenom, prezimenom, i iste dobi, o kome Jakov Salmonius u dodacima natpisima grada Padove: *Jeronim Priuli, sudac Sv. rimske rote,⁴⁶³ padovanski arhidakon, godine Gospodnje 16 ... Inocencije XI.⁴⁶⁴ ovoga je našeg zbog njegove izvanredne učenosti i čestitosti uzeo iz Somaske kongregacije⁴⁶⁵ na upravu hvarske crkve: 1676. 22. lipnja providio je hvarskoj crkvi biskupa u osobi Jeronima Priulija, svećenika Somaske kongregacije.* U stolnoj crkvi, koju su prije nekoliko godina prijašnji biskupi brižno obnovili i sjajno opremili, podigao je prekrasan mramorni oltar, a kamena ploča uzidana s njegove desne strane sadržava urezano ime onoga tko ga je podigao i svetaca u čiju čast je bio podignut:

Podigne mramorni žrtvenik u stolnoj crkvi.

DJEVICI BOGORODICI I SV. JERONIMU
I KAJETANU⁴⁶⁶ NAJDOBROSTIVIJIM ZAŠTITNICIMA
JERONIM PRIULI HVARSKI BISKUP OVAJ OLTAR PODIŽE
GODINE GOSPODNJE 1687.

Primjer vrlo pobožnog biskupa bio je poticaj dvama uglednim i bogatim građanima da naprave dva oltara isto tako mramorna u istoj glavnoj gradskoj crkvi. Jedan od njih je bio Jeronim Vitalis koji je zbog svoje naročite ljubavi prema liku Krista Gospodina Rasketoga, čuvenom po čudesima, u njegovu čast podigao svojim novcem divan oltar i naredio da se sa svake njegove strane ureže po jedan natpis:

Napravi drugi oltar — Presv. Križu, ...

BOGU NAJBOLJEM I NAJVEĆEM
ISUSU KRISTU RASPETOME
KOJI JE ČUDOM PONOVLJENE SMRTI⁴⁶⁷
KRV IZ LIKA
PROLIO
JERONIM VITALIS

POSVETI GODINE SPASENJA
1692.

BOGU NAJBOLJEM I NAJVEĆEM
JERONIM VITALIS
SIN TOME
DA PRESVETOG KRISTOVOG LIKA
ŠTOVANJE JOŠ VIŠE UZDIGNE
I USPOMENU NA BOŽJE ČUDO
ZANA VIJEK UČVRSTI
GODINE NAKON ČUDESNOG DOGAĐAJA
182.

... i grobnicu za
bratime Presv.
Križa.

Poslije nekoliko godina ista je bratovština Presvetog Raspela, dozvolom Jeronima, ili njegovih nastupnika, pred tim oltarom napravila grobnicu za sebe i na kamenom poklopcu urezala ovaj natpis:

ČASNE BRATOVŠTINE
PRESVETOG RASPELA
ZA POKAPANJE
BRATIMA I SESTARA NAPRAVLJENA
OVA GROBNICA GODINE GOSPODNJE
1713.
KOJE JE ZA ŽIVOTA
ZDRUŽILA POBOŽNOST
NEKA I U SMRTI
ZAJEDNIČKA URNA PRIHVATI

Nadgrobn
natpis biskupa
Jeronima.

Jeronim Priuli je gotovo petnaest godina veoma zdušno upravljao hvarskom crkvom. Umro je u zavičaju 1691. godine, kad je otišao u Mletke radi liječenja. Prenesen je u Hvar, kako sam bijaše naredio, i poslije svečanog opijela u stolnoj crkvi pokopan je u onoj grobnici koju je pripremio za sebe i svoje nastupnike, kako pokazuje nadgrobn natpis:

BOGU NAJBOLJEM I NAJVEĆEM
JERONIM PRIULI BISKUP
ZA SEBE I NASTUPNIKE

Na istom mjestu je ispod plemenskog grba urezano:

UMRO JE
GODINE GOSPODNJE 1692.

IVAN TOMA
Tridesetpeti hvarski biskup

Rođen u Brescii⁴⁶⁸ od plemićke porodice Roveta, vjerojatno bergamske.⁴⁶⁹ Od najranije mladosti želio se pridružiti časnoj družbi sv. Dominika i u njoj je pružio mnogo sjajnih dokaza uma, znanja, razboritosti i svih kreposti. U raznim dominikanskim samostanima langobardske pokrajine⁴⁷⁰ vodio je, po nalogu, najprije filozofske, a zatim teološke škole te je mlađoj braći svoga reda pomogao koliko znanjem toliko i primjerima vrlo pobožnog življenja. U Mlecima je veoma pohvalno i razborito obavljao tešku dužnost istražitelja protiv zablude heretika, i od svoga je imetka zgradu Svete Inkvizicije opremio mnogim korisnim i sjajnim predmetima. Kad je prevalio dob od 60 godina, Inocencije XII.⁴⁷¹ ga je godine 1693. postavio za čelnika hvarske crkve uz pohvalne riječi: *Tebe svećenika, rođenog u Brescii iz zakonita braka od katoličkih i časnih roditelja, starijeg od šezdeset godina, promaknutog već prije više godina u svećenički red, učitelja teologije, zavjetovanoga u redu propovjednika, budući da si hvalevrijedno u Mlecima obavio službe lektora filozofije, teologije, pa i vikara i inkvizitora protiv heretičke zablude itd.* Iz papinske diplome.

Upravljaio je ovom crkvom točno jedanaest godina, tako da nije propustio nijednu obvezu najboljeg biskupa. Svake treće godine obašao je dijecezu i svugdje je istrijebio loše običaje koji se bijahu pojavili kod klera i puka, a uspostavio je mnoge izvrsne stvari koje su se odnosile na povećanje sjaja božanskog kulta i na obnovu kršćanske i crkvene discipline. Jednom je pa i drugi put posao obilaska otoka Brača povjerio makarskom biskupu Nikoli Bijankoviću,⁴⁷² jer mu je ovaj bio bliže i jer je poznao hrvatski jezik. Dapače je odredio neka mu se godišnje dade trista srebrnjaka da svake druge godine pohodi taj otok i puk. Propisao je određenu i točnu metodu i način pjevanja psalama, služenja mise i obavljanja ostalih svetih ceremonija, da bi kanonici i klerici u stolnoj crkvi dostojanstveno i kako odgovara pobožnosti i obredu vršili božansku službu. Stolnoj crkvi je dao na dar poprsje sv. Stjepana pape i mučenika prekrasno umjetnički izrađeno od čistog srebra, a isto tako srebrnu *lampadu* znatne težine te je svetište⁴⁷³ u njoj uresio damastom.⁴⁷⁴ Djevicama benediktinkama je na svoj trošak izgradio prostoriju prikladnu za primanje vanjskih muškaraca i žena na razgovor i ogradio je željeznim rešetkama, te je naredio da one, koje se po dobi, razboritosti, vrlinama ističu iznad drugih, budu nazočne tim razgovorima, te tako pridonesu neporočnosti i dobrom glasu tih djevice. Doživjevši jednu pa i dvije godine preko šezdesete, budući da se izgubivši jedno oko bojao da ne izgubi i drugo, odrekao se godine 1704. časti hvarskoga biskupa ne osiguravši sebi nikakve plaće od njezinih dohodaka. Povukao se u Bresciu te napustivši svaki posao živio je za sebe i za Boga nekoliko godina u roditeljskoj kući. Za to vrijeme je jednom, drugi pa i treći put poslao u Hvar znatan iznos novca da se podijeli siromasima. Kad je osjetio da mu se približava posljednji dan, sklonio se u

Odrekavši se biskupske časti Ivan odseli u zavičaj.

dominikanski samostan i tu je uz pobožne molitve svoje subraće spokojno i sveto preminuo 14. travnja 1719. godine. Svu obrednu opremu od srebra, platna i svile oporučno je ostavio hvarskoj stolnoj crkvi.

RAJMUND Tridesetšesti hvarski biskup

Porijeklom od bergamskih kneževa de Aspertis. Pristupivši predičnoj družini sv. Dominika, sav je svoj život proveo po pravilima ove pobožne družbe. Bio je postavljen za predavača ljudskih i božanskih znanosti te se zaslužno istakao slavom sjajna uma i vrhunske izobraženosti. Nekoliko godina je u Mlecima odlično obnašao dužnost istražitelja protiv heretika. Klement XI.⁴⁷⁵ ga je zbog istaknutih vrlina postavio na hvarsku stolicu za nastupnika fra Ivanu Roveti.

1704. 28. travnja hvarskoj je biskupiji, ispražnjenoj zbog dragovoljnog odreknuća Ivana Tome Rovete, providio biskupa u osobi Rajmunda Aspertija iz reda propovjednika uz osiguranje plaće od 300 škuda⁴⁷⁶ rimske monete za osobu, odnosno osobe koje će biti imenovane.⁴⁷⁷

Rajmundova
sjajna djela.

Naročito se skrbio za kršćanski nauk djece; naredio je da se ne samo nedjeljom, nego i svakog blagdana i u gradu i u dijecezi održava škola kršćanskog katekizma i da se dječaci odvojeno od djevojčica obučavaju u božanskom nauku i otajstvima. U gradu je svečanim obredom i ceremonijom posvetio katedralnu crkvu, koja još nije bila od biskupa posvećena, a isto tako i crkvu sv. Stjepana u Starome Gradu, što je bijahu razorili Turci, a vizitator Augustin Valier naredio da se obnovi te koja je bila nastojanjem prethodnih biskupa i pobožnom darežljivošću tamošnjeg puka još veličanstvenije obnovljena. Ovoj je vratio nekadašnje pravo i naslov župe, što je bilo prešlo na susjednu crkvu sv. Marije. Odatle je ovamo prenesena Presv. Euharistija uz obilne molitve klera i puka i uz prisustvovanje silnog mnoštva muškaraca i žena iz svih mjesta na otoku.

Gotovo je sve župne crkve na Braču i Hvaru opskrbio mnoštvom relikvija svetaca, koje bijaše donio iz Rima. Premda je njegovo biskupovanje padalo u ono veoma pogibeljno vrijeme, koje je buktjelo zbog turskog rata, premda je grad i čitava dijeceza bila izložena turskim napadima, ipak se nije dao zaplašiti ni od kakve opasnosti da će izgubiti život odnosno slobodu, pa da stoga ne bi stalno i postojano sjedio za kormilom povjerene mu crkve, odnosno da bi prekinuo naviku koju je od početka preuzeo, da svake treće godine obađe dijecezu. Dapače je zdušno prihvatio priliku, koja mu je tim ratom pružena, da postane zaslužan za kršćansku zajednicu. Budući da su u hvarsku luku često navraćali mletački brodovi da bi se opskrbili vodom ili se zaklonili, a na njima su se nalazili kako zarobljeni Turci, tako i heretici koje je privukla mletačka plaća, priveo je nemali broj jednih i drugih na kršćansku vjeroispovijest, odnosno na pravu katoličku vjeru u Boga. Goste je, odnosno

hodočasnike, naročito redovnike, redovito primao vrlo prijazno i postupao prema svakome darežljivo i svojski prema njegovom položaju. U potpomaganju potrebnih i siromašnih bio je izdašan, gotovo rasipan, a sam je živio zadovoljan oskudnim jelom i priprostim odjećom, te mu nikad nije manjkalo ničega, što bi širokogrudno i obilato pružao siromasima.

Umro je pobožno 1722. ili sljedeće godine i pokopan je u stolnoj crkvi.

Što se tiče ostalih biskupa, ništa nisam propustio da bih putem pisama doznao, ako bi bilo nečega vrijednog da se o njima spomene, ali osim imena i godine preuzimanja i napuštanja biskupske časti, nije bilo moguće gotovo ništa doznati.

DOMINIK

Tridesetsedmi hvarski biskup

Mletački patricij iz porodice Condulmeri. Stupio je na upravu hvarske crkve godine 1723. te ju je godine 1736. zamijenio onom u Bellunu.⁴⁷⁸

Dominik
premješten u
bellunsku crkvu.

CEZAR

Tridesetosmi hvarski biskup

Rođen je u Mlecima 24. travnja godine 1689. Prezime mu je bilo Bonaiuti. Nekoliko je godina upravljao dvjema crkvama zajedno povezanima: cefalenijskom i zakintskom,⁴⁷⁹ zatim ga je 28. veljače 1736. Klement XII. premjestio u hvarsku crkvu. Tijekom dvadesettri godine značajnim je uredbama i svojim vrlinama proslavio ovu biskupsku stolicu. Kad je godine 1759. umro, ostavio ju je nepopunjenu. U stolnoj je crkvi dobio grobnicu zajedno s prethodnim biskupima.

Cezar poslije
Cefalenije biskup
u Hvaru.

ANTUN

Tridesetdeveti hvarski biskup

Zavičajem iz Budve, po prezimenu Bečić. O njemu ima u skradinskih biskupa.⁴⁸⁰ Nalazio se u Rimu kad je tamo stigla vijest o smrti biskupa Cezara.

Antun Bečić
najprije biskup u
Nikopolju u
Bugarskoj, zatim
u Skadru, napokon
u Hvaru.

Klement XIII.⁴⁸¹ želeći nagraditi Antuna za uloženi apostolski trud oko vjere u Bugarskoj⁴⁸² dodijelio mu je godine 1759. hvarsku biskupiju, bogatiju od skradinske i otposlao ga iz Grada⁴⁸³ obilno ga nagradivši darovima i blagodatima papinske darežljivosti. Kao izvrstan biskup smišljao je i odmah počeo ostvarivati mnogo toga, što se odnosilo na diku i sjaj te crkve, te na korist novoga stada što mu je povjereno. Ali nisu prošle ni dvije godine od preuzimanja uprave, kad je njegove namjere i odluke prekinula prerana smrt. Otišao je u Rim i dok je u tom gradu revno obavljao poslove za svoju crkvu, umro je od smrtonosne bolesti godine 1761.

JOAHIM MARIJA Četrdeseti hvarski biskup

Joahim nakon
šeste godine
napusti
biskupiju.

Građanin Verone, rođen godine 1709. a prezime mu je bilo Pontalti, iz reda karmelićana,⁴⁸⁴ kojemu je, uz najvišu pohvalu i odobravanje svih njegovih, bio poglavar. Bio je apostolski egzaminator⁴⁸⁵ za rimski kler. Klement ga je XIII.⁴⁸⁶ zbog naročite učenosti i sjajnih vrlina, odmah po smrti Antuna, proglasio za hvarskoga biskupa. Tu je crkvu vodio gotovo šest godina. Mnogo je divnih stvari ustanovio i odredio za poboljšanje bogoslužja, za učvršćivanje crkvene discipline, za ispravljanje ćudoređa kršćanskoga puka i za poticanje pobožnosti te nije propustio nijednu dužnost brižna i izvrsna biskupa.⁴⁸⁷ Kad se godine 1767. nalazio u Rimu, vratio⁴⁸⁸ je hvarsku crkvu istome papi, od kojega ju je i dobio.

PETAR II. Četrdesetprvi hvarski biskup

Rođen je u Splitu od čestitih roditelja i časnih predaka. U tom gradu ima stara i ugledna porodica Riboli po kojoj je dobio prezime. Već je u dječjačkoj i mladenačkoj dobi, zbog velika poštenja i čednosti i zbog poznavanja plemenitih znanosti, oko čega se u splitskom sjemeništu trudio, zaslužio preporuke. Na Akademiji u Macerati⁴⁸⁹ dobio je naslov i obilježja doktora teologije. Kad se vratio u zavičaj, najprije je postavljen za predavača filozofije, zatim teologije učenicima u sjemeništu i dužnost je predavača obaju predmeta izvršio s najvećom pohvalom, koliko zbog bistrine uma, toliko zbog izvrsne učenosti. Kad je bio uvršten u zbor kanonika, obnašao je taj visoki položaj dostojno. Ali ni sebe ni svoje djelovanje nije vezao uz zbor, niti se tako trošio u službama u crkvi, da bi imalo umanjio svoju skrb za spas duša. Kao što se, naime, marljivo zauzeo za druge poslove kršćanske ljubavi,

tako se naročito zdušno bavio usavršavanjem djevica Bogu posvećenih (one su tražile da vodi njihove ispovijedi) i poučio ih je u poznavanju i izvršavanju svih redovničkih obveza.

Predano je obavio službu generalnog vikara dvojice nadbiskupâ,⁴⁹⁰ te je izuzetnom razboritošću i znanjem, kojima je bio obdaren, taj itekako težak posao obavio bez ikakvih zadjevica s ikim i na potpuno zadovoljstvo svih.

Naposljetku je, 26. lipnja godine 1767., Klement XIII. na preuzvišenom sastanku otaca u grimiz⁴⁹¹ odjevenih, proglasio Petra Ribolija za biskupa hvarske crkve.

Hvarani se uvelike raduju što im je dan poglavar koji je opremljen i koji se odlikuje svim onim vrlinama koje najvećma dolikuju biskupu kao najvišem dostojanstveniku, te ga vrlo željno iščekuju.⁴⁹²

(Završetak)

S latinskog preveo i bilješkama popratio:
Kažimir Lučin

BILJEŠKE

IVAN KRSTITELJ (oko 1522.-1524.) doktor obaju prava

³³² Leon X. papa 1513.-1521.

³³³ Kardinali - (stožernici) papini pomoćnici u upravljanju crkvom. Najprije su taj naslov dobivali svećenici i đakoni koji su upravljali glavnim crkvama u Rimu. Poslije se proširilo i na druge gradove u svijetu, odnosno njihove biskupe. Razlikuju se kardinali-biskupi, kardinali-svećenici i kardinali-đakoni.

³³⁴ Biskupija u francuskom gradu *Cavaillon*.

³³⁵ Kodeks — zbornik, zbirka propisa.

³³⁶ Providur — upravitelj, namjesnik.

³³⁷ Ovaj se Uvod u izdanju Hvarskog statuta (Književni krug, Split 1991.) nalazi na kraju Statuta i ponešto se razlikuje od ovoga u Farlatija.

³³⁸ Ligurani — stanovnici Ligurije pokrajine u sjev. Italiji.

³³⁸ Sv. Prakseda — crkva u Rimu.

³⁴⁰ Izvjestitelj obiju signatura (*utriusque signaturae referendarius*). Signatura je nekoć bila ured koji je rješavao molbe upravljene Sv. Stolicu. Pojedini izvjestitelji toga ureda su ih rješavali i davali papi na potpis.

ZAHARIJA (1524.-1537.) Z. Trevisan svećenik iz Venecije

³⁴¹ Apostolski protonotar — najviša počasna titula za prelate Rimske kurije, koji nemaju biskupskoga posvećenja.

³⁴² *In Curia Romana defunctus* v. bilj. 243.

JERONIM II. (1537.-1549.) J. Argentinus ranije kanonik u Padovi

³⁴³ Ovo je navod iz konzistorijskih zapisnika.

³⁴⁴ Kongregacija — (*congregatio religiosa*) zajednica je redovnika koji polažu samo jednostavne zavjete.

³⁴⁵ Pisa — grad u Italiji.

³⁴⁶ U svome djelu *Monumenta historica Congregationis b. Petri de Pisis*.

³⁴⁷ Treviso i Cavaso del Treviso gradovi su u sjev. Italiji.

³⁴⁸ Olivetanci — reformirani benediktinci nazvani po brdu *Monte Oliveto* kod grada Siene u Italiji. Kod nas ih je bilo u Istri.

³⁴⁹ Komornik — počasni naslov koji dodjeljuje Apostolska stolica.

³⁵⁰ Ilirija isto što i Ilirik, v. bilj. 6.

MARKO (1549.-1553.) M. Maripetrus

³⁵¹ Pavao III. papa 1534.-1549.

³⁵² U Korčuli je bio biskup 1541. - 1549.

³⁵³ V. bilj. 243.

³⁵⁴ Kod dobivanja beneficija plaćala se Rimskoj kuriji određena pristojba.

ZAHARIJA II. (1553.-1574.) Z. Delphinus, dr. filozofije i obaju prava,
prelat na dvoru pape Julija III.

³⁵⁵ Toga i kabanica tj. građanske i vojne službe.

³⁵⁶ Julije III. papa 1550.-1555.

³⁵⁷ Protonotar, v. bilj. 341.

³⁵⁸ Ferdinand — Habsburgovac: austrijski kralj od 1522., ugarski od 1526., hrvatski od 1527., car rimsko-njemački od 1556.

³⁵⁹ Pavao IV. papa 1555.-1559.

³⁶⁰ Pio IV. papa 1559.-1565.

³⁶¹ Ferdinand Habsburgovac hrv.-ug. kralj.

³⁶² Tridentski sabor održan u talijanskom gradu Trento (Tridentum) 1545.-1563. s prekidima.

³⁶³ Rimski grimiz — kardinalska čast.

³⁶⁴ Ciparski rat — (1570.-1573.) Mleci su morali Turcima prepustiti otok Cipar.

³⁶⁵ Abraham Bzovius (Bzowski, 1567.-1637. u Rimu) dominikanac, crkveni povjesničar.
Djelo: *Anali* od 1199.-1572. u devet knjiga.

³⁶⁶ Godina smrti 1283. je greška, treba 1583.

³⁶⁷ Sv. Marija *supra Minervam* — crkva u Rimu.

MARTIN II. (1574.-1581.) M. de Martinis doktor teologije

³⁶⁸ Akvila — grad u srednjoj Italiji.

³⁶⁹ Grgur XIII. papa 1572.-1585.

³⁷⁰ Apostazija — otpadništvo, otpad od redovništva.

³⁷¹ Škuda - zlatni ili srebrni mletački novac s grbom na jednoj strani, kuje se u Veneciji od god. 1528.

- ³⁷² Psalmodija — pjevanje ili recitiranje psalama, časoslov.
- ³⁷³ Biskupi nisu u Hvaru stalno boravili u razdoblju od 130 godina
- ³⁷⁴ Augustin Valier (1530.-1606.) biskup u Veroni, kardinal.
- ³⁷⁵ Verona — grad u sjevernoj Italiji.
- ³⁷⁶ Vizitacija — v. bilj. 316.
- ³⁷⁷ Farlati donosi samo manji dio izvještaja Valierove vizitacije koja je trajala puna dva mjeseca.
- ^{377a} Nadnevak je pogrešan. Vjerojatno bi trebao biti 28. siječnja.
- ³⁷⁸ Tj. Valier.
- ³⁷⁹ D.I. - Družba Isusova, isusovci. J. Otello je član Valierove pratnje.
- ³⁸⁰ Benedikt de Benedictis u Valierovoj pratnji kao prevoditelj i vjeroučitelj.
- ³⁸¹ Pitanja savjesti — rješavanja moralnosti izmišljenih ili stvarnih slučajeva, čina (kazuistika).
- ³⁸² V. bilj. 330.
- ³⁸³ St. zavjet: Mal 2. 7.
- ³⁸⁴ Biret — svećenička kapa u liturgijskim funkcijama, križarica.
- ³⁸⁵ Libra — najprije težinski novac, zatim idealni (samo za obračunavanje) pa realni (kovanice).
- ³⁸⁶ Toties quoties v.bilj. 254.
- ³⁸⁷ Ceremonije — vanjski čini, kretanja osoba koje sudjeluju u bogoslužju.
- ³⁸⁸ Kaptol — zbor kanonika.
- ³⁸⁹ Plama je istočni dio o. Hvara.
- ³⁹⁰ Tadašnji biskup tj. Zaharija Dolfin.
- ³⁹¹ Kanonik — član kaptola, biskupskoga vijeća u katedrali.
- ³⁹² Računa se da su se djeca pričešćivala u desetoj godini života.
- ³⁹³ Tj. kod pape.
- ³⁹⁴ Arhiđakon — u starije doba glavni pomoćnik, pa i zamjenik biskupa. U ovo vrijeme on ima svećenički red, a služba mu je arhiđakonat.
- ³⁹⁵ Arhiprezbiter — u ovo vrijeme prvi pomoćnik biskupov u pastoralnoj i liturgijskoj službi. Uz arhiđakona on je jedan od stupova u strukturi dijecezanskog klera.
- ³⁹⁶ Primicerij — učitelj i voditelj pjevanja kod oficija u koru.
- ³⁹⁷ Prebenda — prihod, nadarje klerika (naročito u kanoničkim kaptolima).
- ³⁹⁸ Dukat v.bilj. 44.
- ³⁹⁹ Opera — nadstojništvo katedrale koje vodi brigu o njezinoj imovini i prihodima.
- ⁴⁰⁰ Penitencijar — pokorničar svećenik u stolnim crkvama koji ima ovlaštenje odriješiti od slučajeva pridržanih biskupu.
- ⁴⁰¹ Opservanti (opslužitelji) su Mala braća (*Ordo fratrum minorum*) franjevci.
- ⁴⁰² Bulu *Coenae Domini* je izdao papa Pio V. godine 1568. Radilo se o kaznenim odredbama kod posezanja za crkvenim dobrima (v. bilj. 286a).
- ⁴⁰³ Klaustar — zatvoreno mjesto određeno za stanovanje jedino redovnika.
- ⁴⁰⁴ Zna se da je ova crkva postojala još prije godine 1458.
- ^{404a} Farlati naziva tu družbu *societas disciplinatorum*. U stvari to su bili flagelanti (bičevaoci).
- ⁴⁰⁵ Crkva sv. Kuzme i Damjana je iz početka XVI. st.
- ⁴⁰⁶ Postojala je još u XV. st.
- ⁴⁰⁷ Crkva sv. Marije, nazvana Anuncijata spominje se već godine 1430.

⁴⁰⁸ Tada je ninski biskup bio Petar Cedulin koji je poslije postao hvarski biskup. Spomenuta crkva sada ne postoji.

⁴⁰⁹ Celibatski život — život bez ženidbe ili udavanja.

⁴¹⁰ Crkva sv. Venerande na brežuljku sa zapadne strane hvarske luke sagrađena početkom XVI. st. U to doba je bila izvan grada. Danas ne postoji.

⁴¹¹ Od Grka tj. pravoslavaca za mornare pravoslavce na brodovima i izbjeglice pred Turcima.

⁴¹² Indult — povlastica kojom se netko oslobađa od neke zakonske obveze, ili mu se nešto mimo nje dopušta.

⁴¹³ Pravoslavci u obrascu Vjerovanja (Credo) ne izgovaraju da Duh Sveti izlazi i od Sina.

^{413a} Radi se o crkvi sv. Stjepana u Starome Gradu.

^{413b} Tj. Hvara.

^{413c} Farlati: *Ecclesia ... quae habet arcem substructam*. Grga Novak (Hvar kroz stoljeća, str. 177): župna ... koja ima nad sobom kulu.

⁴¹⁴ Bio je to Nikola Ugrinović iz Poljica (†1587.) pokopan u crkvi sv. Luke u Dubravi (Poljica kod Splita).

⁴¹⁵ Komendatorni opat (1579.).

⁴¹⁶ Nerežišća, v. bilj. 304.

⁴¹⁷ Picokare tj. pobožne žene. One polažu zavjet čistoće, žive u svijetu. Neke su skupine pripadale raznim redovima. Bilo ih je u Poljicima, na Braču, u Dubrovniku itd.

⁴¹⁸ Pala — oltarska slika.

⁴¹⁹ Oltarnik — bijeli stolnjak na oltaru.

⁴²⁰ Oratorij — kapelica.

⁴²¹ Molitva Gospodnja tj. Očenaš.

⁴²² Tjelesnik — (*corporale*) ubrus na kojem za vrijeme mise stoje kaleži i plitica.

⁴²³ Imaju pravo birati župnika.

⁴²⁴ Sv. Sever — crkva u gradu Città (Civittà) u Italiji.

⁴²⁵ Benevent, v. bilj. 67.

PETAR (1581.-1634.) P. Cedulini

⁴²⁶ Biskup u Ninu 1577.-1581. Farlati nav. dj. IV. 227.

⁴²⁷ Škuda, v. bilj. 371.

⁴²⁸ Zaharija Dolfin ml. — nećak kard. Dolfina, kasnije opat samostana sv. Nikole na Visu (1586.-1603.).

⁴²⁹ Cesija — (*cessio*) ustupanje, prijenos.

⁴³⁰ Sv. kongregacija biskupa i redovnika — jedan od ureda Rimske kurije.

⁴³¹ Ivan D. Foconije (alias I.D. Margot 1577. - 1602.) dominikanac.

⁴³² Sv. Feliks mučenik čije su moći u crkvi sv. Frane na Obali u Splitu. Slavi se 18. svibnja. Farlati nav. dj. III, 473.

⁴³³ Arhibratimstvo — savez bratovština.

⁴³⁴ Indulgencije, v. bilj. 248.

- ⁴³⁵ Diploma, v. bilj. 66b.
⁴³⁶ Sv. Marija Nova — crkva u Rimu.
⁴³⁷ Signatura v. bilj. 340.
⁴³⁸ Ordinarij — rezidencijalni biskup, generalni vikar, opat.
⁴³⁹ O. Gazardori nadbiskup u Zadru 1624.-1639.).
⁴⁴⁰ Urban VIII. papa 1623.-1644.
⁴⁴¹ Onaj tj. biskup Petar.

NIKOLA IV. (1635.-1644.) Nikola de Georgiis prije župnik u Mlecima

- ⁴⁴² Najvjerojatnije je to bio nedostatak godina života koje su propisane za biskupe.
⁴⁴³ U Hvaru se ona nazivala Bratovštinom sv. Križa.

VICENCIJE (1644.-1666.) V. Milani, doktor obaju prava,
 prije biskup u Caorle (Friuli) Italija

- ⁴⁴⁴ Inocencije X. papa 1644.-1655.
⁴⁴⁵ Caorle (lat. *Caprullae*) grad između Mletaka i Trsta.
⁴⁴⁶ *Beneficium duplex* — crkvena služba s pravom na prihode od dobara priključenih
 toj službi s obvezom rezidencije. Bez te obveze je *beneficium simplex*.
⁴⁴⁷ Pavao III. papa 1534.-1549.
⁴⁴⁸ V. bilj. 66b.
⁴⁴⁹ Castelammare, Vigevano — gradovi u Italiji.
⁴⁵⁰ Sv. Antun v. bilj. 52.
⁴⁵¹ Ovoga tj. pisma.
⁴⁵² Ovoga tj. pisma.
⁴⁵³ Ovoga tj. pisma.
⁴⁵⁴ Klauzura — osiguranje da u redovničku kuću nitko stran ne može ući bez dozvole.
⁴⁵⁵ Nikola je plemić, hvarski kanonik. Julija je udovica Antuna, sina pjesnika Hanibala
 Lucića.
⁴⁵⁶ Neki smatraju da su one dovedene iz paškoga samostana sv. Margarite. To su bile
 Vincenca Bilinić (prva poglavarica 1664.-1684.) i Skolastika Kalunić.

IVAN II. (1667.-1676.) I. Andreis prije u Trogiru kanonik, kasnije biskup (1676.-1683.)

- ⁴⁵⁷ Aleksandar VII. papa 1655.-1667.
⁴⁵⁸ Kongregacija za obrede (*Congregatio rituum*) s drugim kongregacijama čini Rimsku
 kuriju.

⁴⁵⁹ Antifona, himan, glorijska dijelovi su mise i časoslova.

⁴⁶⁰ Tj. Evandelju.

⁴⁶¹ Duševna hrana (*Cibus animae Venetiis 1667.*) na latinskom jeziku. Š. Ljubić
Dizionario biografico navodi godinu izdanja 1676.

⁴⁶² Sv. Prosper mučenik. Slavi se 10. svibnja.

JERONIM III. (1676.-1692.) J. Priuli

⁴⁶³ Sv. rimska rota, jedno od tri sudišta Sv. Stolice (druga dva su Penitencijarija i Signatura).

⁴⁶⁴ Inocencije XI. papa 1676.-1689.

⁴⁶⁵ Somaska kongregacija ogranak kongregacije augustinaca. Dala je nekoliko biskupa u Dalmaciji.

⁴⁶⁶ Sv. Kajetan (1480.-1547.) redovnik iz Vicenze (Italija). Osnovao je bratovštinu presv. dobrotvornosti. Slavi se 7. kolovoza.

⁴⁶⁷ U tekstu je greška (*miraculo mortis*), a na ploči je *miraculo amoris* — čudom ljubavi.

IVAN TOMA (1693.-1704.) I. Roveta magister teologije

⁴⁶⁸ Brescia, v. bilj. 302.

⁴⁶⁹ Bergamo — grad u sjevernoj Italiji.

⁴⁷⁰ Langobardska pokrajina — Lombardija u sjevernoj Italiji.

⁴⁷¹ Inocencije XII. papa 1691.-1700.

⁴⁷² Nikola Bijanković biskup 1698.-1730.

⁴⁷³ Tj. prezbiterij.

⁴⁷⁴ Damast — dezenirana skupocjena tkanina.

RAJMUND (1704.-1722.) R. Asperti, dominikanac, magister teologije

⁴⁷⁵ Klement XI. papa 1700.-1721.

⁴⁷⁶ Škuda v. bilj. 371. Ove su kovane u Rimu.

⁴⁷⁷ Ovo je navod iz konzistorijskih zapisnika.

DOMINIK (1723.-1736.) Dominik Nikola Condulmeri
iz Venecije, doktor obaju prava

⁴⁷⁸ Belluno — grad u sjevernoj Italiji.

CEZAR (1736.-1759.) C. Bonaiuti iz Preci u biskupiji Spoleto,
Italija, dr. obaju prava

⁴⁷⁹ Cefaleniya i Zakint — grčki otoci u Jonskom moru.

ANTUN (1759.-1761.) A. Becichius
(jedan od roditelja je bio pravoslavne vjere)

⁴⁸⁰ Biskup u Skradinu 1754.-1759. Farlati nav. dj. IV. 9.

⁴⁸¹ Klement XIII. papa 1758.-1769.

⁴⁸² Bio je gen. vikar u Budvi, zatim apost. vikar Vlaške, pa biskup Nikopolja u Bugarskoj, te biskup u Skradinu (1754.-1759.).

⁴⁸³ Grad tj. Rim.

JOAHIM MARIJA (1761.-1767.) J. M. Pontalti iz Verone,
magister teologije, savjetnik na dvorovima, general karmelićana

⁴⁸⁴ Red bosonogih karmelićana je osnovan na brdu Karmelu u Palestini.

⁴⁸⁵ Egzaminator — istražitelj za klerike i svećenike u raznim prigodama.

⁴⁸⁶ Klement XIII. papa 1758.-1769.

⁴⁸⁷ Papa Klement XIII. je naredio da u Hvaru otvori sjemenište, ali Joahim Marija taj nalog nije izvršio.

⁴⁸⁸ Vratio je, tj. odrekao se te je premješten u biskupiju Askalon (Palestina).

PETAR II. (1767.-1783.) Ivan Petar Riboli

⁴⁸⁹ Macerata — grad u Italiji, južno od Ankone.

⁴⁹⁰ Tj. splitskih nadbiskupa Nikole Dinaricija (1757.-1764.) i Ivana Luke Garagnina (1765.-1780.).

⁴⁹¹ Oci odjeveni u grimiz su kardinali. Ovo je konzistorijski sastanak kardinala pod predsjedanjem pape.

⁴⁹² Četiri je puta obavio pohod svoje biskupije. Obnovio je i povećao biskupski dom, u čijem predvorju stoji natpis:

BISKUP PETAR RIBOLI JE OVU ZGRADU
OBNOVIVŠI DOTJERAO I UJEDNO POVEĆAO.
UMRO JE 30. PROSINCA 1783. U ŠEZDESET ŠESTOJ GODINI ŽIVOTA.

OD EUFORIJE DO ZABORAVA

O KNJIZI *DALMACIJA* (BEČ-SPLIT 1892.) IZ DJELA »DIE ÖSTERREICHISCH-UNGARISCHE MONARCHIE IN WORT UND BILD«, S POSEBNIM OSVRTOM NA ETNOGRAFSKI PRIKAZ

Jasna Čapo-Žmegač

U knjigama pod zajedničkim naslovom *Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild* (objavljene između 1887. i 1902.) prestolonasljednik Rudolf želio je prirediti prikaz zemalja i naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji na području geografije, povijesti, etnografije, umjetnosti, glazbe i gospodarstva. U osnovi te ambiciozne zamisli nalazi se težnja za jačim povezivanjem naroda u Austro-Ugarskoj Monarhiji, prema riječima samoga Rudolfa:¹

Izučavanje naroda koji žive unutar granica te Monarhije nije samo iznimno važno područje djelovanja za znanstvenika već ima i praktičnu vrijednost za podizanje općega domoljublja.

Sve većim uvidom u prednosti i osobitosti pojedinih etnografskih skupina i njihovu međusobnu i materijalnu međuovisnost mora se znatno osnažiti osjećaj solidarnosti koji bi trebao povezivati sve narode naše domovine.

One narodne skupine koje se jezikom, običajima i djelomice različitim povijesnim razvojem osjećaju odvojene od drugih dijelova naroda bit će polaskane time što je njihova individualnost naišla na dužno razumijevanje, a time i priznanje u znanstvenoj literaturi Monarhije; iste su time pozvane da svoje duhovno težište traže u Austro-Ugarskoj.

Djelu je dakle u manjoj mjeri namijenjen znanstveni, a u većoj ideološki zadatak. S jedne strane prikazom najznačajnijih aspekata pojedinih austrijskih zemalja ono bi trebalo istaknuti njihove specifičnosti i identitet. S druge strane ono bi trebalo omogućiti njihovo međusobno upoznavanje te time potaknuti solidarnost naroda i domoljubne osjećaje prema

zajedničkoj domovini Austriji. Godine 1884. formirana su uredništva za njemačko i mađarsko izdanje djela i započela je realizacija toga opsežnog projekta.²

Budući da je temeljna koncepcija djela bila prikaz pojedinih zemalja a ne naroda u Monarhiji, sve informacije o Hrvatima nisu obuhvaćene u jednoj nego u nekoliko od ukupno dvadeset i četiri knjige koliko ih je imalo njemačko izdanje. Primjerice podatke o Bunjevcima (bez spomena o tome da su Hrvati), o Rijeci i o Međimurju možemo naći u II, III. i IV. svesku o Ugarskoj (1891, 1893, 1896).³ K tome, Hrvatima se u cijelosti ili u velikoj mjeri bave i ove zasebne knjige: *Das Küstenland (Görz, Gradiska, Triest und Istrien)* 1891, *Dalmatien* 1892, *Bosnien und Hercegovina* 1901, *Croatien und Slavonien* 1902.

Kad sam dobila poziv da sudjelujem na skupu *Volkskultur zwischen Staat und Nation. Volkskunden zur Jahrhundertwende in Zentraleuropa und Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, nisam znala gotovo ništa o prestolonasljednikovoj zamisli ni o knjigama koje su u sklopu te edicije izišle o hrvatskim povijesnim regijama, premda knjige sadrže poduža etnografska poglavlja. Ni tijekom studija, a ni poslije u istraživačkome radu nisam se susrela s tim izdanjem, iako se jedna njegova knjiga, *Dalmacija*, i to ne na njemačkom nego na hrvatskom jeziku, nalazi u knjižnici *Instituta za etnologiju i folkloristiku* u Zagrebu, kamo je prije tridesetak godina dospjela darom veluluške obitelji Vučetić. Otkriće *Dalmacije* u knjižnici Instituta potaknulo me na traganje za podacima o njezinu nastanku i recepciji, te na proučavanje njezina sadržaja.⁴

DALMACIJA U HRVATSKOM IZDANJU

Od prosinca 1891. do lipnja 1892. godine, u razmacima od otprilike dva tjedna, izlaze na njemačkom jeziku svesci (od br. 145 do 158) posvećeni Dalmaciji. U hrvatskom izdanju prvi se svezak pojavljuje u veljači 1892, nepuna dva mjeseca nakon što je objavljen na njemačkom. Kako se može pretpostaviti na temelju učestalosti izlaženja svezaka do kraja 1892. godine, tek u drugoj polovici 1893. godine moglo je biti okončano objavljivanje svih svezaka na hrvatskom. Nakon što su svi objavljeni, uvezani su u knjigu koja nosi nadnevak 1892. i naslov *Dalmacija. Iz djela Austro-Ugarska Monarhija Opisana i Ilustrovana. Prievod s njemačkoga. Sa sto i četrnaest slika*. Knjigu je izdao splitski nakladnik i knjižar F. Maršić,⁵ a tiskalo ju je poduzeće A. Zannoni (St. Bulat).

Pojedinačni svesci i njemačkog i hrvatskog izdanja obuhvaćali su dva arka istoga formata (20,5 cm x 26,5 cm). Tekstom i slikom hrvatsko izdanje manje ili više reproducira njemačko. U ilustrativnom dijelu nastala su manja odstupanja od redosljeda kojim su ilustracije objavljene u njemačkom izvorniku. Nedostaju dva priloga: tabla u boji (jedina te vrste u izvorniku) što prikazuje mušku odjeću iz Boke i iz okolice Sinja, te žensku odjeću kraj Dubrovnika i otisak stranice Poljičkoga statuta.

Usporedbu njemačkoga i hrvatskoga teksta provela sam na etnografskome dijelu knjige. Ona pokazuje kako je njemačka verzija znatno kraća od hrvatske. Kraćenja su ponajviše provedena izbacivanjem većega broja svadbenih pjesama i zdravica, te manje kraćenjem drugih dijelova. K tome, u njemačkoj verziji nema autorskih komentara koji sadrže vrednovanje opisanih radnji i običaja.⁶ Ima i obrnutih situacija, u kojima se u hrvatskom izdanju ne navodi poneka rečenica njemačkoga izdanja.⁷ Može se pretpostaviti kako je riječ o **dvije verzije** teksta: jedna je prošla redakтуру središnje komisije zadužene za objavljivanje djela (tekst u njemačkom izdanju), a druga je **originalna verzija** na kojoj nije provedena redakтура (tekst u hrvatskom izdanju). To bi značilo kako je etnografski tekst u njemačkome izdanju redigirani prijevod originalne hrvatske verzije rukopisa koja je u cijelosti objavljena u hrvatskom izdanju *Dalmacije*. Drugim riječima, podnaslov knjige »Prievod s njemačkoga« ne odgovara stvarnome stanju stvari: knjiga je tek **djelomičan prijevod** onih poglavlja koja su autori napisali na njemačkome, što je slučaj primjerice s tekstovima Heinricha Noëa ili Aloisa Hausera, a vjerojatno i nekih drugih autora. Djelomice je, pak, riječ o **izvorniku** napisanom na hrvatskom jeziku (koji je objavljen **nakon** njemačkoga izdanja). Kad govorimo o etnografskom tekstu, ta je pretpostavka vrlo vjerojatna. Hrvatsko izdanje *Dalmacije* može stoga poslužiti za istraživanje odnosa središnjeg uredništva prema izvornim tekstovima. U etnografskom dijelu knjige ono se vrlo obazrivo odnosilo prema njima, ograničavajući intervencije na skraćivanja te izbacivanja inače maloga broja vrijednosnih opaski.

Uvezano hrvatsko izdanje *Dalmacije* nema popisa ilustracija s njihovim autorima,⁸ a u sadržaju se propuštaju navesti imena autora tekstova. Značajan nedostatak čini i izostavljanje imena prevoditelja. Budući da zasada nisam pronašla ostavštinu izdavača Maršića te kako ni jedan onodobni izvor koji izvještava o objavljivanju knjige ne spominje prevoditeljevo ime,⁹ njegov identitet do daljnjega ostaje nepoznat. Svojim intervencijama u tekst¹⁰ nepoznati je prevoditelj preuzeo ulogu urednika, a na neki način i autora *Dalmacije*. Stoga bi traganju za njegovim identitetom ubuduće valjalo posvetiti više pažnje.

Hrvatsko izdanje *Dalmacije* postavlja nekoliko zagonetki odnosno pitanja. Tko su autori tekstova? Tko je prevoditelj i zašto je intervenirao u izvorne tekstove? Nadalje, s obzirom na potpuni zaborav kojemu je knjiga danas izložena, barem u etnološkim krugovima, postavlja se pitanje njezine recepcije u kulturnoj te eventualno i etnološkoj javnosti (ukoliko se o posljednjoj može govoriti) u doba njezina objavljivanja.

Ovaj tekst tek u manjoj mjeri uspijeva odgovoriti na ta pitanja, ali daje naslutiti kako je nakon euforije kojom se knjiga najavljivala zanimanje javnosti za nju ubrzo jenjalo. Tekst također svjedoči o gotovo potpunom izostanku njezine recepcije u etnologiji, što je, za razliku od drugih knjiga istoga djela, čini potpuno nezaslužnom za zasnivanje ne samo rane već i hrvatske etnologije općenito. On zadire i u važna politička pitanja kraja stoljeća u Dalmaciji, premda se to s knjigom nije namjeravalo, osobito ne s obzirom na namjenu koju je djelu dao prestolonasljednik Rudolf.

NOVINSTVO REKLAMIRA DALMACIJU ILI RECEPCIJA PRIJE
OBJAVLJIVANJA

Različitim izdanjima (novina i književnih časopisa) dalmatinska je javnost mjesecima bila obavještavana o izlaženju knjige o Dalmaciji na njemačkom jeziku i o pripremama za hrvatsko izdanje. Tri dalmatinska lista hrvatske (ponešto različite) političke orijentacije — *Narodni list* u Zadru, *Narod* u Splitu, te *Crvena Hrvatska* u Dubrovniku — krajem 1891. čitatelje obavještavaju o prijevodu.

Izdavač Maršić je duže vrijeme radio na njegovoj pripremi. U veljači 1891. poslao je zahtjev uredništvu u Beču za prevođenje *Dalmacije* na »srpskohrvatski« i talijanski jezik. U ožujku mu je odobren prijevod polovice knjige na oba jezika. Sudeći prema Maršićevu odgovoru iz mjeseca svibnja, hrvatski je prijevod već bio pred izlaskom, dok se talijanski još pripremao.¹¹

Otrprike u vrijeme objavljivanja prvoga sveska o Dalmaciji na njemačkom jeziku splitski *Narod* 24. XI. 1891. u prilogu objavljuje Maršićev poziv na pretplatu na hrvatski prijevod.¹² Istodobno zadarski *Narodni list* objavljuje obavijest o budućem prijevodu (28. XI. 1891). Isti list, i dubrovačka *Crvena Hrvatska* u prvoj polovici prosinca također prilažu poziv na pretplatu. U zadarskome se listu osim toga napominje kako je »pouzdana osoba iz Splita« nakon što je pregledala prijevod podržala i preporučila njegovu kupovinu (*Narodni list* 12. prosinca 1891. g.). U pretplati se cijela knjiga mogla naručiti za 3,50 forinti (*fiorina*), što i nije bila visoka svota usporedimo li je s pretplatom na iste novine, koja je za jedno tromjesečje iznosila otprilike isto toliko.¹³

Onodobne dalmatinske novine posebno su zaslužne za buđenje zanimanja javnosti za projekt koji je tek u fazi pripreme. Primjerice 15. prosinca 1891. godine, u povodu izlaska prvoga sveska *Dalmacije* na njemačkom jeziku, s tekstom Heinricha Noèa o dalmatinskom kopnu, nepotpisani autor u splitskome *Narodu* piše tekst koji glasi:

Čitajući ovo nekoliko krasnih stranica mi smo se nasladjivali, jer sbilja nješto ovako liepa, što mi znamo, nije o Dalmaciji bilo jošte napisano. Dobar poznavalac Dalmacije u svakom pogledu, a najviše prirodnomu, i vrstni njemački pisac Noè, izlio je u ovomu opisu sve iskrene osjećaje, svu pravu ljubav prema ovoj »Švajcarskoj na moru«, te se vidi, da su mu vruća ljubav i plemeniti zanos za prirodnim ljepotama našega primorja nadahnuli ovo niekoľiko stranica. — Počam od granice hrvatske na Velebitu i istarske, pak sve do špice, te najjužnije dalmatinske tačke, nižu se slikoviti i živahni opisi, prepleteni zdravim refleksijama o svakovrstnim odnošajima ove zemlje. — Piscu je zapalo oko najviše na Spljetu, toj središnjoj, najživljoj i najvažnijoj tački Dalmacije. U malo redaka iznio je pisac sve krasote spljetske okolice, a ponajpače župnih Kaštela, koje ne samo, što se on ne žaca staviti uz bok razglašenoj lizurskoj obali već žarkom željom proriče im još bolju budućnost, čim sreća htjedne da Dalmacija do skora neposredno bude svezana željeznim putem sa ostalom Europom.

Uopće, ovo nekoliko stranica, kao što će pobuditi harnost svakoga od nas prema vrstnomu piscu, tako će — nadamo se — potaknuti svedj veći interes za ovim liepim našim primorjem, i privući još jači broj tudjinaca u posjete k našim prirodnim ljepotama i našem zdravomu podnebjju.

Što se nas tiče mi drugo ne želimo, već da i ostali svezci o Dalmaciji budu pisani ovakom temeljitošću, ovakom nepristranošću i pravednošću, kao što je onaj prvi, pak će Dalmacija biti prikazana u prvoj slici ne samo tudjinstvu, već i nama domaćim nemarnicima, koji koješta nastojimo ali najmanje da upoznamo i obljubimo ovi najljepši dio naše hrvatske domovine.

Kako je našim čitateljima poznato liepo je namislio gosp. Maršić, knjižar u Spljetu, da izdade svezke, odnoseće se na Dalmaciju u hrvatskom prievodu. Čujemo da njegovo poduzeće dosta nalazi dobro odziva, a mi s naše strane preporučujemo što točnije možemo obćinstvu, neka se svako požuri poduprieti Maršićev naum, jer sudeći po ovom prvom svezku nitko se neće pokajati za ono 30 novčića, što će ih potrošiti za svaki od 12 svezaka »Dalmacije u slovu i u slici«.

Dva tjedna nakon toga, slijedeći uz malo zakašnjenje ritam izlaženja njemačkih svezaka, ponovno uz pohvalu isti list obznanjuje izlazak drugoga sveska *Dalmacije* na njemačkom, te podsjeća kako se »poduzećem« F. Maršića iz Splita priprema hrvatski prijevod (*Narod* 31. prosinca 1891.).

Najredovitiji i najažurniji u informiranju o novoizšlim njemačkim svescima pokazuje se zadarski *Narodni list* koji u pravilnim razmacima od dva tjedna o tome donosi vijest. Ona u svim novinama najčešće obuhvaća autore i sadržaj sveska, te informacije o ilustracijama. Ondašnjoj dalmatinskoj javnosti autori su čini se poznati: titulira ih se s »profesor«, »doktor«, »ravnatelj«, »savjetnik« i tsl. Obitavaju u različitim mjestima Austro-Ugarske Monarhije (Split, Dubrovnik, Zadar, Kotor, Zagreb, Beč, Ljubljana, Trst, Lošinj, Gorica) gdje djeluju kao gimnazijski profesori i ravnatelji, muzejski djelatnici, župnici i redovnici, zastupnici u Dalmatinskom saboru, te državni savjetnici za građevinu, pomorstvo, šumarstvo i tsl.¹⁴ (v. *Pučki list* g. I br. 21, 4. ožujka 1892.)

Ponekad vijest o novome svesku sadrži i ocjenu izdanja: jednom su slike »majstorski pogođene« (*Narodni list* 23. siječnja 1892.), drugi put su opisani narodni običaji »koji raznovrstnošću, izvornošću i krasnom naravnošću pružaju mnogo zanimivih i liepih prizora« (ibid. 6. veljače 1892.). Oko dva tjedna poslije isti list (20. veljače 1892.) ocjenjuje kako su bokokotorski narodni običaji, premda se u mnogo stvari podudaraju s običajima ostaloga dijela Dalmacije, doista »izvanredni« te kako je riječ o jednome od najzanimljivijih svezaka cijeloga djela!

Dalmatinska je javnost, dakle, bila ne samo obaviještena o hrvatskome prijevodu, već ga je, nakon toliko pohvala koje je njemačko izdanje sustavno i redovito dobivalo u lokalnim dnevnim i tjednim novinama i časopisima, morala s nestrpljenjem očekivati. Prvi se svezak hrvatskoga izdanja konačno pojavljuje u drugoj polovici veljače 1892. i o tome sve publikacije obavještavaju u kratkome razmaku.¹⁵ Uz šturu novinsku vijest njihove obavijesti obvezatno sadrže i kraću ili dužu pohvalu i preporuku djela. *Pučki list* od 4. ožujka 1892. uz ostalo piše:

Izašao je prvi svezak velike i znamenite knjige *Dalmacija*, koju je poduzela izdavati knjižara Frane Maršića u Splitu. To je ponajveća i ponajbolja knjiga, koja dosad našu pokrajinu Dalmaciju prikaziva. Prvi svezak, u kojemu je opis naše zemlje i lipota našega primorja puno nam je ugodan, pisan je velikom ljubavlju za našom zemljom i potpunim poznavanjem svih naših potriba ...

Uz neke praktične informacije glede izgleda, broja svezaka i ilustracija, *Narodni će list* prilikom pojave prvog sveska reći: »Prevod je točan i pravilan, a jezik čist i liep, te se uprav rado čita«, te malo dalje: »Svim rodoljubim i ljubiteljim liepe knjige, ovo djelo najtoplije preporučujemo.« (27. veljače 1892.) Već tjedan dana nakon toga iste novine objavljuju pismo jednoga oduševljenog čitatelja koje navodim u cijelosti (*Narodni list* 1. ožujka 1891.):

O novom djelu »Dalmacija« primamo iz grada: Po vašoj preporuci, gosp. uredniče, prošloga broja nabavio sam kod knjižara Maršića prvi svezak novog djela »Dalmacija«. Pročitao sam ga svega oduška i mogu vam reći, da sam se uprav nasladio. Opis naše zemlje, što ga je prof. Noe sastavio jest majstorski, a pak kakovom simpatijom i zanosom o našoj pokrajini govori, srce ti uprav začara. On nije naše gore list, ali ja neznam, bili i jedan naš domorodac ovakom točnošću, vještinom i ljubavlju ljepote našeg tla iztakao. Na nekim mjestim, vjerujte mi, mogao bi slikar po njegovom preciznom i slikovitom opisu kistom potegnuti. Našu krševitu Dalmaciju liepo prispodablja sa krševitom al romantičnom Švajcarskom. Spominje njeke predjele, na koje će s vremenom putnici sa ledenog sjevera vrviti, da pod našim toplim podnebljem prezime a to su tri najljepše točke u Dalmaciji; kaštelanski predjel od Trogira do Solina, Rieka kod Dubrovnika i Erceg-Novu u Boki. Dali, kako dobro pisac iztiče, hoće se puta za putnike, hoće se željeznica, da nas sa svietom spoji. Slike su dosta izrazite, osim one o spljetskoj obali, koja slabo odgovara. Prevod je veoma ugodan; čist, pravilna jezika, milota je čitati. I vanjska oprema na čast je i nakladniku Maršiću i tiskaru Bulatu. Što ja znam, ovo je najliepša knjiga, što je dosad u našem Splitu izašla, a sigurno i najbolja što se je o Dalmaciji pisala. Preporučite ju slobodno i po drugi put, zaslužuje, da ju svaki rodoljub nabavi.

X.

Unatoč mnogobrojnim knjigama (povijesne, zemljopisne, vodiči, putopisi) koje se u posljednja tri desetljeća prošloga stoljeća objavljuju o Dalmaciji, osobito na njemačkom ali i na drugim jezicima,¹⁶ razvidno je kako je još uvijek bilo mjesta za novu knjigu s istom tematikom. Ona je vjerojatno izazvala više pažnje zbog objavljivanja na hrvatskom jeziku, što je omogućilo da je uzme u ruke onaj dio dalmatinskoga pučanstva koji govori (i čita!) samo hrvatskim jezikom. To može objasniti učestali broj najava te knjige u dalmatinskim tiskovinama krajem 1891. i početkom 1892. godine.

Međutim, vrlo brzo nakon objave prvoga hrvatskog sveska, novinske se informacije o njemačkim svescima *Dalmacije* prorjeđuju, premda se u nekoliko sljedećih mjeseci ne propušta obznaniti izlaženje novih svezaka na hrvatskom jeziku. Novine i časopisi će

ukratko popratiti izlazak daljnjih hrvatskih svezaka.¹⁷ Kratkoća vijesti o kasnijim svescima i propusti da se redovito spomene objavljivanje novih svezaka sugeriraju kako novinstvo nije više u tolikoj mjeri zainteresirano za sudbinu knjige *Dalmacija*. Prvotno oduševljenje pretvara se u zanemarivanje. Možda je tome razlog sporo izlaženje svezaka na hrvatskom jeziku: oni, naime, izlaze nešto sporije nego što je bilo najavljeno u *Narodnome listu* od 27. veljače 1892. Umjesto u pravilnim razmacima od tri do četiri tjedna, javljaju se u nepravilnim dužim (dva do tri mjeseca) ili kraćim (jedan mjesec) razdobljima, tako da posljednji svezak koji je izišao 1892. godine nosi tek broj šest.

Čini se kako je izdavač Maršić imao određene probleme s izdavanjem daljnjih svezaka¹⁸ te je 28. veljače 1893. u *Narodu* objavio poseban oglas kojim se obavještavaju pretplatnici da će sedmi svezak izaći 15. ožujka 1893. godine, te da će od tada redovito svakih dvadeset dana izlaziti novi. Prema toj najavi do kraja 1893. godine trebali su biti objavljeni svi svesci knjige. Budući da nisam mogla dobiti na uvid novine za drugu polovicu 1893.¹⁹ nisam mogla utvrditi je li knjižar održao obećanje. Međutim, ni u prvoj polovici godine, u kojoj je, pretpostavljam, objavljen barem još jedan svezak, ni jedne od navedenih novina ili časopisa nisu o tome objavile vijest!

Novine su, dakle, već za nekoliko mjeseci iscrple svoje zanimanje za *Dalmaciju*, premda su itekako pridonijele njezinu najavljivanju objavljivanjem vijesti o pripremama za hrvatsko izdanje i pohvalama njemačkom izdanju. Tijekom 1892. i 1893. g. sve novine imaju dosta opširnu i redovitu rubriku o novoobjavljenim knjigama, pa je već nakon pojave trećega, a posebice nakon šestoga sveska razvidno kako početni entuzijizam za knjigu jenjava! Stoga možemo reći da je pozitivna recepcija djela anticipirala pojavu sâmoga djela na hrvatskom jeziku, posebice objavljivanje cjelokupne knjige, dok knjiga u cjelini nije, koliko sam dosada mogla utvrditi, bila recipirana ni u popularnim ni u znanstvenim tiskovinama onoga doba. O mogućim razlozima takva prijema bit će još riječi.

KRITIČKI ODJECI

Uz pohvale i preporuke prvi svesci *Dalmacije* na njemačkom i na hrvatskom jeziku dobivaju i kritike. Ponekad je riječ o negativnoj ocjeni tehničke izvedbe ilustracija u hrvatskom izdanju (npr. *Vienac zabavi i pouci* 27. veljače 1892.), a ponekad o nezadovoljstvu sadržajem. Primjerice u časopisu *Gusle. Časopis za svjetovnu i crkvenu glasbu* (1. srpnja 1892.) uz sve pohvale radu Franje Ksavera Kuhača o razvitku glazbe od najstarijih vremena do danas, objavljenome u osmome svesku *Dalmacije* na njemačkom jeziku, preporučuje se da se u skorašnjemu prijevodu »štošta dopuni i ispravi«. Predložene dopune su faktografske naravi te ispravljaju neke navodno krive podatke o glazbenom životu u Dalmaciji.

Vienac zabavi i pouci, pak, najutjecajniji časopis za kulturu i prosvjetu toga doba, uz obavijest o objavljivanju četvrtoga sveska hrvatskoga izdanja kritizira autore tekstova

i pohvaljuje prevodioca da je »dobro učinio, što je u napomenama upozorio na neosnovane tvrdnje njemačkoga pisca i ispravio ih, pozvavši se na rasprave naših učenjaka« (23. srpnja 1892.). Slično komentira i peti svezak: »Treba pohvaliti savjesni rad hrvatskog prevodioca, jer je i u ovom sveščiću ispravio netočne tvrdnje i neispravne podatke njemačkog pisca, koji je pod plaštem trijezne nauke htio da Hrvatima otme ono, što im po Bogu i pravu pripada.« (17. rujna 1892.) Netočne tvrdnje taj časopis nalazi u tekstovima Simona Rutara, Josefa Gelcicha i Tulliusa²⁰ Erbera o povijesti Dalmacije.

Navodne »neosnovane tvrdnje« o dalmatinskoj povijesti ne može se pripisati stranom podrijetlu autora kako to čini *Vienac*. Rutar (1851-1903) je slovenski povjesničar i geograf, bio je profesor na školama u Gorici, Kotoru, Splitu i Ljubljani.²¹ Josef (Josip) Gelcich (1849-1925) Kotoranin, radio je kao konzervator i ravnatelj dubrovačkog arhiva te kao profesor na pomorskoj školi u Dubrovniku i Trstu.²² Tullio Erber, povjesničar (1854-1909), rođen u Veroni bio je gimnazijski profesor u Zadru od 1878. do 1908. godine.²³ Premda dvojica od tih autora nisu dalmatinskoga podrijetla, svi su barem neko vrijeme živjeli i radili u Dalmaciji kao nastavnici u gimnazijama te možemo pretpostaviti kako su poznavali djela hrvatskih povjesničara na koja se u bilješkama poziva prevoditelj. Smatram kako kritički odnos prema njihovim tekstovima svjedoči o političkim i ideološkim razilaženjima autora tekstova, s jedne strane, te prevoditelja i hrvatskih novina s druge, a nikako o njihovu nepoznavanju hrvatske historiografije.²⁴

Najveću kritiku knjizi uputio je nepoznati prevoditelj iz čijih se opaski navedenih kao napomene ispod osnovnoga teksta može razaznati s jedne strane poznavanje domaće povijesne literature, a s druge prohrvatsko stajalište u onodobnim raspravama o hrvatstvu i srpstvu Dalmacije. Naime, ako se izuzme manji broj ispravki faktografske naravi, najveći dio prevodiočevih komentara na originalne tekstove odnosi se na povijesna i jezična poglavlja knjige.

Prevodiočevi komentari najčešće se odnose na dokazivanje hrvatstva Dalmacije: temeljem Miklošića, Smičiklasa, Maretića, Klaića i drugih autora prevoditelj želi dokazati (pokazati) kako su Slaveni koji su naselili dalmatinsku obalu bili Hrvati (nasuprot pr. Rutarovim tvrdnjama kako su Dalmaciju naselili Hrvati, a na jugu Srbi²⁵). Ponekad je prevodilac nezadovoljan podacima koje o Hrvatima donosi autor teksta, primjerice kritizira J. Gelcicha da nije ništa naveo o njihovoj vjeri, značaju, zanimanju, kulturi, bojnoj snazi i tsl.²⁶ Prevodilac nadalje inzistira na posebnom državopravnom odnosu Hrvatske i Ugarske u kojemu nije riječ o odnosu pokrajine (Hrvatske) i države (Ugarske), već o odnosu dviju država.²⁷

Još jedan prigovor ali koji ne ostaje samo u bilješci, već intervenira u osnovni tekst, čini prevodilac u poglavlju koje naslovljava »Hrvatski jezik i hrvatska književnost« premda u originalu stoji naslov »Die serbischkroatische Sprache u. Literatur.«²⁸ Prevodilac ne objašnjava zašto mijenja ime jezika i književnosti, već u napomeni samo navodi originalan naslov. Njegova se intervencija oslanja na prethodne bilješke: u poglavlju »Tjelesni ustroj pučanstva« upozorava kako se u Dalmaciji govori hrvatskim a ne »srbsko-hrvatskim« jezikom.²⁹ To je stajalište opravdao bilješkom na str. 108 u kojoj tvrdi da su Dalmaciju naselili isključivo Hrvati, koji govore svojim »narodnim jezikom«.³⁰

Na više mjesta bez posebne napomene naziv »serbokroatisch«, bilo da se odnosi na ime jezika ili naroda, prevoditelj zamjenjuje nazivom »hrvatski«. ³¹ Nadalje, »Slavene« (»Slave«) zamijenit će »Hrvatima«, ³² a iz navoda kako su uz Hrvate Dalmaciju naselili i Srbi ovi će posljednji nestati. ³³ Sve je to učinjeno bez posebnih napomena, a navedeni su primjeri vjerojatno tek manji dio takvih intervencija koje sam sustavno pratila samo u etnografskome poglavlju.

Svojim je intervencijama u bilješkama pa čak i u temeljnome tekstu, a da ih nije svaki put označio, prevoditelj na određeni način preuzeo i ulogu urednika, a na neki način i autora *Dalmacije*. Njegovi su glavni prigovori onim dijelovima *Dalmacije* u kojima mu se čini da autori nedovoljno jasno govore o hrvatskoj prisutnosti na dalmatinskoj obali, o hrvatskom državnom pravu i jeziku, posebice ondje gdje za oznaku populacije, jezika ili književnosti rabe u ono doba uobičajenu sintagmu »Srbohrvati, srbskohrvatski jezik i književnost«. Prevoditelj urednik je bio posebno osjetljiv na tu terminologiju, jer je to razdoblje u kojemu se i izvan Dalmacije i u Dalmaciji uz hrvatsko nastoji istaknuti i srpsko ime.

Pismo Ivana Danila, autora etnografskoga dijela knjige, bečkome uredništvu od 20. rujna 1891. ³⁴ svjedoči o razilaženju lokalne prohrvatske i središnje (bečke, državne) perspektive o tom pitanju. U nastojanju da pojasni zašto naziv »srpskohrvatski« upotrijebljen za stanovnike Dalmacije nema nikakva smisla, te predlažući umjesto njega uporabu naziva »Dalmatinac«, »stanovnik« i »seljak«, Danilo je napisao sljedeće:

Ho scritto allora e torno a scrivere che la parola Serbo-croato, come nome costantivo non è affatto usato, ed ora aggiungo, che come tale non ha senso poichè le parole serbo e croato essendo nomini o aggettivi nazionali, una persona può essere serbo o croato, ma non tuttedue in una volta. In parola composta serbocroato e stata introdotta in Dalmazia in via ufficiale per denominare la lingua del paese comune alle due nationalità. ... Ma anche in questo unico caso in cui viene usata la parola composta in forma aggettivale, ho già scritto, è odiosa tanto ai serbi che ai croati e il privato che l'adopera viene aspramente criticato dalle stampa degli uni e degli altri.

Danilova predviđanja su se ostvarila: uporaba sintagme »srpskohrvatski«, odnosno u prijevodu njezino zamjenjivanje nazivom »hrvatski« bilo da je riječ o stanovništvu ili o jeziku, izazvala je reakcije i hrvatskoga i srpskoga novinstva. No dok je prohrvatsko novinstvo pozitivno ocijenilo uredničko-prevoditeljske intervencije, prosrpske novine su ih osudile. Primjerice, prilikom izlaska petoga sveska prijevoda, srpske novine *Dubrovnik* od 16. X. 1892. (god. I, br. 16) pišu:

Prevodilac goni staru navadu, biva da zadirkiva! Pozivlje se na Smičiklasa pa opaža da su samo Hrvati naselili Dalmaciju, što je on tobož dokazao, i da se ovdje u Dalmaciji samo hrvatski govori. Ovako izvrtanje etnografije i istorije, ovako izgrgijavanje jednoga tudjega djela, koje se prevodi, mi ne znamo kako bismo drugačije nazvali, nego — bezobrazlukom. Ovako reče naš stariji drug »Srpski glas« i baš je pogodio. ³⁵

PUTOVI ŠIRENJA KNJIGE MEĐU STANOVNIŠTVOM

Premda već u drugoj polovini 1892. godine prije izlaska polovice svezaka prestaje zanimanje javnosti za *Dalmaciju*, ona je na određeni način dospjela među stanovništvo ne kao originalno njemačko ili hrvatsko izdanje, već neizravno i to ponajviše u svojem ilustrativnom dijelu. Naime, nekoliko kulturno-prosvjetnih časopisa devedesetih godina donose ilustracije identične onima koje su objavljene u *Dalmaciji*. Riječ je o *Prosvjeti: list za zabavu, znanost i umjetnost* (Zagreb), *Pučkome listu* (Split) i *Viencu zabavi i pouci* (Zagreb).

U broju od 6. svibnja 1892. *Pučki list* najavljuje čitateljima kako će im prikazivati »lipote našega primorja«. Obećanje je održao tijekom 1892. i početkom 1893. objavivši dvadesetak ilustracija identičnih onima u *Dalmaciji*. Riječ je pretežno o slikama iz poglavlja o zemljopisu (prikazuju dalmatinska mjesta) i etnografiji (prikazuju likove Dalmatinaca i neke običaje). Svaku ilustraciju prati kraći tekst koji, međutim, nije preuzet iz istoga izvora. Od tekstova iz knjige razlikuje se aktualnim i detaljnijim informacijama. Svrha je tekstova, kao uostalom i ilustracija, posve jasna: puk poučiti i učiniti ponosnim na ljepote njegove zemlje. Samo se prilikom prvoga objavljivanja ilustracija u *Pučkome listu* spominje njihovo podrijetlo. To je ujedno jedini spomen njihova izvora kako u daljnjim brojevima istoga časopisa, tako i u časopisima *Vienac* i *Prosvjeta*.

Godine 1894.³⁶ *Vienac zabavi i pouci* objavljuje desetak istih ilustracija kao i *Dalmacija*. Riječ je najvećim dijelom o prikazima dalmatinskih mjesta i pejzaža te u manjemu broju o etnografskim temama. Ilustracije uglavnom nemaju popratnog teksta, ali u slučaju prikaza izbora seoskoga kralja ne samo da tekst postoji, već je uz neka kraćenja prenesen iz *Dalmacije*.³⁷ U tom je slučaju knjiga i »riječju i slikom« poslužila za poduku čitateljima, a da to nijednom riječju nije spomenuto.

U drugoj polovici 1894. prvi put i *Prosvjeta* donosi dvadesetak ilustracija koje nalazimo i u *Dalmaciji*. Otprilike polovica su etnografske, a polovica zemljopisne tematike. Samo u slučaju jednoga komentara uz sliku, onoga o korčulanskoj Moreški, uredništvo se koristilo tekstem iz *Dalmacije*, dok su komentari drugih slika preuzeti iz drugih izvora.

Možemo zaključiti kako je jedan od načina na koji je *Dalmacija* stizala u hrvatske domove krajem prošloga stoljeća bio putem različitih kulturnih i prosvjetnih časopisa ne samo juga već i sjevera zemlje. Objavljivanje tih ilustracija imalo je i regionalno i nacionalno značajnu ulogu: s jedne strane prikazivale su čitateljima Dalmacije ljepote i običaje njihove regije, s druge upoznavale su stanovnike sjeverne Hrvatske s Dalmacijom, koja je u to doba u pravno-političkome smislu bila odvojena od ostale Hrvatske.

U kojoj je mjeri pak dalmatinsko i općenito hrvatsko stanovništvo kupovalo pojedinačne sveske odnosno cijelu knjigu, ne može se reći. Novinska vijest o tome kako je Maršičev pretplatni list naišao na »dosta dobar odziv u našem narodu« (*Narod* 15. travnja 1892.) ne govori ništa pouzdano o broju pretplatnika. Poteškoće u koje je izdavač dospio, a o kojima možemo samo nagađati na temelju kašnjenja izlaženja pojedinih

svezaka, govorele bi u prilog pretpostavci da *Dalmacija* u stvari nije imala velik broj pretplatnika koji bi osigurali njezino neometano i redovito izlaženje.

Knjiga je, međutim, na različite načine ipak dospijevala u dalmatinske obitelji. Primjerice, Frane Bulić, autor poglavlja o prethistoriji, darivao ju je kaštelanskim seljacima prilikom svojih arheoloških istraživanja u tome kraju, vjerojatno s namjerom da ih motivira za svoja istraživanja.³⁸

ETNOGRAFIJA U DALMACIJI

Etnografski dio knjige zaprema oko 30 posto ukupnog teksta (od str. 155 do 272). Pribrojimo li mu neke etnografski relevantne stranice u poglavlju »Narodno gospodarstvo«, osobito u tekstu Petera grofa Tartaglie »Poljodjelstvo i stočarstvo«, taj je postotak još veći, pa se može reći kako *Dalmacija* nudi značajan etnografski materijal.

Poglavlje »Narodopis Dalmacije« sastoji se iz četiri dijela: Karl Vipauz opisuje »Tjelesni ustroj naroda« (str. 155-162); Johann Danilo i suradnici: Anton Liepopili, Valerius Micheli-Tomić, Rochus Počina, Stefan Zlatović napisali su »Narodni život u Dalmaciji (izuzevši Boku Kotorsku)« (str. 163-242); Fortunat Bulović »Pučki život u Boki Kotorskoj« (str. 243-263); te Franz Xav. Kuhač prilog o glazbi koji nije isključivo etnomuzikološki (str. 263-272). Pod općim naslovom »Narodopis Dalmacije« nalaze se dakle jedan antropološki (u smislu fizičke ili biološke antropologije), dva etnografska te jedan (etno)muzikološki prikaz.

Svi su ti autori u svoje doba bili istaknuti dalmatinski odnosno hrvatski kulturni djelatnici. Johan (Ivan) Danilo (1820-1895), sudionik hrvatskoga narodnog preporoda u Dalmaciji, filolog i svećenik, profesor hrvatskog jezika na zadarskoj gimnaziji, autor je i urednik poglavlja o narodnom životu u Dalmaciji bez Boke.³⁹ Za pisanje etnografskoga priloga legitimira ga sakupljanje narodnih pjesama te urednička djelatnost u Matici dalmatinskoj u kojoj je priredio zbirku *Narodne pjesme* (1865).⁴⁰

Danilo je smatrao kako za pisanje priloga mora angažirati nekoliko suradnika, o čemu u pismu od 23. siječnja 1889. obavještava uredništvo u Beču. Čini se da je suradnike odabrao prema regionalnom kriteriju: Antun Liepopili, župnik stonski i počasni kanonik, te Luca (Luka) Zore, profesor gimnazije u Dubrovniku i zastupnik u Dalmatinskom saboru, predloženi su za opis života u nekadašnjoj Dubrovačkoj Republici; dr. Valerio Micheli-Tomić, privatni liječnik i veleposjednik iz Pučišća na otoku Braču, zastupnik u Dalmatinskom saboru, za opis južnih dalmatinskih otoka; a Rok Počina, profesor slavenskog liturgijskog jezika na bogosloviji i upravitelj provincijalne bolnice u Zadru, za opis sjevernih dalmatinskih otoka. U istome pismu Danilo javlja kako će narodni život u preostalom dijelu Dalmacije opisati Stefan Zlatović,⁴¹ franjevac u samostanu sv. Lovre u Šibeniku i sâm Danilo. U istome pismu Danilo objašnjava kako je na zamolbu nekih od navedenih suradnika pristao da pojedinačne priloge skрати i ujedini u zajednički tekst.⁴²

Od navedenih jedino se Luka Zore ne pojavljuje kao suradnik u knjizi. Međutim, angažirana su još dvojica: Fortunat (Srećko) Vulović, profesor na gimnaziji u Kotoru, koji je opisao narodni život u Boki, te Franjo Ksaver Kuhač,⁴³ etnomuzikolog i glazbeni povjesničar kao autor poglavlja o glazbi. Posljednji je jedini suradnik etnografskoga dijela *Dalmacije*, koji ni podrijetlom ni djelovanjem nije bio vezan za tu regiju.

»Narodopis Dalmacije« otvara se antropološkim tekstom »doktora liečništva i kirurgije« Karla Vipauza (Dragutin Vipauc) koji je između 1890. i 1893. radio u Korčuli.⁴⁴ Cijeli je tekst laskav prikaz tjelesnih osobina Dalmatinaca,⁴⁵ po čemu ima sličnu ulogu kao i uvodni rad Heinricha Noèa o dalmatinskome kopnu: oba žele ugoditi samosvijesti i ponosu Dalmatinaca, posve prema zadaći koju je prestolonasljednik Rudolf postavio djelu »Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«. Autori se pritom služe sličnim sredstvima: Noè jedva može naći odgovarajuće usporedbe s ljepotom prirode u Dalmaciji ili ih pronalazi samo na najčuenijim europskim mjestima (alpski pejzaži, francuska Riviera, i sl.).⁴⁶ U tjelesnome smislu, pak, Vipauz Dalmatincima ne nalazi premca te ih zbog njihovih osobina proglašava »najzanimivijom i najprijetnijom etnografskom pojavom«.⁴⁷

Sadržaj poglavlja o »narodnome« životu predstaviti ću samo prema osnovnim tematskim cjelinama. Poglavlje započinje opisom karaktera Dalmatinaca i značenja koje vjera ima za pobožnost puka, na što se nadovezuje duži tekst o vjerovanjima (»praznovjericama«). Podaci o gospodarstvu svedeni su na nekoliko rečenica, nakon kojih slijedi opširniji prikaz obiteljskog života te uopćeni opis izgleda kuća, poslova zajedničkih cijelome selu i oblika nekrvnoga srodstva (prijateljstvo, kumstvo, pobratimstvo). Veća cjelina opisuje »navade i običaje«: najprije je riječ o običajima vezanima uz crkveni kalendar (Božić, Uskrs, Jurjevo, Ivanje), posebice uz proslave sveca zaštitnika u Ninu, Dubrovniku i Sinju (s opisom Alke). Potom slijedi duži opis svadbenih običaja te običaja uz rođenje i krsno ime, obilježavanje prve mlade mise i izbor seoskoga kralja. Nadalje, ukratko su prikazani običaji za zazivanje kiše, plesovi (kolo), Moreška, neka crkvena prikazanja i igre. Na kraju je opis posmrtnih običaja i nošnje. Pučki je život u Boki prikazan u kratkim crtama, s posebnim osvrtom na proslavu kotorskoga sveca zaštitnika, krvnu osvetu i pučke sudove.

Etnografska je građa uglavnom uopćena i često se ne može locirati. Ipak na mnogim mjestima — najuočljivije je to pri opisu nošnji i proslava svetaca zaštitnika te nekih specifičnih običaja — autori ubiciraju izloženu građu, te ona i danas može biti korisna za dijakronijska istraživanja.

Smatram važnim istaknuti neke elemente pristupa »narodnoj kulturi« ovih ranih etnografa u metodskom i tematskom smislu. Kako je i očekivati u knjizi iz djela »Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«, autori etnografskih priloga seoski život prikazuju idilično, što je posebice razvidno u uvodnome dijelu poglavlja u kojemu kao prvo obilježje stanovnika navode njihovu »vedru i veselu ćud«,⁴⁸ koja se navodno prebistano potvrđuje u pjesmi:

Pod vedrim nebom dalmatinskim i narod je vedre i vesele ćudi. Veoma ćeš malo sresti tugaljivih zlovoljnih lica. Dalmatinac, Dalmatinka, uvijek pjevaju jerbo vele, da »tko

pjeva, zla ne misli«. Idje li čovjek sam pustinjom, zapjevat će odmah po gorsku »pjevaj družo, nek te gora čuje — i u gori vila zlatokosa«. Idje li u svatove, pjeva pirnu (pjesmu, op. J.Č.Ž.) »ajme, majko, umrih za djevojkom! — Ženi mene da od Boga nadješ!« Sjedne li uz vatru, maši se gusala i zaori po junačku ... Kraj čaše vina medju družinom odčepit će uput s glave. »Oj, sramota je piti, nepjevati — hodi pobro, da ga zapjevamo!« tako djevojka vodarica ... tako čobanica tjerajuć na pašu ovce ... tako žetelica i trgačica, tako volar, tako sve i uvijek pjeva, bilo kući bilo od kuće, bilo po danu bilo po noći.⁴⁹

Kroz etnografski se tekst provlači ovaj idilični, gotovo pastoralni opis »narodnoga« života, koji je karakterističan za cijelu seriju »Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«. Nigdje se ne spominje siromašan seljak ili seljak koji nema što jesti. Pače, navodno svi o Božiću priskrbljuju svinjsko meso (krmče). Proslave sveca zaštitnika prolaze u pobožnoj atmosferi u kojoj sudjeluje velik broj vjernika.⁵⁰ Nakon obavljenih pobožnosti posvećuju se pjesmi i kolu tako da ne znaš »gdje ćeš prije nanieti uho, ili gdje ćeš dulje oči zaustaviti čujući svakovrstnih pjesama, odpjevanih od uzor momaka i djevojaka, s takvom melodijom, koja te za cielo zanaša i očara.«⁵¹

Druga značajka etnografskoga pristupa počiva na pozitivnom vrednovanju seljačke ili kako bi autori rekli »narodne« kulture. Prema njihovu mišljenju, ona po svojim djelima nimalo ne zaostaje za visokom kulturom: iz usta »najprostije seljakinje« može se čuti »pjesničkih poleta«. ⁵² Proizvodi »narodne« kulture usporedivi su s proizvodima visoke kulture i umjetnosti. Može se pretpostaviti kako je ovakvo vrednovanje pučke pjesme poteklo od jednoga od autora etnografskoga prikaza, fra S. Zlatovića, koji je proučavajući umjetničku vrijednost i značenje narodnih pjesama na drugome mjestu zaključio: »Prava sreća i poglaviti uzrok našega obdržavanja bijaše pjesma. Ona pronila u srcu Hrvata, u njoj nalazio utjehe i razgovora; u pjesmi učio predaju i poviest naroda; u pjesmi mu škola i nauci; u pjesmi jedino izobraženje i naukovni zavodi; on ju je njegovao i učio od povoja do pokrova; pjesma nam bijaše knjiga starodavna naše prošlosti i narodne slave.«⁵³

U sadržajnome bih smislu željela istaknuti dva obilježja etnografskoga prikaza Dalmacije. Prvo se odnosi na činjenicu da etnografski prikaz dalmatinske seoske kulture nakon kratkoga uvoda o karakternim obilježjima stanovnika započinje temom pobožnosti. Za sve kasnije etnografske opise to je potpuno neortodoksan uvod.⁵⁴ Možemo ga dovesti u vezu s činjenicom što su autori ovoga priloga većinom svećenici ili redovnici. Taj podatak, povezan u ono doba s nepostojećim čvrstim etnografskim kanonom možda može objasniti zašto uvod u opis »narodnoga života« počinje kratkim osvrtom na pučku pobožnost, te zašto je ona prisutna u većoj mjeri pri obradi drugih tema.

Pritom autori zastupaju izvjesno, danas moderno, gledište o odnosu katoličke pobožnosti i narodnih običaja i vjerovanja. Može se reći kako iznose tezu o prožimanju folklornoga i crkvenoga: »Kroz ove dane⁵⁵ vidi se, kako su na liep i divan način skopčana i ujedinjena čustva, koja potječu iz kršćanske vjere, i narodni običaji, koji su u svojoj prostoti plemeniti i uzvišeni.«⁵⁶ Isprepletenost pučkog i crkvenog ogleda se pri proslavama

svetaca zaštitnika te u suradnji svećenika i puka u odbijanju zlih sila, između ostalih načina *zapisima*⁵⁷ ili egzorcizmom.⁵⁸

Polazište ovih ranih etnografa svećenika paralelno su i crkvene svetkovine i »narodni običaji«, te stoga njihov tekst obiluje podacima o pučkoj pobožnosti. To je posve drukčiji pristup od onoga u dvadesetostoljetnoj hrvatskoj etnologiji koja je, tragajući za njihovim pretkršćanskim sadržajima, običaje željela očistiti od svih katoličko-kršćanskih primjesa. Pritom je gotovo potpuno zanemarila istraživanje pučke pobožnosti.⁵⁹ Ne treba nas stoga čuditi zašto etnografski tekst iz Dalmacije nije imao nikakvu recepciju u kasnijoj etnološkoj praksi: s jedne strane, on nastaje prerano, nekoliko godina prije odlučujućega i poticajnoga rada Antuna Radića na prikupljanju etnografske građe, a s druge, svojim pristupom i temama nije se mogao uklopiti u kasniju etnologiju Gavazzijeva tipa koja se bavi uglavnom predmetima tzv. materijalne kulture istražujući njihovo raširenje u prostoru i iznalazeći njihovo podrijetlo.⁶⁰

Naposljetku, etnografski prikaz u Dalmaciji još se po jednoj osobini izdvaja iz kasnije etnološke produkcije. On, naime, uz manje istaknuto razlikovanje između narodnoga života u priobalju i u zaleđu,⁶¹ bitnu dvojnost dalmatinske kulture pronalazi u razlici između urbane i ruralne kulture. Prema autorima do podvojenosti dolazi pod stranim utjecajima (Rimljana, Bizanta, Mlečana, manje Francuza i Turaka, a u najnovije vrijeme i Austrijanaca) i zbog toga što gradski život po definiciji vodi »prometu i zanatu«, a primorski položaj dalmatinskih gradova putovanju, trgovini, te doticajima s drugim kulturama. Osim toga, gradovi su stjecišta ljudi različita obrazovanja i zanimanja, te statusa i bogatstva, što sve pridonosi njihovoj šarolikosti.⁶² Stoga je, prema tezi tih ranih etnografa, kultura dalmatinskih gradova različita od kulture sela, pa iako nije izgubila svoj narodni pečat ona je ipak do neke mjere preinačena:

U svedjernom međusobnom doticaju i trvenju raznih tih živalja, ako občena izvorna narodna izvanjština i ne izgubi svoj narodni pečat, ipak više, manje, preinači se, recimo izgledi se nje oblik i u svakoj ruci napose i u celom pučanstvu skupa.⁶³

Podjela na kulturu priobalja i kulturu zaleđa raširena je distinkcija u dvadesetostoljetnoj hrvatskoj etnologiji. Prema M. Gavazziju, ona je je funkcija ekoloških i ekonomskih razlika između priobalja i zaleđa, te manje ili više odgovara podjeli na jadransku i dinarsku kulturnu zonu, a do neke mjere i dihotomiji urbano — ruralno. Prema viđenju autora etnografije u *Dalmaciji*, međutim, distinkcija ruralno-urbano nije izjednačena s kulturnom podvojenošću priobalja i zaleđa; ona je rezultat složenih kulturnih i povijesnih mijena u regiji. Ni ovom tezom etnografija *Dalmacije* nije utjecala na kasniju hrvatsku etnologiju. Posljednja nastaje neovisno razvivši vlastitu dvojnost hrvatske jadranske kulture kojoj je u osnovi bila ekološka i gospodarska razlika priobalja i zaleđa, a ne kulturnopovijesna razlika urbanoga i ruralnoga prostora.

Premda urbanome prostoru posvećuju samo nekoliko stranica nabrajajući moguće strane utjecaje u različitim životnim sferama, autorima ipak možemo pripisati zaslugu kako za inauguriranje urbane tematike u poglavlje naslovljeno »narodni život«, tako i za distingviranje jadranske kulture prema njenom gradskom i seoskom okruženju. Ipak,

uključivanje urbanih tema u etnografski prikaz Dalmacije nije znak neke vrste »ranoga moderniteta« tih etnografa; ono je, smatram, prije odraz onodobnih političkih borbi i reakcija na uobičajene karakterizacije dalmatinskih gradova kao središta »tudje« kulture. Uključivanje dalmatinskih gradova u pregled »narodnoga života« u Dalmaciji, premda im priznaju »tudji« karakter, politički je a ne etnografski iskaz. On prije svega reflektira ideologiju autora teksta: barem za neke znamo da su bili vehementni branitelji Dalmacije od stranih presizanja (primjerice Danilo, Zlatović). Kao takvi ti rani etnografi u svoj pregled uključuju gradove, pa makar i u skici odnosno bez posebnog opisa: bez obzira na strane utjecaje u kulturi dalmatinskih gradova oni, prema shvaćanju naših autora, pripadaju posebnom, gradskome tipu života u Dalmaciji i kao takvi su dio dalmatinske, odnosno u širem smislu hrvatske kulture. Premda je ona u gradovima do neke mjere preinačena, to ih, tvrde autori, ne čini manje dalmatinskim odnosno hrvatskim gradovima.

ZAKLJUČAK

Ciljevi koje je princ Rudolf namijenio djelu »Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild« u potpunosti su ostvareni u knjizi o Dalmaciji. Regija je prezentirana kroz svoj zemljopis, povijest, etnografiju, glazbu, literaturu, umjetnost i gospodarstvo. U isto vrijeme dalmatinskom je stanovništvu knjigom polaskano osobito u opisima krajolika, populacije i običaja, te umjetničkih i arheoloških spomenika. Dalmatinci su mogli biti više nego zadovoljni načinom na koji su prikazani drugim regijama i »etnografskim skupinama« unutar Monarhije. Knjigom je, da parafraziram Jacquesa le Ridera, odana počast narodu Dalmacije te posvjedočeno »o autentičnoj interkulturalnosti svojstvenoj Austro-Ugarskoj«. ⁶⁴ Međutim, nastavlja le Rider, kako se u isto vrijeme odbijalo »da se te narode prikaže kao 'nacije' u modernom smislu, bijeg u male etnografske pojedinosti, kojima je svrha da pobude dojam o lijepom skladu kruga 'nacionalnosti', činilo je od te *Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, propagandno djelo«, ⁶⁵ što je bio slučaj i s knjigom o Dalmaciji.

Objavljivanje *Dalmacije* na hrvatskom omogućilo je nove funkcije toj knjizi, upravo one kojih se njezin inicijator princ Rudolf plašio. Idila i etnografski detalj knjizi su trebali osigurati mjesto na policama kulturne povijesti a ne suvremenih prijepora — političkih, nacionalnih i gospodarskih. Međutim nakon što je knjiga izašla na hrvatskom, to se nije moglo izbjeći. Politički prijepori i ideologije vremena u njoj se jasno odražavaju a posebice se oblikuju u lokalnim čitanjima (počevši od prevoditeljeva) i u recepciji knjige. Za to su odgovorne različite, ponekad čak jukstaponirane političke pozicije autora i prevoditelja. Intervencije koje je učinio nepoznati prevoditelj urednik razumljive su u okviru političke situacije u Dalmaciji krajem 19. st.: one neizravno reflektiraju zahtjev za ujedinjenjem Dalmacije s ostatkom Hrvatske koji je obnovljen ranih devedesetih godina u Zadru i u Dubrovniku; one su pak izravno uključene u prijepore oko imena stanovnika Dalmacije i

imena jezika kojim Dalmatinci govore, te u hrvatsko-srpske tenzije do kojih dolazi osamdesetih godina. Čak se može reći kako se knjiga mjestimice dotiče i važnih gospodarskih problema Dalmacije, kao što je nerazvijenost željezničkih veza, osobito nepovezanost većih mjesta u smjeru sjever-jug i zapad-istok, o čemu u naznaci govori H. Noè.⁶⁶

Može se iznijeti teza da je upravo zbog uloge koju je knjigama iz djela »Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild« namijenio princ Rudolf rana euforija koja je pratila izdavački pothvat, osobito u dalmatinskim prohrvatski orijentiranim novinama, zamrla do te mjere da je knjiga pala u potpuni zaborav. Naime, propagandna namjena djela rezultirala je neadekvatnim odnosom spram vitalnih interesa i problema onodobne Dalmacije, što je postalo razvidno tek pojavom knjige na hrvatskom i s prevodilačko-uredničkim intervencijama. U jeku političkih i nacionalnih previranja u Dalmaciji devedesetih godina pažnja se novinstva nije mogla dugo zadržati na knjizi koja je bila samo »lijepa« ili »najbolja« dosad napisana knjiga o Dalmaciji. Budući da nije bila politički zanimljiva u politički burnom vremenu, njezina je prisutnost u javnim raspravama bila relativno kratka vijeka i stoga je više prethodila nego slijedila njezinu objavljivanju.

Glede njezina zaborava u etnološkim krugovima, mogu se iznijeti dvije hipoteze: s jedne strane, knjiga je nastala prerano, nekoliko godina prije Radićeva sakupljačkoga rada; s druge, nije mogla imati odjeka zato što nijedan od njezinih naglasaka (podjela urbano-ruralno, pučka pobožnost) nije mogao biti uključen u kasniju dominantnu istraživačku paradigmu u hrvatskoj etnologiji. Ta dva čimbenika, uz uopćenost i nelociranost dijela podataka, mogli bi objasniti zašto su rijetki studenti i istraživači koji poznaju knjigu *Dalmacija*.

BILJEŠKE

¹ Erzherzog Rudolf: »Einleitung«. In: Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Übersichtsband. Beč 1887, str. 5-17, ovdje str. 5-6.

² Robert Wagner: »Das Kronprinzenwerk«. In: Rudolf. Ein Leben im Schatten von Mayerling. Beč 1990, str. 59-70.

³ Vitomir Belaj: »Die Kroaten in österreichisch-ungarischen Übersichtswerken«, referat održan na skupu »Volkskultur zwischen Staat und Nation. Volkskunden zur Jahrhundertwende in Zentraleuropa und Die Österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild, 11-14. studeni 1998, Gozd Martuljek, Slovenija.

⁴ Srdačno zahvaljujem na pomoći pri prikupljanju informacija o knjizi: dr. Nevenki Bezić-Božanić, dr. Maji Bošković-Stulli, gđi Deši Dijani, gosp. Arsenu Duplančiću, prof. dr. Dušku Kečkemetu, dr. Vesni Konstantinović-Čulinović, gđi Haniji Mladineo. Također zahvaljujem na korisnim primjedbama kolegama koji su prisustvovali mojemu predavanju o *Dalmaciji* održanom u prostorijama Matice hrvatske u Zagrebu 9. XII. 1998.

⁵ Ni u fondu Trgovačke obrtničke komore ni u sudskim registrima što se čuvaju u Povijesnom arhivu u Splitu Franjo Maršić (oko 1854-1910) nije zaveden kao vlasnik samostalnog izdavačkog poduzeća i knjižare u Splitu. Stoga se može pretpostaviti da je radio zajedno s tiskarom A. Zannoni (S. Bulat). Imao je tiskaru u Marmontovoj ulici, a knjižaru na Voćnom trgu (danas Trg braće Radića). Objavljivao je prigodna izdanja i kalendare. Podatke zahvaljujem prof. dr. Kečkemetu i gđi Mladineo.

⁶ Hrvatsko izdanje na str. 189 ima rečenicu »Ah, divno je to skupocjeno odielo!« koja nedostaje u odgovarajućem njemačkom tekstu (Dalmatien. Wien 1892. str. 146). Nadalje, u njemačkome izdanju na str. 140 nedostaje nekoliko rečenica koje nalazimo u hrvatskom izdanju (Dalmacija. Split 1892. str. 180) »... osobito veselje obuzme mlado i staro, mužko i žensko, bogato i ubogo. Svakomu se može čitat na licu, da ga Božićna svetčanost uznosi do uzvišenog njenog božanstvenog pojma. Nema preko godine svetkovine, koja toliko uznaša i oduševljava ovaj puk, od Božića i ostalih dana sve do Tri Kralja ...«

⁷ Njemačko izdanje na str. 132 ima rečenicu: »Wie überall, so macht sich auch in Dalmatien das allmälige Dahinschwinden des patriarchalischen Familienlebens bemerkbar, welches immer mehr einen individuellen Character annimmt; gleichwohl trifft es sich, daß auch heutzutage noch unter demselben Dach und an demselben Herd bisweilen mehrere Zweige einer und derselben Familie leben.« Ista je izostavljena u hrvatskom izdanju (Dalmacija, 1892. str. 172). Ili, na str. 138. njemačkoga izdanja kaže se: »Der dalmatinische Bauer ist im Allgemeinen kräftig, arbeitsam und ausdauernd.« Hrvatsko izdanje (Dalmacija. 1892. str. 177) nema odgovarajućega prijevoda.

⁸ Autori su najvećega dijela ilustracija: Hugo Charlemont, Eugen baron Ransonnet, Anton Weber, Paul Ivanowits, Franz Schlegel, Rudolf von Ottenfeld i B. Bukovac (pretpostavljam kako je riječ o Vlaha Bukovcu).

⁹ Možda se radi o više prevoditelja!

¹⁰ O tome vidjeti podrobnije dalje u tekstu.

¹¹ Stadt-und Landarchiv, Beč, Kronprinzenwerk, Briefe 1885-87, 1889, 1901-1911, kutija 2). Zahvaljujem Regini Bendix na ustupanju ovih informacija.

¹² Pretplatni list nije bio arhiviran zajedno s novinama. U njemu se najavljuje dvanaest samostalnih svezaka djela, što bi značilo da je između svibnja i studenoga 1891. Maršić od uredništva dobio dozvolu za prevođenje i drugoga dijela knjige.

¹³ Novine *Narodni list* izlazile su dva puta tjedno.

¹⁴ Autori su navedeni prema njemačkom, a naslovi priloga prema hrvatskom izdanju: Heinrich Noè (»Kopno«), Eugen Gelcich (»Otoci«), Franz Bulić (»Najstarija povijest Dalmacije /do god. 375. p. Kr./«), Simon Rutar (»Vrieme seobe naroda«), Josef Gelcich (»Srednji viek«), Tullius Erber (»Novi viek«), Karl Vipauz (»Tjelesni ustroj naroda«), Johann Danilo i suradnici: Anton Liepopili, Valerius Micheli-Tomić, Rochus Počina, Stefan Zlatović (»Narodni život u Dalmaciji /izuzevši Boku Kotorsku/«), Fortunat Bulović (»Pučki život u Boki Kotorskoj«), Franz Xav. Kuhač (»Glasba«), Adolf Mussafia (»Talijanska književnost«), Marcell Kušar (»Hrvatski jezik i hrvatska književnost«), Alois Hauser (»Graditeljstvo, plastika i slikarstvo«), Karl Menger (uredio »Narodno gospodarstvo«), Peter Graf Tartaglia (»Poljodjelstvo i stočarstvo«), Franz Freiherr von Gondola (»Vinogradarstvo i gojitba maslina«), Hermann von Guttenberg i Ferdinand Zikmundowsky (»Šumarstvo«), Ernst Becher (»Pomorstvo i brodarstvo«), Georg Kolombatović (»Ribarstvo«), Eugen Gelcich (»Trgovina, obrt i promet«).

¹⁵ *Narod* 23. veljače; *Narodni list* i *Crvena Hrvatska* 27. veljače, *Vienac zabavi i pouci* 27. veljače te *Pučki list* 4. ožujka 1892.

¹⁶ Ivan Pederin, *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*, Zagreb 1991.

¹⁷ Drugoga (*Pučki list* 15. travnja 1892, *Narod* 15. travnja 1892.), trećega (*Narodni list* 18. svibnja 1892, *Narod* 13. svibnja 1892, *Vienac zabavi i pouci* 21. svibnja 1892.), četvrtoga (*Narodni list* 30. srpnja 1892, *Vienac zabavi i pouci* 23. srpnja 1892, *Pučki list* 17. lipnja 1892. (vijest govori o trećem i četvrtom svesku), *Dubrovnik* 24. VII.1892.), petoga (*Pučki list* 7. listopada 1892, *Dubrovnik* 16. listopada 1892.), šestoga (*Pučki list* 4. studenog 1892, *Crvena Hrvatska* 5. studenog 1892.).

¹⁸ Možda su problemi bili u vezi s dozvolom da se objavi samo polovica knjige, a možda su bili novčane prirode.

¹⁹ Dalmatinske novine za to razdoblje ili nisu očuvane ili u trenutku mojega istraživanja nisu bile dostupne korisnicima NSB-a u Zagrebu.

²⁰ U nekim se izvorima javlja i kao Julius Erber.

²¹ Važnija djela *Starine bokokotorske* (1879/81), *Vođa po Spljetu i Solinu* (s F. Bulićem i L. Jelićem, Zadar 1894), te monografije Slovenskoga primorja (Enciklopedija Jugoslavije sv. VII. Zagreb 1968, str. 119).

²² Enciklopedija Jugoslavije sv. IV. Zagreb 1986, str. 330.

²³ Istraživao je prošlost Dalmacije nakon pada Mletačke Republike, povijest školstva u Dalmaciji i tsl. (Hrvatski bibliografski leksikon sv. IV. Zagreb 1998, str. 47-48)

²⁴ Bilo je ideoloških razlika i između autora pojedinih poglavlja u knjizi. Primjerice, jedan od autora etnografskoga dijela, franjevac Stjepan Zlatović, otprije je polemizirao sa spomenutim T. Erberom, autorom novovjeka povijesti u *Dalmaciji*. U podlistku *Narodnog lista* 1887. g. napao je Erberovu *Storia della Dalmazia* stoga što dalmatinske Hrvate pripaja Italiji, Njemačkoj, Mađarskoj ili Srbiji. Nasuprot tome Zlatović je naglašavao kako je Dalmacija »južni kraj hrvatske zemlje« i dio »hrvatske krune«, a njezini stanovnici nisu ni »Slovinci ni Dalmatinci« nego »dalmatinski Hrvati« (Karlo Kosor. O. fra Stjepan Zlatović. In: Kačić. Zbornik Franj. Provincije Presv. Otkupitelja I (1976), str. 205-303, ovdje str. 291).

²⁵ Dalmacija. 1892. prevodiočeva bilješka na str. 108.

²⁶ Dalmacija. 1892. prevodiočeva bilješka na str. 115.

²⁷ Dalmacija. 1892. prevodiočeve bilješke uz Gelcichev (str. 129) i Erberov tekst (str. 141).

²⁸ Dalmacija. 1892. str. 293. Autor poglavlja je Marcell Kušar, jezikoslovac rođen i umro na Rabu (1858-1940). Radio je u gimnazijama u Dubrovniku i Zadru. Bavio se jezičnopovijesnim, dijalektološkim, leksikografskim i pravopisnim pitanjima. Njegova knjižica *Nauk o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga* (Dubrovnik 1889) utjecala je na izradu Brozova *Hrvatskog pravopisa*. Objavio je *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas* (1884), studije o rapskom govoru, te knjige *Dubrovčani jesu li Hrvati* (1892, tekst je izlazio u nastavcima u *Crvenoj Hrvatskoj* tijekom 1891. i 1892.) i *Narodno blago* (1934) (Hrvatski leksikon I. sv. Zagreb 1996, str. 667).

²⁹ Dalmacija. 1892. str. 155, prevodiočeva bilješka 2.

³⁰ Preostale važnije napomene: prevodilac kaže da je utvrđeno kako su dalmatinski Vlasi romanizirano stanovništvo stare Ilirije (Dalmacija. 1892. str. 156); ispravlja navode dr. Karla Vipauza o izgledu i boravištu Ilira (ibid. str. 161); ne slaže se s A. Mussafiom da se u dalmatinskim gradovima uvijek pretežno govorilo talijanski (ibid. str. 274).

³¹ Pr. »serbokroatische Mehrzahl« (Dalmatien. 1892. str. 120 njemačkoga izdanja) zamjenjuje »hrvatskom većinom pučanstva« (Dalmacija. 1892. str. 157 hrvatskoga izdanja), a »slovenisch, illyrisch, kroatisch, serbisch oder serbokroatisch« (Dalmatien. 1892. str. 125 njemačkoga izdanja) sa »slovinskim, ilirskim, hrvatskim ili srbskim« (Dalmacija, 1892. str. 163 hrvatskoga izdanja).

³² Usporediti str. 125 njemačkoga i str. 161 hrvatskoga izdanja.

³³ Usporediti str. 179 njemačkoga i str. 237 hrvatskoga izdanja.

³⁴ Stadt- und Landarchiv Wien, Kronprinzenwerk, Briefe 1885-1887, 1889, 1902-1911, kutija 2. Pismo navodim prema bilješkama R. Bendix.

³⁵ U broju od 24. VII. 1892, god. I (br. 4) već je upozoreno na prevodiočeve intervencije: »Pisci su ovog historijskog prijegleda GG. profesuri Rutar, Gjelčić, i Erber, i odlikuju se jezgrovitošću i objektivnošću; ali se prevodiocu svadjelo da ih u primjedbama ispravlja i to gdje pisci spominju Slavene i Srbe, prevodilac kaže da se imaju razumijeti Hrvati!«

³⁶ U vrijeme istraživanja godište 1893. bilo je nedostupno te ne znam točno otkada taj časopis počinje objavljivati ilustracije identične onima u *Dalmaciji*.

³⁷ Usporediti Dalmacija. 1892, str. 218 s tekstem u Viencu 29, 1894, str. 467.

³⁸ Podatak zahvaljujem dr. sc. Ivi Žaniću.

³⁹ Danilo je bio osnivač i urednik hrvatskoga priloga lista *Il Nazionale* (kasnije *Narodni list*), *Narodne čitaonice* u Zadru i *Matice dalmatinske*. Bio je zastupnik u Dalmatinskom saboru i Carevinskom vijeću u Beču, no nakon sukoba s Mihovилоm Pavlinovićem sedamdesetih se godina povlači iz politike. (Vesna Jakić-Cestarić. Ivan Danilo — političar i kulturni radnik, gramatičar i dijalektolog. Uz stogodišnjicu narodnog preporoda u Dalmaciji. In: Radovi Instituta JAZU Zadar 8/1961/, str. 135-169.)

⁴⁰ Izvori se ne slažu oko koautora te zbirke: prema jednima, to je Jovan Sundečić, prema drugima M. Pavlinović (Jakić-Cestarić 1961. str. 146).

⁴¹ Sačuvana je korespondencija iz koje se vidi kako mu se kao »narodnom prosvjetitelju« i »zaslužnom književniku« 1888. godine obratio Ivan Danilo s pozivom na suradnju na knjizi *Dalmacija*. Premda je počeo pobolijevati, Zlatović se pozivu odazvao (Kosor 1967. str. 254). Stjepan (Stefan) Zlatović (1831-1891) povjesničar je franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja i jedan od prvih koji istražuje arheološke lokalitete u okolici Knina. Piše pripovijetke za koje uzima građu iz hrvatske prošlosti i narodnih tradicija (Kosor 1967. str. 285). U mlađoj je dobi sakupljao »narodno blago«, pjesme i poslovice (Anđelko Mijatović. Franjevci Provincije Presvetoga Otkupitelja skupljači i proučavatelji narodnoga blaga. In: Kačić Zbornik Franj. Provincije Presv. Otkupitelja XVIII/II/1986, str. 113-121).

⁴² Stadt- und Landarchiv Wien, Kronprinzenwerk, kutija 5. Fotokopije pisma zahvaljujem R. Bendix.

⁴³ F. Ks. Kuhač (Osijek 1834-Zagreb 1911). Diplomirao je preparandiju i konzervatorij. Rano je pokazao sklonost za prikupljanje i proučavanje narodnih napjeva. Tijekom dvanaest godina obilazio je Hrvatsku i susjedne zemlje skupljajući »narodno blago« (napjeve, stihove, poslovice, glazbala, nošnje). Na području folkloru najznačajnija mu je zbirka *Južno-slovenske narodne popievke* (četiri knjige objavljene 1878-81, peta 1941.) (Hrvatski leksikon sv. I. Zagreb 1996, str. 968.).

⁴⁴ Dragoljub ili upisnik kalendar za javne urede XXVII, XXVIII, XXIX, XXX. Zagreb 1890-1893.

⁴⁵ Osim što su Dalmatinci najviše »pleme« u Austriji, nakon Trsta i okolice imaju i razmjerno najveći broj muškaraca sposobnih za vojnu službu. U tjelesnome su smislu »mršavi, suhi i žilavi«, te vrlo snažni: »Dalmatinac je u kretanju gibak i živ kao malo tko: njegovoj se snagi valja doista diviti, jer u nošenju tereta, u hodu i u penjanju, pa u plivanju i u vožnju u Dalmatinac i Dalmatinka čine čudesa; navlastito u penjanju uz strme pole i litice nema mu u nikakvu gorskom narodu para, isto kao što od mornara dalmatinskoga nema okretnijeg ni uztrajnijeg u svemu pomorskom svijetu.« (Dalmacija 1892, str. 162)

⁴⁶ Središnju usporedbu Noèova prikaza Dalmacije čine Alpe i alpski pejzaž: »po svojoj slikovitosti i krasoti« (Dalmacija. 1892, str. 12) dalmatinskim »okolice doista u svoj Europi nema

para« (ibid. str. 7) osim primjerice u švicarskim ili austrijskim Alpama, premda se ni neki »najčjuveni alpski predjeli ne mogu s njima takmiti« (ibid. str. 10-11).

⁴⁷ Ibid. str. 162.

⁴⁸ Kao što Vipauz povlači paralelu između tjelesnih osobina Dalmatinaca i tla na kojemu žive, tako se Danilo i suradnici koriste naturalističkim objašnjenjima ličnosti stanovnika Dalmacije: »Vedro more, vratolomne i gole vršine, ubavi zatoni, prikrajci i ponikve, sjajno prozračno nebo, sva ta divna priroda te neprestana borba s morem i vjetrovim: sve ovo moralo je u velike doprinieti uzgoju uma i srđca dalmatinskoga puka, te razpaliti njegovu maštu, koja nalazi oduška u mnogobrojnim i krasnim narodnim pjesmam.« (ibid. str. 163-64)

Već spomenuti H. Noè u uvodnome poglavlju obrće postupak te personificira dalmatinski pejzaž: »Kao što je god Velebit obaviti pričam, u kojim su na neki način uosobljene magle i oblaci oko njega vrhunca, isto tako se i po obalam novigradskog mora opaža neka tajinstvena sveza između lika zemlje i događaja koji se ovdje sbiše. Nujna, mrka okolica kan da je oživjela hajdučkim i turskim uspomenam, a ovdje baš, u ovom zabitnom Novigradu poginula je zadavljena ugarska kraljica Jelisava.« (ibid. str. 10) ili: »Mimo plosnati otočić Žanjicu ulazi se u vratlo tog razvedenog bokeljskog zaliva, koji je oblikom zavoja i obala za čudo nalik na četkantonsko jezero u Švicarskoj. Ova se sličnost opaža na neki način i u predajam stanovnika ovog krševitog primorja. Jedan i drugi brieg slove u pučkom predanju sa starinskih bojeva, i u mnogim pričam, koje do nas doprieše, nad jednom i drugom obalom lebdi dah neukrotive gordosti i slobode.« (ibid. str. 33)

⁴⁹ Dalmacija. 1892, str. 164.

⁵⁰ Autori na str. 189. kažu »Divni je to prizor vjere.« (Ova je rečenica izostavljena iz njemačkoga teksta *Dalmacije*.)

⁵¹ Dalmacija. 1892. str. 1888. Isto kao prethodna bilješka. Obje su rečenice primjeri vrednovanja zapisane građe koje su urednici u Beču izostavili iz njemačkoga izdanja knjige.

⁵² Dalmacija. 1892. str. 164.

⁵³ Prema Kosor. 1967. str. 285.

⁵⁴ Kasnije etnografske monografije, uglavnom rađene prema Osnovi za sabiranje građe o narodnom životu Antuna Radića (In: Zbornik za narodni život i običaje II. /1897/, str. 1-88), počinjū prikazima prirode i tjelesnih obilježja stanovnika.

⁵⁵ Od Božića do Sv. Tri kralja.

⁵⁶ Dalmacija. 1892. str. 180. Opet je riječ o rečenici koju su redaktori njemačkoga teksta isпусти.

⁵⁷ *Zapisi* su tekstovi molitve koje ljudi dobivaju od svećenika i nose uza se.

⁵⁸ »Koji pop se nadje te pristane kad ga zovnu da im izgoni molitvom i zakletvom škodljivu gamad iz kupusa, iz sjetava, iz vinograda ...« (Dalmacija. 1892. str. 169)

⁵⁹ Zanimarivanje istraživanja pučke pobožnosti Dunja Rihtman-Auguštin (Etnologija socijalizma i poslije. In: Etnološka tribina 15 /1992/, str. 81-89) tumači u kontekstu socijalizma, međutim i prije socijalističkoga razdoblja, u etnologiji prve polovice 20. st. ta je tema jedva prisutna u etnološkim istraživanjima.

⁶⁰ Usp. Jasna Čapo-Žmegač. Two Scientific Paradigms in Croatian Ethnology: Antun Radić and Milovan Gavazzi. In: Narodna umjetnost 32(1) (1995), str. 25-38.

⁶¹ Ta je dihotomija jedino donekle provedena u poglavlju o Boki Kotorskoj.

⁶² Dalmacija. 1892. str. 237-242.

⁶³ Ibid. str. 237.

⁶⁴ Jacques le Rider. Mitteleuropa. Zagreb 1998, str. 51.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ V. Jaroslav Šidak et al. Povijest hrvatskog naroda g. 1860-1914. Zagreb 1968, str. 160-179.

NEKOLIKO PODATAKA O HANIBALU LUČIĆU

Joško Kovačić

Već samo pisanje — u naslovu ovoga rada — prezimena velikog hvarskog i hrvatskog renesansnog pjesnika u obliku »Lučić«, umjesto »Lucić«, kako je uobičajeno posljednjih 150-ak godina, nuka na objašnjenje koje možemo naći samo u povijesti pjesnikova roda i u starim spravama.

Izdajući ponovno Hanibalove pjesme — nimalo slučajno u doba hrvatskog narodnog preporoda, troškom preporoditelja Ljudevita Gaja i u njegovoj tiskari, a posvećene Hvaraninu i narodnjaku Ambrozu Vranyczanyju mlađem — njihov priređivač Antun Mažuranić je napomenuo: »*Lucić pisao se je sam L u c i g (tj. Lucij), ali ja sam sudio, da je mnogo pristalio pisati ga po vlastitosti našega jezika uprav harvatski Lucić.*«¹ Mažuranić je, međutim, pogriješio već u premisi: grafiju »Lucig« (u genitivu: »Lucia«) valja prema talijanskom pravopisu, koji je u Dalmaciji važio do 19. st., čitati »Lučij« (genitiv: »Lučija«).

Širi rod Lučića (nadalje rabimo ovaj oblik) individuira se među hvarskom vlastelom već u 14. stoljeću,² i svakako spadao među četiri plemićka roda koja su u tom vremenu jedina imala pravo birati župana-desetinara.³ Od 15. st. Lučići dijele zajednički grb — ljljan iznad krila — s ostalim obiteljima nastalim iz toga roda: Angeli-ma ili Anzoli-ma (hrvatski oblik nepoznat), Balčićima, Berislavićima, Dobroslavićima (kasnije: Bonini), Paladinićima, Stanoe (pouzdan hrvatski oblik nije evidentiran; vjerojatno Stanojević).⁴ U danas izgubljenom grbovniku, koji je negdje u 17. stoljeću hvarski općinski pisar Zuanne Massari prepisao iz izvornika na pergamentu kod plemića braće Vitaljević-Vidali p. Jerolima,⁵ četiri se glavna roda hvarske vlastele navode kao potomci četvorice braće iz mitskoga roda »Givich.«⁶ Po toj su mistifikaciji ta braća dobila plemstvo od nekog cara 1160. godine — svaki s posebnim grbom — a Lučići potječu od Luke, tobožnjeg carevog »tajnog savjetnika«:

Ex quattuor Fratribus quattuor prodiere vetuste
Stirpes, queis Cęsar signa ferenda dedit.

Prima fuit Petri Tauri insignia portans
 Thesauros Regis protulit ille Petrus
 Quę secunda fuit Nicolai signa Leonis
 Gestat: Dux Militum Cęsaris ille fuit
 Et quę fert Aquilam Hectoris tertia Luce
 Abdito quem Cęsar consilium /! / tenuit.
 Quarta quę tenet geminos angues hec Slavogosti
 Secretę Camerę Cęsaris ante Fuit.

MCLX:

(.)

Cum Naronā potens bello submitteret oras
 Oppidaque Adriaci Littoris rupta Maris
 Proditur esse duas gestis, opibusque superbas
 Has ibi, et illustri nobilitate Domus.
 Quas ubi dura novas cogit Sors querere terras
 Pars alium Pharię pars tenuere Larem.

L.S.S.M. Zuanne Massari Coad:^e nella Can:^{ria} di Lesina hò fatto copiare d'un altra simile scritta di caratt:^e antichissimo in carta pergamena logorata dal tempo esist:^e in non auttā forma appō li SS.^{ri} Frelli Vidali q:^m Gir:^{mo} sott:^o sig:^{to7} Bez obzira na mistifikaciju, koja ne može biti starija od 15. st. (tek se tada javljaju hvarski plemićki grbovi), a vjerojatno je i dosta mlađa (16.-17. st.), proistjecanje roda Lučić od nekog Luke⁸ potvrđuje i isprava iz 1525. godine, u kojoj se hvarski plemić Nikola (kako ćemo vidjeti bratić pjesnika Hanibala) spominje pod dvojnim prezimenom: »de Lucha« i »de Lucis«.⁹ Nepotrebno je dokazivati da patronimik, odnosno prezime »Lučić« u hrvatskom pravilno nastaje od osobnog imena »Luka«; a da se ovaj rod doista zvao Lučić, barem u 15. stoljeću kad se i rodio pjesnik Hanibal, svjedoči spomen plemića Budimira Lučića (»ser Bondimer Lucich«) 1467. godine.¹⁰

Prema tome, iako su se Hanibal i njegovi srodnici potpisivali prezimenom redovito u obliku Lucius, Lucii, de Lucis i slično, čime su očito nasljeđovali ondašnju klasicizirajuću modu renesanse koja je bila preplavila više društvene slojeve i u našem primorju, temeljem se prethodno izloženoga čini pouzdanim da potjecahu od staroga plemićkog roda sa sasvim »pučkim«, »banalnim« prezimenom — Lučić. Stoga se i naš pjesnik čak u svojim hrvatskim djelima potpisivao »Lučij«, hoteći valjda potjecati od nekog rimskog Luciusa!

Rodoslovlje objavljeno pred četrdesetak godina¹¹ kazuje da se Hanibalov djed zvao Katarin, a imao je sinove Petra, Antonija i Ciprijana. Petar je imao sina Nikolu (vjerojatno

onog spomenutog u ispravi iz 1525. koju smo naveli) te kćeri Dominiku i Lukreciju; Nikola Petrov imao je sina Katarina i kćer Lukreciju. Ciprijanu rodoslovlje ne bilježi potomstva, dok je Antonij imao Hanibala (pjesnika), Katarinu i Lukreciju. Rod je, međutim, bio svakako brojniji. Ser Budimira »Lucich«-a zabilježenog 1467. već smo spomenuli; god. 1506. spominju se baštinici »pokojnog gospodina Ambroza de Lucis-a«,¹² a 1513. se navodi »Ms. Andrea de Lucis d.^o Chinifa«. ¹³ Kao što je poznato, Hanibalovo se potomstvo brzo ugasilo, jer je imao samo nezakonitoga sina Antonija,¹⁴ a ovaj u braku s Julijom Gazarović, unukom pjesnika Petra Hektorovića, nije imao djece. Međutim, rod Lučića — koji se od 17. st. redovito potpisuju »Lucis« — nastavio je u Hvaru živjeti i dalje, no daleko od imanja i ugleda svojih predaka iz 15. i 16. stoljeća. Koliko je poznato, posljednja je od toga roda bila Perina Lucis kći Piromana (=Petra), rođena 1662, koja je kao sestra Benedikta postala benediktinka u Hvaru, jedno je vrijeme bila i samostanska opatica, a umrla je 5. IV. 1731. godine.¹⁵

O životu pjesnika Hanibala znamo razmjerno malo; nepoznata je, primjerice, čak i približna godina njegova rođenja. Laskavi latinski stihovi već onda proslavljenog Marulića — u kojima ne hvali samo Hanibalov pjesnički dar nego i njegovu mladenačku pristalost, spominjući njegovu plavu, po renesansnom običaju dugu kosu, i glas da je »najljepši mladić« — nisu nažalost datirani, kao ni portret na kojemu je prikazan u 62. godini života.¹⁶

Podacima iz pjesnikova života koje su sabrali Grga Novak¹⁷ i Cvito Fisković¹⁸ dodajemo ovdje pregršt novih, pronađenih u hvarskim arhivskim vrelima.

U listopadu 1515. godine dijele »messer Anibal lutio« i potomci njegovog pok. strica Petra (žena Nikolota i djeca) brojne zajedničke zemlje na Visu. Diobene su dijelove sastavili vještaci Katić Radovinić i Ivko »Caignanin«. ¹⁹

U Splitu 17. ožujka 1516, u »kući svog stanovanja« u starom dijelu grada, ser Hanibal »Lucius« p. Antonija i njegova sestra »časna gospođica« Lukrecija sklapaju diobeni sporazum: ona se odriče svoga dijela svih zajedničkih dobara, a on joj obećava 600 dukata vrijednosti od 6 libara i 4 šolda svaki. Za tu svotu Hanibal joj obeća dati kuću s peći u istome dijelu Splita, kod plemića de Petrachis, vrijednu 100 dukata, i 30 dukata u gotovom, sve do sljedećeg rujna; do rujna iduće 1517. g. dat će joj još 20 dukata, a nadalje svake godine po 15 dukata, do potpune isplate. Spominje se njihova pokojna mati Goja i, također pokojna, tetka, majčina sestra (*matertera*) Petronela de Petrachis.²⁰ — Spis je zanimljiv jer iz njega prvi put doznajemo za ime pjesnikove majke Goje, kao i to da bijaše Splićanka, iz plemićkog roda de Petrachis. Od majčine ostavine Lučić je imao i kuću u najstarijem dijelu Splita, gdje je valjda proveo barem dio mladosti, pogotovu za prognaničkih dana u vrijeme pučkog ustanka na Hvaru 1510.-1514. godine.²¹ A nije li se možda tu i rodio?!

Trećeg veljače 1518. godine u Hvaru Hanibal »de Lucis« bilježi se kao skrbnik Indije (!), kćeri Frane Hektorovića pok. Dominika.²² Četiri dana poslije, 7. II. 1518, daje u težaštinu Desku Radoševiću vinograd s pripadnim zemljištem u Dračevom polju (Osladinščica) na Visu, koji je tu bio i prije obrađivač. Davat će polovicu uroda; novac posuđen za sadnju, te ostali dug (ukupno: 43 libre) vratit će u mastu ili novcu, a čak ako i ne zasadi, davat će kao da je zasađeno! Hanibal se ujedno odriče uvođenja u Deskov

posjed zbog njegova dugovanja.²³ Dvanaestog veljače iste godine Hanibal »*lucius*« je istom Desku dao u težaštinu još jedan vinograd na istom lokalitetu.²⁴

Godine 1519., 25. veljače, ulazi Hanibal u posjed potleušice pokrivene pločama u Starom Gradu, te vinograda u blizini istoga mjesta na Hvaru, od svojih dužnika Lucije Koparić? i njenih sinova Jakova i Marina, a temeljem zadužnice iz listopada 1516.²⁵ Iste godine 17. svibnja Hanibal je sa svojim rođacima, Nikolom »*de lucis*« p. Petra i njegovim sestrama Dominikom (ženom Nikole de Barbis-a) i Lukrecijom, podijelio neku kuću, također u Starom Gradu.²⁶

U četvrtak 18. siječnja 1520. pjesnik je Lučić u Starom Gradu podijelio zajedničko imanje od djeda Katarina »*de lucis*« sa spomenutom rodicom Dominikom, na način da su zemlje na Visu pripale Hanibalu, a one u Starogradskom polju na Hvaru Dominiki.²⁷ Tog istog dana Hanibal je diobom s istom rođakinjom Dominikom dobio i zemljište u Kutu u Visu pored mora, te zemljište Galiju na istom otoku, davši joj u zamjenu vinograd Pod Starač kod Staroga Grada.²⁸ Zadnjega dana lipnja te 1520. godine Hanibal ulazi u posjed četiriju zemalja odnosno vinograda, dvaju kod Vrboske a dvaju kod Vrbanja, te jedne poljske kuće, sve od dobara svoga dužnika meštra Petra Franasovića.²⁹ Dne 4. kolovoza iste godine zabilježen je početak diobe gospodina Hanibala »*Lucius*«-a s Lukrecijom, udovom Nikole »*Juminovich*«-a, no prijepis je prekinut i prekriven, uz napomenu: »ostavljeno zajedno sa Žardinom (=Hanibalovim ljetnikovcem u Hvaru) isusovcima« (Fù lasciato col Giard.³⁰ Alli Pretti Chiettini).³⁰ Istoga dana Hanibal dijeli s bratićem Nikolom »*de Lucis*«-om p. Petra zajedničko zemljište na Visu »*blizu mora*« (=na Kutu), između njihovih kuća; 19. listopada Hanibal otkupljuje na javnoj dražbi polovicu zemljišta u Luci u Visu od istoga rođaka Nikole (druga je polovica već bila njegova).³¹

Jedanaestog prosinca 1522. godine Hanibal je dao Frani Dujmičiću p. Budimira i njegovu sinovcu Budimiru p. Mihovila svoj vinograd na Podmirju u viškom Velom polju, u zamjenu za njihov dio zemljišta u Špilicama u viškoj Luci, gdje je bio međašnik s istoka i zapada, kupnjom od Marijana Pelegrinovića i zamjenom s rodicom Dominikom de Barbis.³²

Dvanaestog veljače 1524. Hanibal i njegov rođak Nikola p. Petra podijelili su neke zajedničke zemlje na Visu (Dračevo polje — Prasad; Velo polje — Moče i Pod Stomorsko brdo).³³

Trećeg ožujka 1527. Lučić je dobio na dražbi zemljište u Špilicama u Visu od dobara nekog Nikole iz Luke (sada dio mjesta Vis).³⁴

Osamnaestog siječnja 1528. Hanibal ulazi u posjed šestine kuće u Hvaru (Grad) vlasnosti Andrije i Luke braće Skandarbeg p. Pavla, zbog 60 dukata koje mu je dugovao njihov treći brat Ivan.³⁵

Tridesetog ožujka 1529. prodao je neki Starograđanin (ime u izvorniku oštećeno) Jurju Radoslaviću iz Splita, stanovniku Hvara, svoja težačka prava na vinograd u hvarskom Dolu, vlasnosti nadarja tamošnje crkve sv. Barbare. U lipnju je ta prava prekupio Hanibal »*Lucius*«, po pravu prvokupa kao međašnik.³⁶ Iste godine 14. travnja otkupio je Hanibal za 11 malih libara od braće Radoja i Jurja Boglinića p. Mihovila iz Pitava njihova težačka prava na vinogradu u Jelšanskom polju (Klokun), vlasnosti Hanibala i drugih suvlasnika.³⁷

Trinaestog travnja 1531. g. dobio je Hanibal, diobom sa Silvestrom Jakšom, dvije trećine nekog zemljišta u Špilicama u Visu,³⁸ a u kolovozu te godine meštar Marin Berojević p. meštra Dujma »*de lesina*« zamjenjuje s Hanibalom Lučićem zemljište iza Grada sa zemljištem u Starogradskom polju (Moče).³⁹

U listopadu 1532. darova vlastelin Pavao »Georgius« p. Nikole Hanibalu, kojega je zastupao pjesnik Mikša Pelegrinović (*D. Michael peregrinus*), polovicu vrta iza Grada, zbog Hanibalovih »brojnih dobročinstava«. Obdarenik je već imao drugu polovicu darovštinom Pavlova brata Matija, te još jednu zemlju u međašu.⁴⁰

Dvije godine poslije, 26. listopada 1534., kupuje Hanibal od Frane »*Jorgius*«-a ili »*Georgius*«-a (vlastela Jurjević, Žurković, de Georgiis itd.) p. Antonija tri vinograda u viškom Velom polju (Sapuni i Podselo); dvama je bio međašnik Lučić, a jednome njegova sestra Lionora. Cijena bijaše 60 dukata, od čega je 40 platio u gotovu, a 20 obećao kad se završe pravne formalnosti.⁴¹

U ožujku 1539. g. bio je Lučić, zajedno s Jeronimom Bartučevićem (Bertutius). p. Bartuča, izaslanikom hvarskog plemićkog vijeća za kupnju zemljišta u svrhu gradnje samostana hvarskih koludrica, pa su za to otkupili, od Nikole Jakše p. Marina i od Silvestra Jakše p. Mihovila, dvije zemlje na zaravni Dolac u Hvaru, jugoistočno od gradskih zidina.⁴² Tu je doista, još za pjesnikova života, započela gradnja samostana, no doskora je zbog nezgodna položaja bila obustavljena, a započeci su tu do danas. Pjesnik Hanibal nije mogao ni slutiti da će samostan 111 godina poslije njegove smrti biti napokon otvoren u njegovoj vlastitoj kući u Gradu!⁴³ i da će redovnice toga samostana dobiti njegovo malone cijelo imanje. Stoga je i razumljivo da većinu ovdje opisanih posjedovnih isprava nalazimo upravo u arhivu hvarskih benediktinki, kojima još jednom najljepše zahvaljujem na uvidu.

Te iste 1539. godine, 24. lipnja, darovao je Juraj Radovinić stariji »iz sela Luke na Visu« »*Domino Hannibali Lucio*« (kojega je i opet zastupao Mikša Pelegrinović, po čemu zaključujemo da bijahu u prijateljskim odnosima) svoju zemlju u Dračevici u Starogradskom polju.⁴⁴

Godine 1547., 25. lipnja, ustupio je Ivan Martin Gazarović (de Gazzaris) »*gospodinu Hanibalu Lucius-u*« tri vinograda u Velom polju (Moče i Pod Mladinju kuću) na Visu, kojima je Hanibal bio međašnikom, u zamjenu za vinograd u Luci i Visu (položaj U Duh).⁴⁵

Početkom 1550. godine, 24. siječnja, podijelili su Hanibal i njegova sestra Lukrecija zajedničke zemlje na Visu (Vinopolje, Velo polje, Dračevo polje) od ostavštine zajedničke pokojne sestre Lionore. Po starom, gdje gdje još sačuvanom običaju stavili su napisane dijelnice u neku kapu — »*In vno bireto*« — te odatle izvukli svako svoj dio.⁴⁶ Lukrecija je zastalno ostala neudata, jer se uvijek navodi pod djevojačkim prezimenom te imenom pokojnog oca; za Lionoru (Leonoru, Eleonoru) znamo pak da je bila udana za plemića Marka Zorzija (=Jurjević-de Georgiis, v. prije),⁴⁷ no očito nije imala djece, čim joj je imanje pripalo bratu i sestri.

Sve ovdje iznesene isprave ne govore nam, nažalost, ništa o Lučićevoj »*Dichtung*«, ali zato dosta kazuju o njegovoj »*Wahrheit*«. Izuzevši podatak iz 1518., kad djeluje kao skrbnik Indije Hektorović, te one iz 1539. godine, gdje je prokurator gradnje koludričkog

samostana, svi se ostali ovdje izneseni spisi odnose na Lučićeve privatne poslove, bacajući tako — makar i slabašno — svjetlo na njegov život. On se ponajprije dugo godina dijeli sa svojom rodbinom, no po svemu sudeći zadržavši s njom do kraja dobre odnose. Nadalje, nastoji kupnjom i zamjenom zaokružiti svoj zemljišni posjed, usredotočujući se na najvinorodnije područje hvarske komune, otok Vis. Bez sentimentalnosti utjeruje dugove od svojih dužnika, stječuci njihove založene kuće i zemlje.

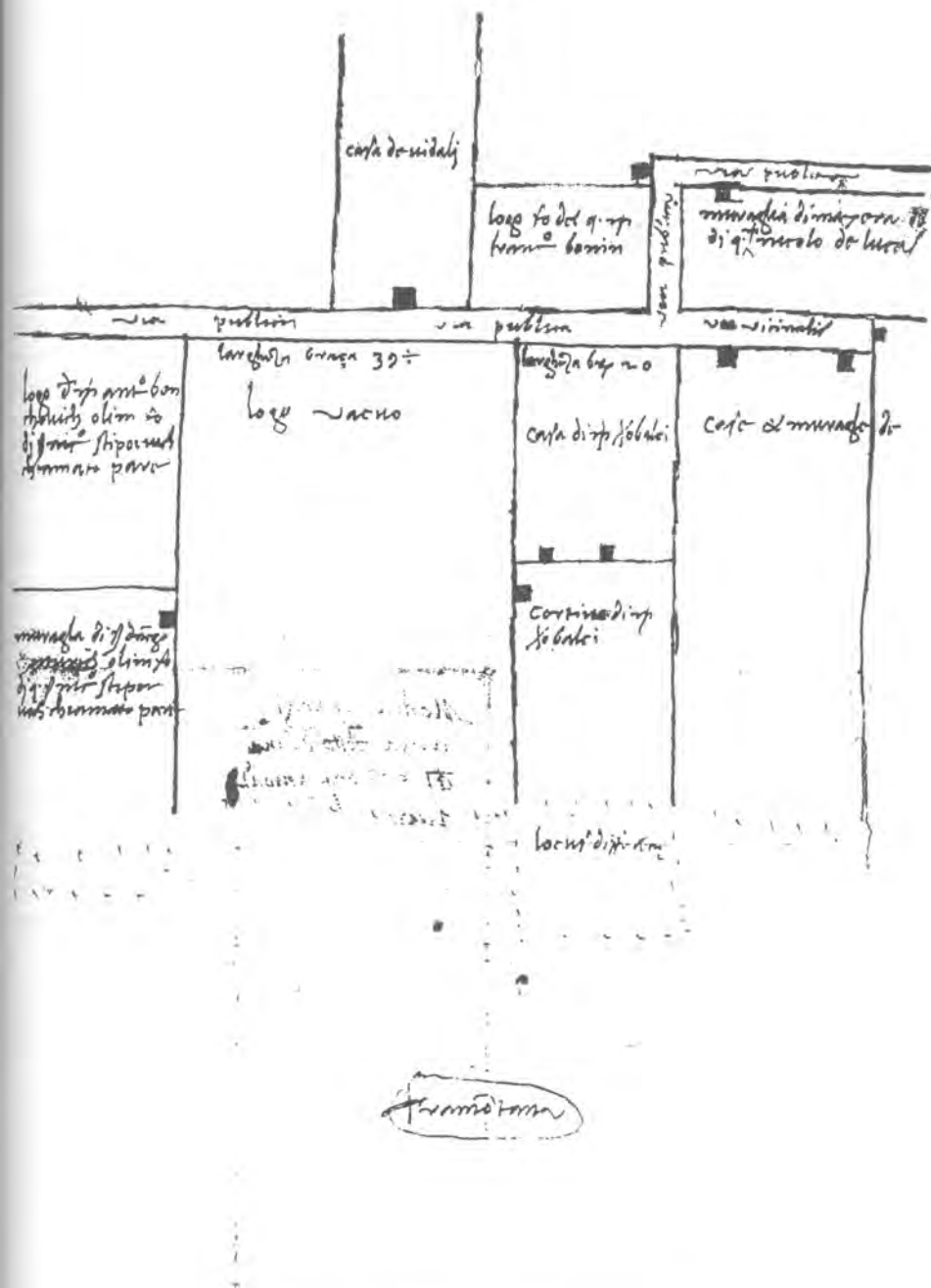
Među Lučićeve posjedovne isprave spadaju i dva neobjavljena crteža, veoma zanimljiva jer su načinjena pjesnikovom rukom i opisana njegovim autografom. Prvi je od njih tlorisni prikaz Hanibalovih zemalja na položaju Špilice u Visu, gdje onda nije bilo kuća; sa sjevera je more i put koji je iz Kuta vodio u Luku, danas dva povezana dijela mjesta Visa, a s jugoistoka put koji je iz Kuta išao prema Lučkom brdu.⁴⁸ Pojašnjenja su na latinskom i pisana u prvom licu. S istoka je najprije neka zemlja Lukojevića, a zatim se nižu zemlje ovako označene (u prijevodu na hrvatski): »*Ovo sam zemljište stekao od Lukojevića i sada je moje*«; »*Moje zemljište od djedovske baštine, zvano Špilice, na kome sam zasadio vinograd*«; »*Ovo je moje zemljište koje sam stekao od Marijana Pelegrinovića i tu zasadio vinograd*«; »*Od ovoga sam zemljišta stekao dvije trećine od Dujmičića, a trećina je Silvestra Jakše, tako da je zemljište među nama zajedničko*«. Zadnje tri zemlje prema zapadu bile su, prema Lučićevim bilješkama, zajedničke s njegovim rođacima, baštinicima Petra de Lucis-a; prvu je od njih bio dobio zamjenom s rodicom Dominikom i tu zasadio vinograd, a preostale dvije pripale su njegovom rođaku Nikoli. — Crtež nije datiran, ali svakako je nastao iza 1531. godine, iz koje je njegov sporazum sa Silvestrom Jakšom.⁴⁹ Crtan je jasno i pregledno te ispisan čitljivim i živahnim rukopisom, a da je pjesnikov autograf, lako je vidjeti i usporedbom s njegovim drugim vlastoručnim spisima.⁵⁰

Drugi je Hanibalov vlastoručni tloris kuća, dvorišta i građevinskih zemljišta u Visu, s naznačenim imenima vlasnika, a dijelom i dimenzijama; nastao je vjerojatno u vezi s nekom diobom ili kupnjom. Da je od pjesnikove ruke, dokazuje, uz rukopis identičan prethodnom, i kasniji zapis na naličju: »*Modelo di logi alisa fatto di ma(n) d(e)l sp.^a ms anibal lucio*«. ⁵¹

Podaci o Lučićevom stvaranju koje možemo dobiti iz samoga njegovog djela izuzetno su oskudni. Već je Antun Mažuranić upozorio na to da treću Hanibalovu poslanicu Jeronimu Martinčiću valja staviti u 1522. godinu, kada su Turci opsjedali Rodos, u čemu je Lučić, kao i većina obrazovanih ljudi svog vremena, nazirao astrološke utjecaje:

A znaš, po kriposti zvizda ter nebesa
ovde na svit dosti zgađa se čudesa.⁵²

U uvodnoj posveti istome Martinčiću pjesnik spominje da se povukao u svoju kuću, na što ga je bio natjerao »*strah segalitinje kužne nemoći*«, tj. prepast od kuge koja je te godine harala u Hvaru. Godina je važna za Lučićevo književno djelo jer je, po vlastitim riječima, to povlačenje iskoristio za redigiranje svojih pjesničkih sastava.⁵³ O kojoj je hvarskoj epidemiji kuge bila riječ, ne možemo pouzdano znati, no najvjerojatnije onoj iz

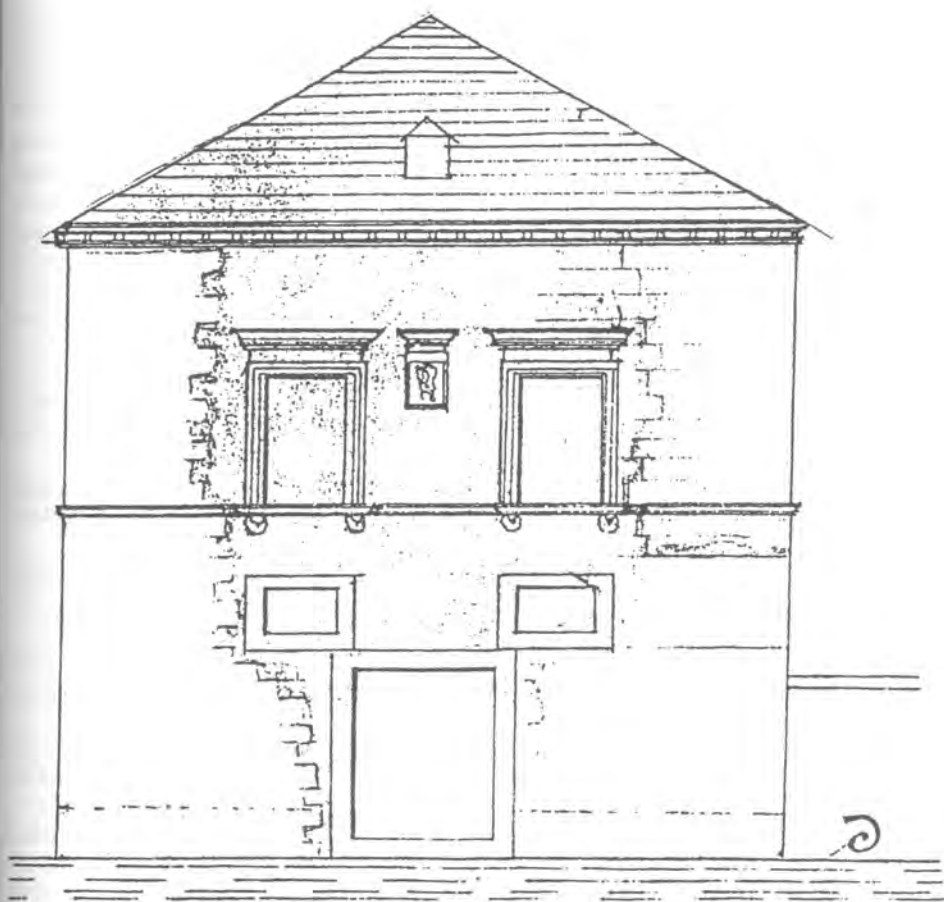
Vlastoručni crtež H. Lučića s prikazom kuća u Visu

1529./1530. godine. Prijašnje pošasti, iz 1512. i 1516. godine,⁵⁴ ne bi došle u obzir jer je tada Lučić još boravio u izgnanstvu, odnosno tek se bio vratio na Hvar.

O Hanibalu Lučiću svjedoče na poseban način i njegova prebivališta. Najpoznatije od njih je njegov prigradski ljetnikovac u Hvaru, pravo zrcalo renesansnog duha uopće a pjesnikovog napose.⁵⁵ Od njegove »velike i lipe polače sridu grada« gdje se, kako je rečeno, smjestio samostan benediktinki 1664. godine, malo je čega ostalo nakon bezbrojnih pregradnji i nadogradnji, nadasve u 19. st. Ta se Hanibalova stojna kuća sastojala od barem dviju zgrada, ne računajući one pomoćne, a od nje je, sjeveroistočno uz sadašnju crkvu, ostala okrugla kruna zdenca urešena renesansnim dentikulima, vrata natkrita prozorčićem koja profilacijom idu u prvu polovicu 16. st., te možda dvije kamenice za ulje. U tom je dijelu sklopa sada izložena samostanska zbirka koja intimnošću »malih« stvari iz svagdanje crkvene i svjetovne porabe može posjetitelju barem djelomice dočarati interijer i Hanibalova doma.⁵⁶ O Lučićevu ljetnikovcu u Starom Gradu pisat će Ambroz Tudor, dok je o pjesnikovom viškom ljetnikovcu pisao C. Fisković.⁵⁷ U vezi s potonjim, želio bih upozoriti na ispravu o njegovoj prodaji, jer sadrži podroban procjembeni opis objekta, koji su sačinili viški zidari Antun Piaceri-Čudina i Pavao Sokol. Taj su viški ljetnikovac hvarske benediktinke, uz posebne dozvole građanske i duhovne vlasti te naglašavajući da potječe od ostavine gospođe Julije Lučićeve, prodale u siječnju 1760. g. braći Antunu i Petru Jakša-Farolfi za 330 cekina.⁵⁸

Postoji još jedna zgrada koja je pripadala Hanibalu i njegovoj obitelji, no iako se nalazi u srcu Hvara i makar je odavno poznato tko joj je bio davni vlasnik, izmakla je zanimanju povjesničara književnosti i umjetnosti jer je krajem 19. stoljeća bila od tadašnjih vlasnika potpuno pregrađena u glomaznu, utilitarnu dvokatnicu. Srećom je sačuvan izvorni izgled njezinog zapadnog pročelja koji je za vrijeme te pregradnje nacrtao 1886. godine hvarski graditelj Šimun Marchi.⁵⁹ Izvorno bijaše jednokatnica s visokim prizemljem, posred kojega su bila jedina pačetvorinasta vrata, flankirana sličnim parom prozora, elegantno postavljenih dijagonalno uza same uglove nadvratnika. Na katu su iznad vijenca bila dva prozora renesansne profilacije nad konzolama, a između njih grb unutar okvira slične profilacije. Ispod strehe četveroslavnog krova tekao je niz konzolica zaobljenih na četvrt kruga, između dvaju jednostavnih vijenaca. Ovu zgradu u hvarskoj luci, na početku njene istočne obale, Rive,⁶⁰ ostavila je pobožna pjesnikova nevjesta Julija 1587. g. »Kristovim siromasima«, odnosno bratovštini Milosrđa, koju je u 19. st. naslijedila Javna dobrotvornost. Izvorno je zacijelo služila Hanibalu za spremanje dohodaka s njegovih viških polja, a poslije je u njoj bilo skladište državne soli, pa je redovito nazivahu Gabela.⁶¹ Da ju je sagradio sâm Lučić, može se zaključiti po neprofiliranim prozorima prizemlja na Marchijevu nacrtu, po svemu sudeći istaknutima iz zida. Takav je i prozor na prizemlju zapadne strane glavne zgrade pjesnikova ljetnikovca u Hvaru koji je, prema pretpostavci C. Fiskovića, možda projektirao dubrovački graditelj Luka Paskojević oko 1530. godine.⁶²

I, na kraju, posljednje prebivalište, »ultima domus« — grob. Pjesnik je Hanibal umro 4. prosinca 1553. godine i bio pokopan pred glavnim oltarom franjevačke crkve u Hvaru. Turci su mu očito oštetili grobnicu za svog napada na Hvar 1571., pa ju je dao obnoviti pjesnikov sin Antonij 1575. godine.⁶³ Na grobnoj je ploči grb roda Lučić u lijepo klesanoj

Prospetto attuale

Kuća Lučić na Rivi u Hvaru — izvorni izgled

zrelorenesansnoj kartuši, što pokazuje da se i Antonij, poput oca Hanibala, razumio u likovne umjetnosti i cijenio ih. On zajedno sa ženom Julijom obnavlja oltar Petra Hektorovića u starogradske dominikanaca, naručujući izradu pale u slavnog Tintoretta; za svoju pak kapelu u hvarskom Sv. Marku, gdje je i pokopan, nabavlja kvalitetnu oltarnu sliku G. B. Zelottija.⁶⁴ Ipak nas je najviše zadužio već spomenutim izdanjem očevih pjesama u Mlecima 1556. godine, čime su ostale sačuvane potomstvu. Stoga i zavrjeđuje kratak spomen.⁶⁵

BILJEŠKE

¹ Hanibala Lucića Hvaranina skladanja ... Novoizdana troškom Dra. Ljudevita Gaja. S predgovorom i rječnikom od Pr. Antuna Mažuranića. U Zagrebu. Tiskom kr. povl. narodne tiskarnice Dra. Ljudevita Gaja. 1847. (bilješka na str. VI.)

² Nesigurno je, no nije isključeno da su mu istovjetni «haeredes Luchae» spomenuti 1331. g.: Statuta et leges ... civitatis et insulae Lesinae (ed. S. Ljubić), Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium I., III., Zagrabiae 1882-3, 208.

³ G. Boglich: Studi storici sull'isola di Lesina, Split s.a., 109. Usp. F. Rački: Hanibal Lucić: Život, u: Pjesme Petra Hektorovića i Hanibala Lucića. Stari pisci hrvatski (=SPH) VI, Zagreb 1874, XXXIX.

⁴ N. Duboković Nadalini: Rasprave i članci, Split 1989, 17-19 (pretisak iz: Arhivist 3-4/VI, Beograd 1956). Usp. J. Kovačić. Grbovi na otoku Hvaru, Otok Hvar, Matica hrvatska — Zagreb 1995, 450-451.

⁵ Od grbovnika je sačuvano samo nešto fotografija u heraldičkoj zbirci Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara u Hvaru. Usp. J. Kovačić: O kući tzv. Hektorović na gradskom zidu u Hvaru, Prilozi povijesti otoka Hvara X, Hvar 1997, 91, bilj. 48.

⁶ O tom »rodu« koji nije nikad postojao usp. A. Gabelić: Ustanak hvarskih pučana, Književni krug — Split 1988, 36-41.

⁷ Prema fotografijama u heraldičkoj zbirci CZKBOH (5). U drugoj verziji (na istom mjestu) rod s grbom orla (=Lučići) potječu od nekog Katarina! Donoseći ove grbove uz dio teksta, J. Boglić (n. d./3/, tabla na kraju knjige) navodi Lučiću u obliku: Lucich.

⁸ Usp. bilj. 2.

⁹ Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, Acta Pharensia (pergamene Stjepčević) br. 38 (na uvidu hvala mr. Tihani Mršić).

¹⁰ J. Kovačić: župa Dol na Hvaru, Služba Božja 2/XXXVII, Makarska 1997, 122.

¹¹ N. Duboković Nadalini: Jedna »gratia« Antuna Lucića, oca pjesnika Hanibala iz 1488, Zadarska revija 1/VII, Zadar 1958, 66.

¹² Acta Pharensia (9), br. 30.

¹³ Biskupski arhiv u Hvaru, Popis kaptolskih legata 1719. g., 71. — Petar »Chinif(a)«, čijeg su nezakonitog sina pučani 1510. usmrtili odsjekavši mu ruke i noge i bacivši ga u more zbog silovanja jedne pučanke (A. Gabelić /6/, 63, 291 i 589), mogao je lako biti već spomenuti Hanibalov stric.

¹⁴ Sam se tako naziva na naslovnici prvog izdanja očevih pjesama 1556, pa ne vidim razloga »moderniziranju« njegova imena u Antun.

¹⁵ J. Kovačić: Zapisi o crkvama u Hvaru, Hvar 1982 (šapirografirano), 106 i 107; isti: Iz hvarske kulturne baštine, Hvar 1987 (šapirografirano), 211-212. — Izumrle su i druge obitelji iz širega roda: Angeli, Paladinići i Stanoe već u 16, Balčići i Berislavići u 17, a Dobroslavići-Bonini u 18. stoljeću, o čemu bi, naravno, trebalo posebno pisati.

¹⁶ Usp. N. Petrić: De Caterino poeta Pharensi (u povodu Marulićevih pjesama Katerinu i Hanibalu), *Colloquia Maruliana VII*, Split 1998, 215-218. Nema dokaza da je Marulić upoznao Hanibala baš za njegova trogirsko-splitskog progonstva; pretpostavka da je Hanibalov portret slikao hvarski slikar Petar Bartučević ne može se provjeriti, jer Bartučevićeva djela nisu sačuvana, a ne bih se složio s mišljenjem da je isti slikar tvorac i portreta nepoznatog muškarca iz 16. st., izloženog u Biskupskom dvoru u Hvaru. Teorija da je to portret Jeronima Bartučevića nije ničim potkrijepljena. O jednoj i drugoj slici piše i M. Petrić: Prilog proučavanju hvarske slikovne baštine — slike u obiteljskom posjedu, Prilozi povijesti otoka Hvara X, Hvar 1997, 143-144.

¹⁷ Hvar kroz stoljeća, Zagreb 1972, 146-147.

¹⁸ Baština starih hrvatskih pisaca, Čakavski sabor — Split 1978, 174-180 i 227-233.

¹⁹ Arhiv benediktinki u Hvaru (dalje: ABH), X.a, 17, f. 46 (pergamena).

²⁰ Isto, X.a, 18, f. 1 (pergamena).

²¹ Zacijelo i kasnije, jer ni poslije sloma ustanka situacija na Hvaru nije bila sigurna — A. Gabelić (6), 293-300. Na isto ukazuje i ova isprava.

²² Arhiv centra (5), Mali fondovi br. 224 (ostavština don Kuzme Vučetića), 12, sveščić B, f. 9v. — Ovaj je Frane prvi rođak pjesnika Petra Hektorovića, koji mu je po preranoj smrti sastavio nadgrobnicu — SPH VI. (3), 61-62.

²³ ABH, X.a, 6, f. 10v-11v.

²⁴ Kao bilj. 22, f. 10v (oštećeno).

²⁵ Isto, f. 52 v (oštećeno).

²⁶ Isto, sveščić C, f. 105v (oštećeno).

²⁷ ABH, X.a, 18, f. 2-5v.

²⁸ Isto, 6, f. 8-9v.

²⁹ Kao bilj. 22, sveščić B, f. 71v-72.

³⁰ Ova je krnja isprava nejasna, ali višestruko zanimljiva. Sastavljena je u kući navedene Lukrecije (ne piše gdje), za koju se iznosi da je već više godina prognana iz mletačke države — *»iam pluribus annis existens in exilio, a Terris et locis illustrissimi dominij Venetiarum«*. Njezin muž ne može biti nitko drugi do li pučki vođa Nikola Guminović (A. Gabelić /6/, 281, 283, 293, 300, i 620) no on je 1520. bio mrtav, a nejasno je zašto bi mu žena bila prognana, i to čak poslije njegove smrti?! Isprava koja slijedi datirana je istoga dana, *»na ulici kod kuće Užičić«*. Ovo je bio hvarski plemićki rod (J. Kovačić /5/, 84-86), pa je jasno da Hanibal jednog te istog dana nije mogao »preletjeti« iz područja izvan mletačke države natrag u hvarsku komunu da se podijeli s Lukrecijom. A tko je ona? Započetak diobenog ugovora iznosi da se dijele *»ut bonos decet Germanos«*. »Germanus«, »germana« u klasičnom latinskom znači rođenog brata ili sestru, a u poznoj latinštini, odnosno pučkim govorima (npr. u mletačkom narječju) bratića, sestričnu, pa i rođake daljih koljena (odatle i u hvarskom govoru: »zermom«, »zermomona«). Lukrecija je, dakle, najvjerojatnije Hanibalova sestrična, kći njegova strica Petra. Nejasnoće se mogu objasniti greškama u prijepisu, po svemu sudeći nastalom krajem 16. st. No pouzdano je da je ta hvarska vlastelinka bila žena jednog od najgorčenijih dušmana hvarskoga plemstva — što govori o slojevitosti plemićko-pučkih odnosa na Hvaru.

³¹ ABH, X.a, 6, f. 16-18.

³² Isto, 18, f. 6r-v.

³³ Isto, 17, f. 48 (pergamena).

- ³⁴ Isto, 18, f. 80v.
- ³⁵ Isto, f. 9 (pergamena). — Lučić je od tog Ivana iste godine dobio u posjed još četvrtinu kuće (isti arhiv, VIII.a, 6).
- ³⁶ Isti arhiv, X.a, 17, f. 54 (pergamena).
- ³⁷ Isto, f. 49 (pergamena).
- ³⁸ Isto, 18, f. 80r-v.
- ³⁹ Isto, 17, f. 52 (pergamena, izbljedjelo).
- ⁴⁰ Isto, f. 51 (pergamena, dijelom odsječena).
- ⁴¹ Isto, 6, f. 6-7.
- ⁴² Isto, f. 27-28v i 18, f. 62 i 63 (pergamene).
- ⁴³ Usp. J. Kovačić: Gradnja i oprema samostana i crkve benediktinki u Hvaru, Građa i prilozi za povijest Dalmacije 15, Split 1999. (u tisku).
- ⁴⁴ ABH, X.a, 17, f. 53 (pergamena). — Ovo je »darivanje« u zbilji vrlo vjerojatno bilo otplata nekog duga.
- ⁴⁵ Isto, 7, f. 13-14v.
- ⁴⁶ Isto, 18, f. 10 (pergamena).
- ⁴⁷ C. Fisković (18), 175.
- ⁴⁸ ABH, X.a, 18, f. 51v.
- ⁴⁹ Usp. tekst uz bilj. 38.
- ⁵⁰ C. Fisković (18), sl. 7.
- ⁵¹ ABH, VII.b, 8.
- ⁵² N.d. (1), V. i 103-107.
- ⁵³ Isto, 3.
- ⁵⁴ Usp. J. Kovačić: Iz hvarske kulturne baštine (15), 281.
- ⁵⁵ C. Fisković (18), 167-203.
- ⁵⁶ J. Kovačić (43).
- ⁵⁷ Spomenici otoka Visa od IX. do XIX. stoljeća, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 17, Split 1968, 185-188.
- ⁵⁸ ABH, VIII.b, 3.
- ⁵⁹ Arhiv Centra (5), Mali fondovi br. 379a, 77.
- ⁶⁰ Č. zgr. br. 226 k.o. Hvar. Od izvorne je zgrade ostala, čini se, profilacija prvoga vijenca (ponovljenog i pod drugim katom), niz konzolica pod strehom te oštećeni grb, sad uzidan na začelju.
- ⁶¹ J. Kovačić: Iz hvarske kulturne baštine (15), 77, bilj. 285.
- ⁶² N.d. (18), 171-172 i 180.
- ⁶³ Isto, 218-219, bilj. 131. — Godine 1993, o 440. obljetnici smrti pjesnika Lučića hvarski je Centar za zaštitu kulturne baštine bio predložio da se pjesnikovo poprsje, djelo Ive Kerdića, podignuto 1953. pred ljetnom pozornicom Venerandom u Hvaru, zbog izoliranosti i neprimjerenosti toga položaja premjesti pred hvarsku franjevačku crkvu, gdje je Hanibalov grob i gdje bi spomenik vidljivo svjedočio domaćima i strancima o vrijednosti zavičajne baštine. Na taj prijedlog Centar nije uopće dobio — nikakvog odgovora.
- ⁶⁴ G. Gamulin: Slika Jacopa Tintoretta s oltara Petra Hektorovića, Peristol 24, Zagreb 1981, 49-53; J. Kovačić: Župa Brusje na Hvaru, Služba Božja 2/XXXV, Makarska 1995, 139.
- ⁶⁵ Bio je živ još 1582, kad se navodi njegov pristan pred već opisanom kućom Lučić na sadašnjoj hvarskoj Rivi — J. Kovačić: Uz prošlost hvarske Pjace, Građa i prilozi za povijest Dalmacije 13, Split 1997, 74, bilj. 33.

SPLITSKA LIKOVNA KRONIKA: SRPANJ-RUJAN 1999.

Iris Slade

Jedna od izložbi ovog tromjesečja koju je vrijedilo pogledati nesumnjivo je *Antička figuralna bronca iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika* u Konzervatorskoj galeriji u Splitu. Kako MHAS posjeduje zbirku antičkih predmeta, stručno osoblje muzeja osmislilo je izložbu od inventara izrađenog od bronce. Konceptijski jasna, decentna po opsegu i načinu prezentacije, ova je izložba zadovoljila estetske i strukovne kriterije. Značaj i osobitosti pojedinih eksponata istaknuti su i velikim crno-bijelim fotografijama. Fotografija kao medij dokumentarnog i umjetničkog izričaja predmet je druge izložbe pod nazivom *Američke fotografije & Fotocoppie* autora Maurizia Berlincionia u Foto klubu Split. Taj ugledni talijanski fotograf osobno je prisustvovao otvaranju izložbe svojih radova koji čine tek segment njegova opusa. Berlincioni se u Splitu *promovirao* s dva različito osmišljena ciklusa. Po višeznačnosti i konotacijama posebno je zanimljiv ciklus *Fotocoppie*. Koristeći dragovoljce, autor je vizualizirao priču o nepostojanosti veza između parova, postavši u jednom trenutku svjestan da eksperiment podrazumijeva i manipulaciju ljudima koji su omogućili njegovu realizaciju.

Naposljetku, osvrćemo se na prvu *splitsku* izložbu slikara Josipa Biffela u prostoru Galerije Kula pod nazivom *Ulja i pasteli*.

**ANTIČKA FIGURALNA BRONCA IZ MUZEJA HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH
SPOMENIKA, KONZERVATORSKA GALERIJA U SPLITU,
OD 20. SRPNJA DO 28. KOLOVOZA**

Izložba *Antička figuralna bronca iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika* ispunila je sve uvjete potrebne za uspjeh: stručnost, dobru realizaciju i posjećenost. I dok MHAS vapi za posjetiteljima, dio njegova fundusa, koji je predstavljen u jedva kilometar udaljenoj

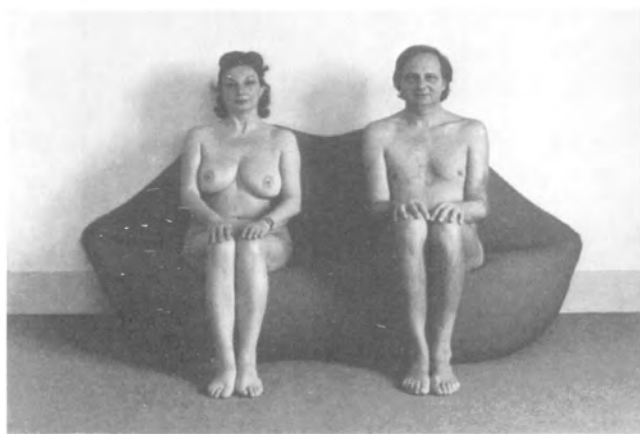
Konzervatorskoj galeriji u Splitu, plijenio je pažnju brojnih znatiželjnika. Atraktivna lokacija i od građanstva dobro prihvaćeni novouređeni prostor nesumnjivo su pridonijeli brojnom odazivu. Također, odabir i postav su potvrdili da arheologija ne mora biti izlagački zamorna i da uvjet zanimljivosti nije prezentacija isključivo *monumentalnog* materijala. Autor izložbe Tomislav Šeparović za ovu je prigodu odabrao sitni inventar unutar kojega je kipić Harpokrata, heleniziranog oblika egipatskog boga Horusa (14,5 x 5,5 cm) bio najveći izložak. Predstavljene su antropomorfne i zoomorfne figurice, dijelovi konjske opreme, dekoracija namještaja, aplike, spone, privjesci... od 1. st. prije Krista do 4. st., koji su nađeni na području Dalmatinske zagore. Ovi predmeti proizvodili su se u velikim radioničkim centrima u Italiji i Galiji najčešće po grčkim predlošcima, ali je njihov izgled redovito skromniji od originala. Za većinu eksponata točno mjesto nalaska ostat će nepoznanica. Okvirno su locirani na područje Dalmatinske zagore zahvaljujući logičnoj pretpostavci. Ona se zasniva na radu fra Luje Maruna, utemeljitelja MHAS-a, koji je krajem 19. i početkom 20. st. obavljao arheološka istraživanja i obilazio terene Dalmatinske zagore. *On je bilježio, popisivao i otkupljivao mnoge predmete, među kojima i antičke, pribavljajući ih tako za Muzej* (T. Šeparović). No, dokumentacija nalaza u pionirskom dobu hrvatske arheologije očito je bila nedostatna. Ovaj detalj ističemo da bismo skrenuli pozornost na značenje dokumentacije u muzejskoj struci, jer njena manjkavost uvelike otežava posao današnjem istraživaču prisiljavajući ga na (ne)potrebne hipoteze. Kako se koncepcija izložbe temeljila na raznolikosti i likovnosti eksponata, ovi podaci nisu bili presudni za njenu kvalitetu.

Vrlo pregledan postav (autor Marko Rogošić) u jednostavno oblikovanim vitrinama omogućavao je uvid u predmetnu raznolikost kao i komparaciju istovrsnog materijala. Dok je većina predmeta bila grupirana, izložci koji su se isticali vrsnoćom izrade i oblikovanjem, kao i osebnjuošću dobili su istaknuto mjesto u postavu, a njihovo značenje podvučeno je crno-bijelim fotografijama velikog formata. Nesumnjivo je oblikovno najkvalitetniji i najatraktivniji rad umjetničkog obrta glava konja datirana u 1. st. prije Krista, a pretpostavlja se da potječe iz Ostrovice kod Bribira. Veristički prikaz glave sa širom otvorenim očima, raširenim nozdrvama i jedva otvorenim ustima odražava *baroknu* pokrenutost koju naglašavaju uzdignuta griva i zakrivljeni vrat. Vrsni majstor zaokružio je ovo malo remek-djelo (11 x 8 cm) dekoracijom u liku vinove loze koja dijelom prekriva čelo i vrat konja i pokrivačem ukrašenim svastikama u donjem dijelu vrata. Ovaj vrijedni eksponat izvorno je ukrašavao uzglavlje ležaljke imućnijeg vlasnika. No, da bi se posjetiteljima predočio izvorni smještaj aplikacije, eksponat je popraćen crtežom rekonstrukcije dijela ležaljke iz antičkog vremena. Još je nekoliko vrijednih izložaka identično prezentirano, što govori u prilog pomno razrađenoj koncepciji i postavu izložbe. Među njima iznimno je značajan okov konjskog jarma s plastično oblikovane dvije pantere i dva medaljona s ljudskim maskama u visokom reljefu iz 1.-2. st., koji je pronađen u Sušlju kod Drniša.

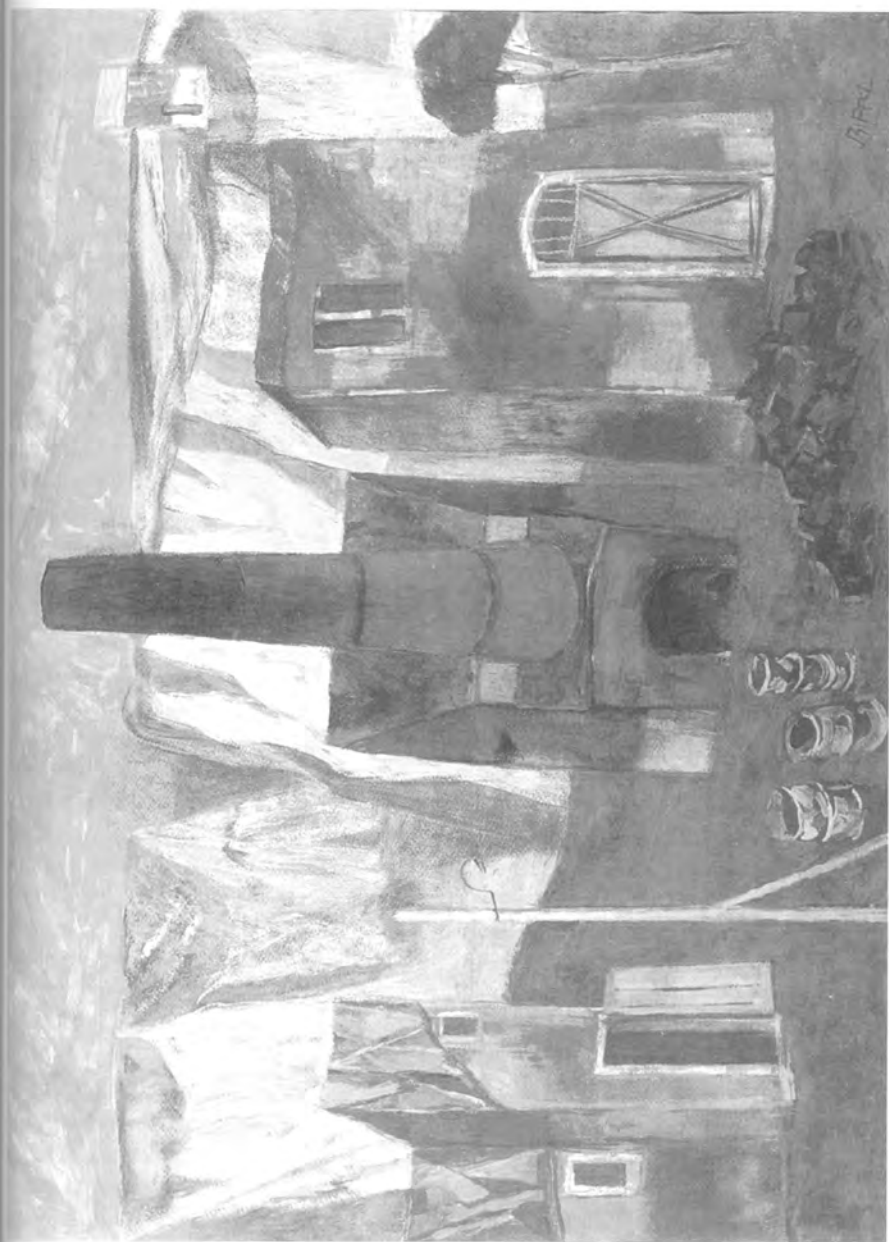
Nepretenciozna po opsegu i materijalu ova izložba je preko malih votivnih, ukrasnih i funkcionalnih predmeta predstavila segment vjerovanja, kulture i ukusa, ali je dala naslutiti i trgovačke veze ljudi antičkog doba koji su obitavali na prostorima Dalmatinske zagore.

Dekoracija ležaljke (1. st. prije Krista) s izložbe Antička figuralna bronca iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika

Dio ciklusa Fotocoppie (objavljen 1982.) Maurizia Berlincionia

Josip Biffel: Krajolik s tvornicom, 1999.

MAURIZIO BERLINCIONI: AMERIČKE FOTOGRAFIJE & FOTOCOPIE,
FOTO KLUB SPLIT, OD 9. KOLOVOZA DO 11. RUJNA

Izložba *Američke fotografije & Fotocopie* Maurizia Berlincionia u Foto klubu trajala je duže nego što je bilo predviđeno. Veliko zanimanje pobudilo je 69 crno-bijelih fotografija koje je Berlincioni odabrao iz bogatog tridesetogodišnjeg opusa. One reprezentiraju dva različito motivirana i koncipirana ciklusa s početka 70-ih i 80-ih godina.

Prvi ciklus nastao je u Kaliforniji, u zemlji čije je ... *nesuglasice i paradokse, razmetanja i naivnosti, jednostavnost i optimizam* (G. Calvenzi) želio zabilježiti. Autor je najčešće *oslikava* kroz ljude uklopljene u dio njihovog ambijenta. Njegovu pažnju, kako je sugerira izložba, zaokuplja stup američkog društva — srednja klasa i društveno marginalna skupina Meksikanaca koje različito participiraju *američki san*. Berlincioni pojedinačno predstavlja kao tipično, pa portret obitelji s majkom plavušom, dvoje djece i psom nalikuje na prototip sretne i nesputane američke obitelji ispred vlastitog doma na kotačima. Fotografiju karakterizira upadljivo uravnotežena kompozicija bez tonskih naglasaka i poklapanje kuta fotografiranja s pogledima portretiranih, što uz nekoliko odmaka obilježavaju način Berlincionijeva rada predstavljenog na izložbi. Njegov fotografski rukopis dijelom je profiliran kroz suradnju s redateljima kao što su Ettore Scola i Bigas Luna s kojima je radio kao fotograf portretist i umjetnik statičnih filmskih fotografija.

Sagledavajući fotografije bijelaca predstavljenih na izložbi i u sklopu fotomonografije uvidamo da ih Berlincioni, kroz objektiv osobnog stava, predstavlja kao pozere ne zadirući u psihologizaciju likova. Koristeći se istim principom kadriranja ali s puno više simpatija fotografira Meksikance u različitim dnevnim, životnim situacijama: na polju, plesu, u skromnim interijerima ... Njihov težak život, ali i snaga i optimizam iščitavaju se kroz autorove zabilješke spontanijeh reakcija ljudi neopterećenih okom kamere.

Berlincioniev pristup u predstavljanju zemlje o kojoj zasigurno svatko od nas ima određeno mišljenje neprijeporno je emocionalno angažiran. No uvijek je doziran s mjerom koja respektira dostojanstvo portretiranih.

Dok u prvom ciklusu, dokumentaristički intoniranom, Berlincioni nastoji zabilježiti socijalni i kulturološki kontekst svojih aktera, drugi ciklus pod nazivom *Fotocopie* arteficialni je eksperiment u kojem su protagonisti namjerno lišeni društvenih, pa i intimnih odnosa. (...) *Problematična mogućnost »izmjene«* (partnera) *u trenutku* ... (Berlincioni) potakla je autora na osobni komentar. Fotografirao je nage parove u identičnoj, očigledno zadanoj pozi na lascivnom dalijeveskom dvosjedu u obliku usana. Njihova lica ne odaju sram no ruke položene na skupljena koljena, koje poput smokvina lista skrivaju intimne dijelove, govore suprotno. Svodeći seksualnost portretiranih na identifikaciju spola, autor erotski naboj koncentrira na dvosjed koji je semantikom svog oblika u opreci s *impostacijom* fotografiranih likova. Reinterpretira priču o Prvom grijehu u kojoj *jabuka razdora* postaje dvosjed na kojemu započinje i odvija se kombinatorika.

Neograničena mogućnost promjene partnera u cijelosti je vizualizirana u domišljato oblikovanoj fotomonografiji. Parovi su podijeljeni u dva *špila* i listanjem se spajaju i mijenjaju slučajno ili po volji gledatelja. Mogućnost kombinatorike po načelu *bilo tko s bilo kim* ne samo da dovodi u pitanje tradicionalne društvene vrijednosti kao što su brak i vjernost, već aktere lišava bilo kakve međusobne emotivne veze. Berlincioni je u jednom trenutku prekinuo tek započet projekt koji je ... *predlagao ... ironično obesvećivanje fotografiranih sadržaja ...* jer je postao svjestan ne-hotimične manipulacije akterima i njihovim emocijama. Sagledavajući u konačnici poticajnu višeznačnost i zanimljivost koncepta sa sigurnošću možemo reći da je vrijedilo pokušati.

JOSIP BIFFEL: *ULJA I PASTELI*, GALERIJA KULA, OD 30. RUJNA DO 17. LISTOPADA

Donošenje sudova o umjetniku na temelju broja samostalnih izložbi nesumnjivo bi nas odvelo u spekulaciju. No činjenica je da se Josip Biffel ubraja među renomirane umjetnike koji ne izlažu često, posebice kada se ima u vidu njegovo četrdesetogodišnje djelovanje. Izložba u *Kuli* jedanaesto je umjetnikovo samostalno predstavljanje, a prvo u Splitu. Sama izložba nije bila ni tematskog, ni retrospektivnog, a ponajmanje problemskog karaktera, već naprosto skup od 25 slika nastalih od 1984. do 1999. čiji je naslov proizišao iz medija: *Ulja i pasteli*. Postav je odražavao želju da se umjetnik predstavi sa što više radova, koja je, međutim, nadvladala mogućnosti raspoloživog prostora. Uslijed zgusnutog postava kao i nerespektiranja oblikovnih i *gabaritnih* karakteristika, dio izložaka je međusobno konkurirao, što je onemogućivalo njihovu kvalitetnu percepciju. Šumove koje je poticala koncepcija i postav potiču nažalost mnoge druge disonance čije značenje nadilazi okvire malog ali lijepog prostora *Kule*, a odnosi se na likovno-izlagačku kulturu grada.

Unatoč kritici, Biffelova izložba je ipak bila svojevrstan izazov posjetiteljima. U biti je šteta što umjetnik nije opsežnije i serioznije predstavljen jer je njegovo slikarstvo zanimljiva dionica hrvatske likovnosti.

Biffel na svoj način govori o dramatičnosti egzistencije u kojoj su čovjek i priroda ključni protagonisti. On je slikar isposničko škrtih krajobraza koji nastaju mentalnom transformacijom viđenog, a u konačnici su tek asocijativni. Ti isječci prirode umjetnikovom aktivnošću postaju izdvojeni, dekontekstualizirani od postojećeg, pa njihova veza sa zbiljskim predloškom funkcionira na razini svijesti. Egzistirajuća, odnosno stvarna priroda na taj način preobražena je u nad-stvarnu tj. nadrealnu (*Riječni krajolik* (Dunav), 1999.). Iz racionalne stilizacije proizišli su čamotni i tjeskobni prostori u kojima prirodno boravište pronalaze samotni likovi ili pojedinačni parovi. Jedino oni se u tim prostorima dobro snalaze dijeleći istu, metafizički tjeskobnu, sudbinu. Fragmenti ljudske prisutnosti su kuće, mostovi i barke koje je Biffel već davno pretvorio u znakove svoga

slikarskog identiteta. Tu je i tvornica (*Krajolik s tvornicom*, 1999.) još jedan korišten motiv, oblikovana u mukloj gami zemljanih tonova naspram, hladnim svjetlom, obasjanog krajolika. Nalik je kakvom otpatku civilizacije iščupanom iz urbanog ambijenta i nasilno implantiranom u samodostatni prirodni krajolik.

Biffel racionalno kombinira boje. Prirodne elemente (nebo, zemlju) i ljude, ukoliko su uključeni u prizor, povezuje identična kromatika, makar i fragmentarno, dok je preostali dio prizora oblikovan po načelu kontrapunkta. Na taj način kompozicije su kromatski uravnotežene, kao i rasporedom oblika i masa. Zbog zgusnutog postava izložbe brižna se i znalačka dorađenost nadavala kao manira. Time je pažnja ponajviše bila usmjerena na formalna obilježja, dok je draž iščitavanja strukturalnih elemenata slike bila potisnuta. Međutim, izložba je jasno razlučila već locirane temeljne repere Biffelovog slikarstva — Ivančičevo i Vaništino — koji ponegdje glasno progovaraju unutar osobne poetike (*Obala s tri stabla* izrazito je nalik Vaništinom izričaju). Utjecaji, ma koliko bili očiti, zapravo su oslonci i smjernice jedne poetike koju vodi drukčiji temperament od navedenih autora. Projekcija osobne egzistencijalne tjeskobe u Biffela se nalazi između Ivančičeve elementarne žestine i Vaništine ugladene sjete. Biffel je u konačnici svoj, s vlastitim bremenom tradicije s kojom se pokušava nositi.

DUŠAN BILANDŽIĆ: *HRVATSKA MODERNA POVIJEST*
GOLDEN MARKETING, ZAGREB, 1999

Ivo Petrinović

Knjiga akademika Dušana Bilandžića »Hrvatska moderna povijest« koja je upravo izašla sadrži vrlo opsežan monografski rad u kojem autor obrađuje i analizira suvremenu hrvatsku povijest u razdoblju više od sedam desetljeća (1918-1991.). Ta opsežnost vidi se u tome što rad ima ukupno 825 stranica koje su popraćene sa 989 bilježaka.

Akademik Dušana Bilandžića ne treba posebno predstavljati s obzirom na njegovu nazočnost ne samo u znanstvenom radu već i u javnom životu, ali ovom prigodom ipak treba reći da je on naobrazbom pravnik koji je doktorirao ekonomske znanosti i kojeg su brojne okolnosti i osobne sklonosti odvele u istraživanja suvremene povijesti. On je zapravo povjesničar po vlastitoj vokaciji koja je bila osnažena kad je početkom 1967. godine imenovan direktorom Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske od kada suvremena povijest postaje njegova glavna preokupacija. Što je do historiografskih istraživanja došao posredstvom drugih znanstvenih oblasti, nije za Bilandžića značilo otežanje već podstrek za interdisciplinarno proučavanje povijesnih fenomena. To je došlo do izražaja u njegovu svojedobno objavljenom radu pod naslovom »Historija SFRJ — glavni procesi 1918-1978.« koji je doživio dva izdanja. To će djelo biti za autora podloga i putokaz za daljnja istraživanja toga razdoblja, iz čega će onda proizaći i ovo djelo o modernoj hrvatskoj povijesti.

Prema tome može se reći da je ova Bilandžićeva knjiga koju imamo pred sobom plod njegova četrdesetogodišnjeg istraživanja čije su objavljivanje potakle nove povijesne okolnosti, kao slom »svijeta komunizma« u Europi i raspad Jugoslavije, što je omogućilo slobodnije istraživanje dubokih društvenih procesa.

Knjiga je inače podijeljena na sedamnaest glava s epilogom, a središnji njezin dio čini razdoblje od 1945. do 1990.-1991. Prve tri glave kao manji dio knjige, a odnose se na Hrvatsku u Habsburškoj Monarhiji, Kraljevini SHS i u Drugom svjetskom ratu, predstavljaju neku vrstu povijesnog uvoda za Hrvatsku u drugoj Jugoslaviji koje je i

najduže povijesno razdoblje. Za njega je autor mogao lakše naći potrebna vrela i literaturu osim za vrijeme poslije Titove smrti kada kratka vremenska distanca otežava objektivno i cjelovito istraživanje. To se naročito odnosi na poglavalje »Epilog« u kojem bez većih pretenzija na publicistički način izlaže razdoblje od zadnjih sedam godina, dakle, od 1992.-1999.

Treba naglasiti da je autor u ovome svome zaista opsežnom radu zaokupljen vrlo važnim dijelom novije hrvatske povijesti koja se zbivala u vremenu zadnjih sedamdeset godina koje su inače bile burne i kontroverzne i u kojima se Hrvatska nalazila, izuzevši doba rata, u tri države, zapravo u Austro-Ugarskoj i dvije Jugoslavije. Upravo je ta činjenica svakom povjesničaru koji se želi baviti tim razdobljem stvarala određene teškoće koje su se nametnule i autoru ove monografije. Osim toga, radilo se o zbivanjima čiji su sudionici još živi (a i sam autor je sudionik u dijelu tih događanja) što svakako umanjuje neophodnu povijesnu distancu koja je potrebna za objektivna povijesna istraživanja. Druga poteškoća na koju je autor naišao bila je u tome što se historiografija komunističkih zemalja nalazila u specifičnoj situaciji budući da se smatralo da to razdoblje ne zaslužuje povijesna istraživanja, jer se tobože radi o »mrtvom razdoblju«, izvjesnom »mraku« u kojem se nema što istraživati. To je zapravo neznanstveni pristup jer se u tome tzv. mraku ispod površine zbivaju presudni povijesni procesi koje povjesničari trebaju otkriti i koji u određenom vremenu izbijaju na površinu i mijenjaju tijek povijesnih događanja.

Usprkos svemu tome autor je svome radu pristupio vrlo seriozno, svladavši najprije važnu arhivsku građu te potrebnu literaturu uhvativši se ukoštac s historiografskim problemima u čemu mu je pomoglo veliko znanstveno iskustvo koje je stekao istraživanjem povijesti druge Jugoslavije, imajući zapravo pristup arhivskoj građi koja nije bila dostupna javnosti.

Imajući, dakle, tu prednost da je mogao ući u inače nedostupne arhive, autor je stoga pažnju posvetio proučavanju i analizi odnosa unutar državopartijskog vrha zemlje gdje su se na tajnim sjednicama vodile otvorene rasprave o stanju u zemlji i donosile presudne odluke. Tako, na primjer, pokazuje da se na sjednici Izvršnog komiteta CKSKJ u veljači 1958. javljaju prvi sukobi o međunacionalnim odnosima koji će s različitim intenzitetom trajati sve do raspada Jugoslavije. Ono što je autor pronašao u Arhivi SKJ pokazuje da već tada nije bilo monolitnosti u vodstvu Partije, jer se ispod javno objavljenih rezolucija i odluka krila diferencirana politička borba. On je također zabilježio da je na sjednici Predsjedništva CKSKJ tri godine poslije (1965.) Kardelj kao istaknuta ličnost u tom vodstvu elaborirao prijedlog konfederacijskog ustrojstva zemlje kao izlaz iz postojeće krize. To je sljedeće godine dovelo do rušenja Rankovića unutarpartijskim udarom kao pretpostavke reforme federacije, što je 1969. prihvatio IX. kongres SKJ.

Prema tome autor je utvrdio da su tvorci druge Jugoslavije (Tito, Kardelj) zbog nacionalnih, gospodarskih i civilizacijskih konflikata u državi predviđali njezin rascjep te su kao pokušaj da se održi uveli konfederalizaciju ne samo države nego i SKJ kao vodeće političke stranke. Na taj način autor je pokazao da je konfederalizacija Jugoslavije te uloga nacionalnog čimbenika u krajnjoj konsekvenciji stvorila povoljne uvjete za nezavisnost jugoslavenskih republika, pa i Hrvatske.

Autor je sasvim opravdano posebnu pažnju posvetio povijesnim događanjima koji su bili presudni u suvremenoj hrvatskoj povijesti i koji čine one ključne točke povijesnih zbivanja kada nastaju novi kvalitetni pomaci. To su najprije zbivanja poznata pod nazivom »hrvatsko proljeće«, zapravo hrvatski nacionalni pokret koji je svoj vrhunac doživio 1971., a zatim bio državnim udarom grubo ugušen, te demokratski proces smjene vlasti i nastanak samostalne hrvatske države 1990. godine.

Prvo zbivanje autor je obradio u dvanaestom, trinaestom i četrnaestom poglavlju, a drugo u sedamnaestom kao posljednjem kojim završava njegova knjiga. U odnosu na hrvatsko proljeće autor donosi ocjenu koja izaziva kontroverije, odnosno pitanje je li hrvatsko vodstvo osamdesetih godina bilo na razini odgovornosti. Međutim, gledajući povijesno treba reći da se ono ipak nalazilo u vrlo složenoj i delikatnoj političkoj situaciji. S jedne strane ono je htjelo napraviti proboj u jugoslavenski sustav zahtijevajući drugačiji državno-pravni položaj Hrvatske konfederalizacijom države, a s druge strane nalazilo se unutar jednog sustava u kojem je, ukoliko se željelo održati, moralo prihvatiti pravila igre i njegov politički rječnik. Stoga je to vodstvo bilo razapeto između onoga što je htjelo i onoga što se moglo.

Kada se procjenjuje njegove povijesna uloga, onda u prvom redu treba prosuditi što je u tom trenutku to vodstvo moglo učiniti i kakve su bile posljedice njegova političkog djelovanja. Treba podvući da je ono svojim djelovanjem stvorilo preduvjete, odnosno povijesne šanse za ono što će se zbiti dva desetljeća poslije. Bez »hrvatske 1971.« mnogo toga bi bilo teže ostvariti 1990. i 1991. Da je ta tvrdnja ispravna, pokazuju politički protagonisti zbivanja u 1971. koji su pretežno s manjim ili većim uspjehom postali akteri hrvatske nezavisnosti 1991. godine. Tu je činjenicu trebalo bolje objasniti i ocijeniti u knjizi i to kao tekovine 1971. godine za budući politički razvoj Hrvatske.

Također je u knjizi činu samog nastanka hrvatske države trebalo posvetiti veću pažnju, iako su razumljive prepreke koje su se autoru nametale zbog male povijesne distance i nemogućnosti uvida u domaće i strane arhive i dokumentaciju.

Usprkos tim slabostima i nekim drugim manjim, na kraju bi se moglo zaključiti da je autor ovim svojim radom pružio javnosti znanstveno utemeljenu i sintetičku povijest koja odbacuje sve paušalne i parolanske ocjene o tome vremenu koje se počesto koriste u svakodnevnoj političkoj pragmatiki. Jednom riječju ovim Bilandžićevim radom dobili smo, dakle, jedno značajno historiografsko djelo iz suvremene hrvatske povijesti kakva inače nedostaju i zbog toga treba odati priznanje autoru bez čijeg opusa se više neće moći istraživati to razdoblje ako se ne pođe od nekih njegovih teza i ocjena bez obzira na to prihvaćaju li se one ili odbijaju.

Ovom prilikom treba dati priznanje i nakladniku »Golden marketingu« iz Zagreba koji je ovu značajnu knjigu objavio i estetski opremio.

ZDRAVKO TOMAC: *ZLOČIN BEZ KAZNE*
MATRIX CROATICA — TRST, ZAGREB 1999.

Ivo Petrinović

Upravo je izašla iz tiska knjiga vrlo izazovnog naslova »Zločin bez kazne« autora prof. Zdravka Tomca kojeg ne treba posebno predstavljati budući da se radi o osobi koja se čitavo jedno desetljeće nalazi na političkoj sceni i koji je svojim političkim djelovanjem na određeni način u fokusu naše javnosti. Međutim, ono što ovom prigodom o autoru ove knjige treba reći jest da on u sebi na izvjestan način sublimira dva svoja zanimanja: on je s jedne strane vrlo djelatan i aktivan političar političke stranke koja sve više daje ton našem političkom životu, a s druge strane radi se o znanstvenom radniku i profesoru koji političkim fenomenima pristupa na znanstveni način. Te nazovimo dvije prirode ponekad mogu biti suprotstavljene, jer je bavljenje aktivnom politikom u određenom smislu pragmatično, dok znanstveni pristup politici traži od autora da u prikazu političkim pojavama bude objektivan i akribičan. Osobu s takvom dvostrukom ulogom počesto prate zamke da prijeđe u dvije krajnosti, ili da bude suhi pragmatik svakodnevne politike ili pak hladni znanstvenik koji onda gubi iz vida samu smislenost političkih zbivanja. Međutim, treba reći da se Tomac uspješno nosio s ovim opasnostima koje su mu se nametale, budući da je on istodobno aktivan političar i politički pisac sa znanstvenim pretenzijama.

Ovom prigodom treba reći da je Tomac vrlo plodan autor s 22 objavljene knjige, iako je ova, koja je pred nama, njegova sedma knjiga u kojoj je Slobodan Milošević glavna ličnost, i koja zapravo govori o burnom razdoblju stvaranja i obrane hrvatske države te čini cjelinu s njegovim prethodno objavljenim djelima. Obuhvaćajući u njoj svoje kolumne koje je povremeno objavljivao u našoj periodici, Tomac je sada stvorio tematsku cjelinu u kojoj dominiraju neki središnji problemi politike. Tematizirajući dakle knjigu, on ju je podijelio na dva dijela, s time što je u prvom dijelu pod naslovom »Zločin i kazna« pokazao tko su glavni krivci za genocid u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i na Kosovu, a u drugom dijelu pod nazivom »Olujna vremena« obradio je dnevničke zapise o događajima u

razdoblju od 1994-1999., ali one koje su tematski vezane ponovno za problem zločina i kazne.

Prema tomu ova knjiga čini organsku cjelinu u kojoj se u prvom redu problematizira odnos zločina i kazne u politici na ovim našim prostorima u zadnjem »krvavom desetljeću«, kako autor oslovljava epilog knjige, koji je napisao kad je počeo napad NATO-a na Srbiju. Jednom riječju to je knjiga o zločinu i kazni u politici s propitkivanjem da li zločin u politici ostaje nekažnjen. Ta dilema neprestano prati autora u njegovoj knjizi.

Inače treba podvući da se Tomac s ovim djelom uhvatio u koštac s jednom vrlo složenim temom, rekli bismo općeljudskom, koja je dobila značajno mjesto u djelima klasika svjetske književnosti kao i u nepreglednoj pravnoj literaturi koja tretira problem zločina i njegova kažnjavanja. Dok u literaturi i u pravu zločin u pravilu biva osuđen i sankcioniran, bilo moralno ili pravno, u politici se zapravo događa nešto drugo. Autor je točno uočio da je politika posebna sfera ljudskog djelovanja, rekli bismo ambiguiteta, zapravo dvosmislenosti, gdje počesto vlast i vladanje (kratos) ne prati moral (etos) i u kojoj postoji posebna vrsta morala tzv. politički moral. To je sfera makijavelizma u kojem cilj opravdava sredstva pa se onda i zločini koji su počinjeni pravdaju politikom, odnosno posvećenosti političkom cilju. Možda je u knjizi s ovakvim naslovom da bi ona bila potpuna bilo korisno teorijski elaborirati upravo problem makijavelizma koji je pravilo u političkoj pragmi i koji relativizira etička ponašanja političkih subjekata i koji do punog izražaja dolazi na balkanskim prostorima. To je zapravo nametnuo i sam naslov knjige iako autor taj problem tretira u sasvim određenom povijesnom kontekstu.

Razumljivo je da se Tomac u svojoj knjizi kao i u svojim ranijim djelima bavi s Miloševićem koji je, kako sam autor navodi, utjecao i na njegov životni put odlučivši da se bavi politikom iako je ranije bio čvrsto zaključio da to više neće činiti. On točno napominje da je već davno držao da Milošević mora ići u Haag ali da nije nailazio na razumijevanje ni u Hrvatskoj niti u nekim inozemnim krugovima. Prema tome autoru je Milošević neka vrsta povijesne paradigme da bi upravo elaborirao problem zločina i kazne u politici i da bi pokazao gdje leže uzroci zločina na ovim prostorima, što je na kraju spoznala i međunarodna zajednica, intervenirajući i odlučivši da na kraju Miloševića dovede kao zločinca u haaško sudište. Iako mu je Milošević i njegovo agresivno ponašanje poslužilo kao šlagvort, autor je želio zapravo odgovoriti što su pravi uzroci zla, da li se oni mogu ukloniti, analizirajući ne samo velikosrpsku nego i velikohrvatsku politiku pokazujući povijesne okolnosti u kojima su one nastale i što se sve krije u mentalitetima agresije na ovim našim prostorima.

Autoru se mora priznati, što je sada istakao i u knjizi, i što je već ranije ukazivao, da je Miloševićeva politika generator svih kriza u ovom dijelu Europe i da se njega može zaustaviti samo ako mu se suprotstavi silom. On je točno primijetio da se tek nakon odlaska Miloševića mogu stvoriti povoljni uvjeti stabilnosti i dolazak novog povijesnog razdoblja bez ratova u ovom dijelu Europe koji će dovesti do učvršćenja pravog demokratskog sustava. Međutim, Tomac nije ostao samo na toj konstataciji, nego je znanstveno ukazao da iz toga ubuduće proizlaze novi problemi koje će međunarodna zajednica morati rješavati, kao što su: Kosovo kao otvoreno političko pitanje, sudbina Crne Gore, ali i

otvaranje novih šansi Hrvatskoj u Europi pod uvjetom da prihvati europske standarde i da postane stabilna i uzorna demokratska država.

Međutim, autor s pravom pesimistički zaključuje svoju knjigu tvrdnjom da uza sve to glavni krivci za genocid neće biti kažnjeni, što se nažalost često događalo u različitim povijesnim razdobljima.

Na kraju treba reći da ovom Tomčevom knjigom imamo vrijedan i zanimljiv povijesni rad o onome što se u nas događalo u zadnjem desetljeću koje je bilo krvavo i burno. Knjiga je pisana esejistički i pregledno, ali njezin publicistički karakter nije išao na štetu znanstvenih zaključaka. Stoga se može reći da smo dobili publicističko-znanstveno djelo koje je pisano popularno, što omogućuje širem krugu čitalaca da ga s razumijevanjem pročitaju i shvate. Ono je, dakle, prilog našoj političkoj znanosti u smislu razumijevanja zadnjeg decenija to više što je i sam autor bio aktivan sudionik u nekim od tih važnih povijesnih zbivanja pa djelo dobiva na značenju i kao memoarska literatura.

TIN-FELTININI TEKSTUALNI OTOCI

MARIE-CLAIRE FELTIN-TIN UJEVIĆ: *TEXTILES: TEXT'ÎLES – ÎLES DE TEXTES*, IZDANJE POGLAVARSTVA GRADA VRGORCA, ERASMUS NAKLADE ZAGREB I THEATRE WIND SPIEL BERLIN, 1998.

Jakša Fiamengo

Marie-Claire Feltin ugledna je francuska slikarica, od 1990. godine živi u Berlinu gdje je članica grupe likovnih umjetnica *ZEHNF 90* i gdje od 1994. godine surađuje s *Teatrom Wind Spiel*, koji je 1989. utemeljio i koji umjetnički vodi Splitsanin **Nikša Eterović**, stalno nastanjen u Berlinu. Njezin susret s poezijom **Tina Ujevića** dogodio se upravo među *windspielovcima*, kad se razvio umjetnički dijalog između nje i Tina, koji je rezultirao mapom-knjigom od gotovo 200 slika, svojevrsnim intimnim dnevničkim zapisima na temu Tinove poezije, Tina i njegova zavičaja, te ih — upravo posredstvom Eterovića i ekipe — odlučila pokloniti Tinovoj rodnoj kući u Vrgorcu.

»Razgovor« dvoje umjetnika »prislušivao« je **Srećko Lipovčan**, ravnatelj *Erasmus naklade*, koju je 1992. godine osnovao upravo u Berlinu, a koja sada djeluje u Zagrebu. Tako je, zahvaljujući upravo priređivaču Lipovčanu, u koprodukciji *Erasmusa, Wind Spiele Theatra* i *Poglavarstva grada Vrgorca* tiskana knjiga s reprodukcijama četrdesetak Feltininih slika i popratnim tekstovima, tiskanima četverojezično — na hrvatskom, njemačkom, francuskom i engleskom jeziku, kojima je u fokusu Tin i njegov rodni kraj.

Domišljato se grafički poigravajući slogovima i značenjima riječi, knjiga nosi naziv *Marie-Claire FelTin Ujević: Textiles: Text'îles – Îles de textes*, što dolazi od riječi tekst (lat. textus), odnosno od riječi tekstil (*tekstil*) što znači *iz-tkano*, ispleteno, a u francuskom od riječi tekstil finom se semantičkom i glasovnom igrom došlo do *text'îles, îles de textes*, što u prijevodu na naš jezik znači *text'otoci, otoci tekstova*. Polazišna misao Feltinove i jest bila, kako sama navodi, fragmente tekstova utkati usred kolaža različitih materijala tako da se doimlju otocima optočenima vodom. Zanimljiva je i igra praelementima po znanjnoj empedokloovskoj skali — autorica je na temelju Tinova životopisa, kad ga je bolje upoznala, u svoje kolaže bojom i materijalom, unijela esenciju njegove osobnosti.

Naime, nailazeći često u Tinovoj poeziji na element vatre, element koji razdire pjesnikovo tijelo (primjerice, stih *Moje je tijelo lomača*), Feltinova je misao vatre prepoznala u obličju razdirućeg raka, bolesti od koje je Tin skončao. Boraveći u Tinovu

zavičaju, sa sobom je u Njemačku ponijelu zemlju iz pjesnikova rodnog Vrgorca i alge iz Baške Vode kod Makarske (gdje je, po osobnom svjedočenju, Tin otkrio, prvi put vidio more) i uplela ih, »umijesila« u svoje kolaže što je, budući da je riječ o praelementima zemlje i vode, gesta koja nadilazi puko simboličko značenje. A četvrti element, zrak, i nije trebala posebno tražiti: njega u Tinovoj eteričnoj poeziji ima i odviše (*Igračka vjetrova, Vasionac, Pobratimstvo lica u svemiru, Hymnodia to mou somati ...*).

Original knjige-mape prikazan je lani u Zagrebu i Vrgorcu gdje je, kako autorica sama navodi, shvatila da joj ona više ne pripada pa ju je darovala, »vratila izvorištu«, u vrgoračku Tinovu rodnu kuću/kulu. A ova knjiga, koja se neobičnim dimenzijama doimlje mapom-monografijom, prožeta k tomu i bogatim slikovnim priložima posredstvom kamere **Ante Verzottija** i inih (fotografije Tina i mjesta u kojima je boravio: Vrgorac, Imotski, Split, Milna na otoku Braču, Zagreb ... te *windspielski performancei*), ostala je kao dokument za »širu«, pojedinačnu uporabu.

Sama knjiga neobičnih je dimenzija, a u njoj posebno ističemo tekst *Tin-Feltin*, kojim **Tonko Maroević** kao vrsni znalac (i Tinove) poezije te likovni kritičar pozdravlja ovaj »intermedijalni susret« i »sugovornništvo« u kojemu mu je u postmodernističkom pluralizmu jednako važna Ujevićeva individualistička bujnost i transstilistička slojevitost slikarice Feltin. Nikša Eterović također piše, kronološki, o dijalogu dvoje umjetnika, a **Zvonko Plepelić** »osluškuje« »međutonove« tog susreta.

Kratki izbor iz Tinova pjesništva na četiri nas jezika upozorava na osebnost ove poezije, a Lipovčanov esej *Tinov dom i svijet* raščlanjuje prisutnost autora u vlastitim tekstovima. Pjesma *Posljednje pismo u Vrhgorac* fiksira Ujevića u zavičaju a tekst **Ivana Grljušića** o Vrgorcu i slikama djetinjstva u Ujevićevu pjesništvu govori o ujevićevskim *predjelima mitske čistoće*. **Ante Galić**, gradonačelnik Vrgorca, piše o Tinovom rodnome gradu, a **Dario Sabljak** o tomu kako je za tisak pripremio slike Marie-Claire Feltin. Naposljetku, tu je i tekst *Teatar Wind Spiel Berlin i projekt Augustin Tin Ujević*.

Sve u svemu, riječ je o još jednom prinosu poznavanju Tina Ujevića i njegova rodnog grada, ovoga puta intimnijem nego inače, okupljenog (i prepoznatog od nakladnika) u životnom i kreativnom suodnosu oko jednog zanimljivog slikarsko-poetskog »susreta«.

KNJIŽEVNA BAŠTINA HRVATSKE BOKE KOTORSKE

HRVATSKA KNJIŽEVNOST BOKE KOTORSKE DO PREPORODA (PRIREDILA I
PREDGOVOR NAPISALA VANDA BABIĆ), ERASMUS NAKLADA, ZAGREB 1998.

Jakša Fiamengo

U posljednje vrijeme, probuđen raspadom stare Jugoslavije, novim državnim granicama i ratnim stradanjima pučanstva te procesima nacionalnog raslojavanja, u hrvatskoj književnosti rapidno ali još uvijek ne i u dovoljnoj mjeri raste interes za staru hrvatsku književnost Boke Kotorske, o kojoj matična književnost iz raznih, najčešće političkih razloga nije do sada vodila primjerenu brigu. Već je i vrijeme da se ta književnost precizno nacionalno odredi i personalizira te posve oduzme od svekolikih svojatanja koja su cjelokupnu duhovnu kulturu Hrvata, posebice književnost, odvlačili u srpske i crnogorske entitete kojima ni po stilu ni po tematici ni po naravi a ni po nacionalnom predznaku nikako ne pripada.

Oni koji pažljivije prate veze domovinske književnosti i one u dijaspori prisjetit će se da je već u tijeku Domovinskog rata 1993. godine u ediciji *Slon* u Zagrebu tiskana knjiga *Stara književnost Boke Kotorske*, potpisana od **Ive Banca, Slobodana Prosperova Novaka** i **don Branka Sbutege**, u kojoj autori još jednom upozoravaju na svojatanje hrvatske kulturne baštine u Boki. To isto čini i ponovljena antologija, ovoga puta potpisana samo od Prosperova Novaka, tiskana u Matičinoj ediciji *Parnas* 1996. godine. No, ne treba zaboraviti ni veliki udjel i drugih autora poput **Miloša Miloševića, don Gracije Brajkovića, Josipa Torbarine, Srečka Vuletića, Pavla Butorca** i inih koji su nam godinama tu književnost u cijelosti ili obrađujući pojedine pisce, žanrove i razdoblja približavali i spajali s maticom.

To čini i ova antologija, dopreporodna, koju potpisuje **mr. Vanda Babić**, rođena Kotorka, danas asistentica na *Odsjeku za kroatistiku Filozofskog fakulteta* u Zadru, koja se već dugi niz godina posebno bavi proučavanjem bokokotorskog kulturnog i književnog kruga. Za njezinu se antologiju može kazati da se razlikuje od Novakovih izbora kako po selekciji pisaca i tekstova tako i po metodološkom pristupu budući da je autorica antologiju podijelila u tri dijela: u prvome objavljuje pisce i prozaiste, predšasnike ovovjekih **Viktora Vide** i **Frane Alfirevića**, tj. autorsku umjetničku književnost, u drugom je dan izbor tekstova iz usmene predaje, a u trećem izbor iz anonimnog pučkog pjesništva.

Kao i Novakove, i ova antologija počinje s **Jurjem Bizantijem**, piscem s početka 16. stoljeća, jednim od prvih hrvatskih petrarkista koji je, živeći i u Hvaru, zacijelo poznavao još jednog našeg petrarkistu, Hvaranina **Hanibala Lucića**. Sve tri antologije završavaju s

Antunom Kojovićem, piscem na prijelazu 18. i 19. stoljeća, vikarom budljanske biskupije i gorljivim pristašom nadošlih Francuza. U ta tri stoljeća »aktivne« hrvatske književnosti u »zaljevu hrvatskih svetaca« nalazimo, i u ovom izboru, dvadesetak osobnosti koje su obilježile svoje doba i zavičaj zanimljivim djelom i svestranom kulturnom djelatnošću.

Autorica je u uvodnom eseju ili pak u bilješkama o svakom piscu pojedinačno oslikala vrijeme, životne uvjete te opaske iz životopisa i karakteristiku opusa, iz čega se vidi raznolikost i živost autora u trostoljetnom hodu bokokotorske književnosti i jasno razaznaje njihova neupitna vezanost uz maticu zemlju. Uza sve autorske posebitosti koje je kao integralni dio sveukupne hrvatske književnosti u sebi sadržavala, ta veza je bila trajna i nerijetko nadahnuta, prožeta nacionalnim osjećajima. No, nanovo valja isticati da još uvijek ne činimo dovoljno da tu književnost, poznatu i nepoznatu, življe uključimo u hrvatski duhovni prostor kojemu nedvojbeno pripada i kojemu je definitivno valja privesti.

Juraj Bizanti, **Ludovik Paskalić**, **Ivan Bona-Boliris**, **Jeronim Pima**, **Vicko Bolica-Kokoljić**, **Andrija Zmajević**, **Vicko Dudan**, **Dominik Cecić**, **Timotej Cizila**, **Nikola Luković**, **Nikola Burović**, **Marko Martinović**, **Vicko Zmajević**, **Julije Balović**, **Krsto Mazarović**, **Ivan Kuršala**, **Andrija Balović**, **Ivan Antun Nenadić**, **Stjepan Zanović** i Antun Kojović nisu nepoznati pisci ni ranijim antologičarima, a u ovom su poneki od njih predstavljeni novim djelima čija zanimljivost kao da je izmicala iz optike ranijih predstavljača. K tomu, zabilježene usmene predaje, posebno iz pomorskog Perasta svjedoče da i taj sloj ove književnosti pokazuje vitalitet i povezanost s hrvatskim poetskim korpusom pa je s pravom već uvrštavana u antologije hrvatske poezije.

U uvodnom dijelu autorica posebno izdvaja tri najzanimljivije i najpoznatije osobnosti bokokotorskog hrvatskog književnog kruga, pisce s kraja 18. i početka 19. stoljeća, sva tri iz Budve: braću Stjepana i **Miroslava Zanovića** i Antuna Kojovića. O Stjepanu se odavno mnogo pisalo, bio je jednako uspješan i kao pisac i kao pustolov, čak i varalica i kokkar, pratilac slavni i manje slavni avanturista kao što su Casanova, Cagliostro i drugi te znamac mnogih filozofa, od Rousseaua i D'Alamberta do Voltairea, živio je u Padovi, Veneciji, Firenzi, Trevisu i Parizu, bio je široke kulture i enciklopedijskog obrazovanja, čak je — zahvaljujući tomu što je napisao poeziju i esej u slavu ruske carice Katarine — primio zvanje akademika, što nije bila mala počast. Pisao je najčešće talijanskim jezikom, bio je često tjeran i proganjan a skončao je prerezavši sebi žile u nizozemskom zatvoru.

Njegov brat Miroslav bio je i pjesnik i političar. Istakao se kao protivnik Mlečana, zalagao se za sjedinjenje Boke, odnosno Dalmacije s Hrvatskom, bio je slobodni zidar, kozmopolit i avanturist, pisac mudrih misli i rečenica te ljubavnih i rodoljubnih pjesama. Antun Kojović bio je također slobodni zidar i prosvjetitelj. Ovaj vikar budvanske biskupije i pristalica Francuske revolucije pisao je i na hrvatskom i na talijanskom jeziku, napisao je niz pjesama pokladnog prigodničarskog karaktera te jednu karnevalsku komediju.

Posebno je pak zanimljiva anonimna književnost bokokotorskih Hrvata. Najstariji zbornik duhovne poezije i prikazanja jest *Budljanska pjesmarica* iz 1640., a prema novim istraživanjima — ističe Vanda Babić — bokokotorska skupina pasionskih dijaloških i dramskih tekstova sadrži 24 poznata sastavka i većini njih su predlošci raniji hrvatski tekstovi. Pasioniski tekstovi iz Boke Kotorske osobito su nam zanimljivi danas kad taj segment naših prvih prikazanja sve više živi na suvremenoj sceni.

ZRCALO PREVODITELJSKO

LJILJANA AVIROVIĆ: *LA TRADUZIONE POETICA IN CROAZIA = PETRARCA E IL PETRARCHISMO: ASPETTI DELLA TRADUZIONE DEL SONETTO*, UNIVERSITÀ DEGLI STUDI DI TRIESTE, DIPARTIMENTO DI SCIENZE DEL LINGUAGGIO DELL'INTERPRETAZIONE E DELLA TRADUZIONE, CLEUP, PADOVA 1999.

Cvijeta Pavlović

Hrvatska književnost posjeduje dugu i visokostandardiziranu tradiciju neizmjerne znatiželje za kretanja i domete izvan vlastitih jezičnih i kulturnih granica. Prevođenje je u tom pogledu jedan od najprometnijih i najprihvatljivijih putova posrednoga upoznavanja »drugih«. Diskretan i samozatajan rad prevoditelja često je podvrgnut kritikama i napadima, opravdanim ili zlonamjernim, no vrijednost prevoditeljevih nastojanja ostaje zabilježena u obliku šire dostupnosti, pristupačnosti teksta. Uspješna recepcija inojezičnih autora uvijek nudi bogate sadržaje o duhu vremena, književnom ukusu, poredbenim sadržajima. No od osobite je vrijednosti inverzno proučavanje recepcije književnih velikana, kada »veliĉine« svrnu pogled na vlastiti povijesni odraz i analiziraju vlastitu besmrtnost ili univerzalnost u vidu sveprisutnosti i rasprostranjenosti kod »drugih i drugaĉijih«. Njihova recepcija dokaz je orijentacije, pripadnosti i poticaja za stvaranje originalnih djela.

Prevođenje se kod nas na žalost rado zanemaruje, a izdavaĉi imaju sve veĉih problema s otkrivanjem zaljubljenika u takav tip prenošenja kulture i jeziĉnoga umjetniĉkog ludizma. Osobito je malen broj prevoditelja koji se okuĉava u prevođenju stihova (ĉto obuhvaća pjesniĉki i dramski rod), a joĉ manji broj onih uspješnih.

To je veća vrijednost novih radova Ljiljane Avirović, koja u Trstu objavljuje stručne preglede i najnovija prouĉavanja hrvatske recepcije u vidu prevođenja talijanskih književnih besmrtnika pod naslovom: *La traduzione poetica in Croazia*, kojim studentima Odsjeka za znanost o jeziku u Trstu nudi nove aspekte prevođenja s talijanskog na hrvatski jezik. Nakon Tassa, pred nama je rad posvećen prevođenju Petrarke i europskih petrarkista.

Premda je Petrarca naslovljen, protagonisti su prevoditelji, a među njima se kao istinski junak priče nadmoćno postignućem nameće velemaistor suvremenoga prevođenja soneta, Mirko Tomasović, i to posve opravdano.

Tema prevođenja talijanskoga soneta obrađena je sustavno i pregledno, i u tu svrhu podijeljena u dva dijela: u prvom se Ljiljana Avirović bavi prijevodima Petrarkinih soneta, a u drugom prijevodima petrarkista. Autorica ove studije, i sama vrsna prevoditeljica (iako u drugom žanru), potkrjepljuje tvrdnje vješto iskorištenim primjerima iz teorijske literature, čime je ostvarila svojevrsnu sintezu najnovijih prevoditeljskih standarada i historijskoga pregleda mijena stavova o prevođenju. Prevoditelji poezije od renesanse do danas jukstaponirani su Holmesu, Jakobsonu, Levyju, Lotmanu, Apelu, Newmarku, Čali. A za one koji žele znati više, kroz tekst su protkane uputnice na podrobnije studije Josipa Torbarine, Milana Rešetara, Mihovila Kombola, Mate Zorića, Mirka Tomasovića itd.

Budući da proces prevođenja zahtijeva mnoštvo uvjeta koje prevoditelj mora zadovoljiti, a transpozicija talijanskoga soneta stvara probleme u prvom redu metričkoga prijenosa u drugačiji sustav, pregled ukazuje na različite metode književnoga prevođenja i polagani proces formiranja težnje da prijevod soneta u hrvatskom jeziku zadrži odgovarajuće mu formalne karakteristike. Time je tematizirana vječna dilema (a ponekad žestoka raspra) o načinu prevođenja: »ut inerpres« ili »ut orator«, tj. »verbum de verbo« ili »sensus de senso«. Iako daleko od doslovna prijevoda, prvi prijevodi Petrarkina *Kanconijera* ipak zadržavaju petrarkistički uzorak. Sonet prenijet u dvanaesterache dvostruko rimovane dvostihe drži se petrarkističkih kanona, tema, gradualnoga predstavljanja ženske ljepote. Polazne su točke proučavanja dakle nužno predvidljive: *Ranjinin zbornik* te Marko Marulić, koji prvi u Europi prevodi na latinski dva Petrarkina soneta i završnu kanconu *Vergine bella, che, di sol vestita*. Nakon velikoga zamaha od XV. do XVII. stoljeća, petrarkistička rezonanca slabi u XVIII. stoljeću, pa oživljuje u XIX. i nastavlja se u XX. stoljeće. Kratak povijesni pregled, daleko od suhoparnosti, nudi ujedno i obrazloženja, promatrajući činjenice kao posljedice, kojima je potrebno jasno imenovati uzroke.

Uz prevođenje, hrvatska književna baština diči se i petrarkizmom kao odrazom Petrarkina *Kanconijera* u hrvatskoj poeziji, a dodirnih točaka s Petrarkinim sonetima ima toliko, da je ponekad teško dokazati je li riječ o prijevodu, prepjevu ili izvornom djelu nastalom iz divljenja prema odabranom uzorku. Na primjeru Šiška Mančetića Ljiljana Avirović dokazuje vještinu tumačenja »originalne« poezije proizašle iz imitiranja petrarkističkoga modela (što Holmes određuje metapoemom). Ovdje valja spomenuti i Dinka Ranjinu, koji je, za razliku od ostalih hrvatskih petrarkista, uspio približiti svoju poeziju europskoj publici, i pronašao put preko antologije Lodovica Dolcea do Philippea Desportesa, a s druge strane do Henryja Constablea i Williama Shakespearea.

Najznačajnije mjesto u pregledu prijevoda Petrarkinih soneta autorica dodjeljuje Mirku Tomasoviću, stručnjaku s bogatim iskustvom prevođenja, ali istodobno i proučavanja hrvatske petrarkističke poezije. Na analizama nekoliko inačica njegova prijevoda Petrarkina soneta *Movesi il vecchierel canuto et bianco* autorica otkriva prevoditeljevu težnju k savršenstvu, uočljivu u revizijama prepjeva na stilističkoj, semantičkoj, sintaktičkoj, leksičkoj razini, pri čemu su sve izmjene usmjerene, izvorniku

tipičnoj, jampskoj tečnosti. Razlike među prijevodima ponegdje proizlaze iz razvoja hrvatskoga jezika — različite inkongruencije uznemiravale su Tomasovića i navodile ga da se okuša u novim mogućim putovima. »Za Tomasovića idealan poetski prijevod sastoji se od potpune podudarnosti oblika i sadržaja, kao nerazdvojivih kategorija.«

Proučavanje tipologije novih odnosa prema izvornom i prijevodnom stihu ukazuje da je princip, koji pokreće prijevodnu poetiku u Hrvatskoj, postizanje sličnosti. Krajnje je nastojanje prijanjanje uz metričku i srokovnu shemu izvornika, očito u postavljenim granicama karakteristika prijevodnoga jezika (prozodija, metričke figure, posebno pitanje podnosi li prijevodni jezik sinalefe, dijalefe, sinereze, dijereze, kao talijanski). Suvremena europska praksa često se priklanja interlinearnim prijevodima i široko se koristi parafrazama, no hrvatski prijevod od Kombola (*Božanstvena komedija*) do danas zahtijeva traganje koje određuje za cilj metričku vjernost izvorniku. Potraga za harmonijom rime, ritma i metra, euritmijom i eufonijom tipičnom sonetu krucijalni je problem poetskoga prijevoda na hrvatski. Tomasovićeve varijante pokazuju kako ustrajnost u potrazi za mogućim alternativama postiže uvijek bolje rezultate i sve veću adhirenciju izvorniku.

Osobita su vrijednost studije cjeloviti usporedni tekstovi izvornika i prijevoda, čime su sve tvrdnje u svakom trenutku provjerljive, a primjeri nisu izolirani. Analiza aspekata prevođenja soneta ovdje ne završava. Dublji uvid u Tomasovićeve kriterije prijenosa Petrarke na hrvatski jezik upućuje na ispitivanje njegovih prijevoda dalmatinskih, talijanskih i uopće romanskih petrarkista. Tako autorica studije privodeći kraju poglavlje posvećeno Petrarki svjesno ostavlja otvoren put za daljnje poredbe. Dio njih nudi i sama u poglavlju posvećenom prijevodima europskih petrarkista na hrvatski jezik.

U tome je nezaobilazna zbirka prijevoda romanskoga pjesništva *Zvonjelice ljuvene*, ponovno Mirka Tomasovića. Tomasović u prijenosu europskih petrarkista u hrvatski jezik postavlja kao postulat konciznost i galantnost riječi brinući se za orkestraciju izražajnih sredstava. Rječnici i enciklopedije nisu u stanju ponuditi prevoditelju sve potrebne informacije. »Optimalna metoda sastojala bi se u potrazi za riječima samo da bi se postigla potvrda ...« (Newmark). Uspoređujući moguće naslove: *Ljubavni soneti — Zvonjelice ljuvene*, Ljiljana Avirović postavlja u odnos neuglađen način govorenja o ljubavi s kurtoaznim te kao rezultat Tomasovićeve odabira prepoznaje eleganciju i sadržajnost: »*Zvonjelice* odmah prizivaju dojam sreće i radosti; točno je da petrarkistički stihovi pjevaju ljubavne jade, ali je istina i da se osjeća uzdizanje ljubavi doživljene sa strašću i radošću.«

Tomasović priznaje da sonet svojom strogošću metričkog oblika ostavlja hrvatskoga prevoditelja nezadovoljnim. Da bi ponudila najuzornije moguće putove prevođenja petrarkista, autorica odabire Tomasovićeve prepjeve s različitih europskih jezika, pa time i različito iznjansiranih zahtjeva: 4 talijanska i 1 francuski sonet. Tu su Tullia d' Aragona, Louise Labé, Gaspara Stampa i Dinko Ranjina. Svi hrvatski prijevodi smjerno poštuju rime, stil, metar, a gdje je moguće i druge oblike podudaranja, primjerice leksik karakterističan za izvornik. Na taj način poglavlje posvećeno prevođenju petrarkista, a pogotovo studija u cjelini definira nove norme upotrebe metrike u funkciji prijevoda talijanskoga stiha i potvrđuje stečena dostojanstva prevođenja soneta u hrvatski jezik. Ova talijanska studija posvećena prijevodima petrarkizma dobila je svojim sadržajem zahvalna hrvatskog uvoznika.